

ΜΕΛΑΤΕΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙ

Δρος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΙΑΜΑΚΗ

12

ΤΕΥΧΟΣ 12 - ΜΑΡΤΙΟΣ 2013
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΟΝΑΞ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Δρος Κωνσταντίνου Σιαμάκη
ΜΕΛΕΤΕΣ τεῦχος 12 - TRACTATIONES fascis 12

© Δρ Κωνσταντίνος Σιαμάκης
ISBN 978-960-7127-29-7

ISSN 2241-7192

Χορηγός· ἀνώνυμος κατ' ἐπιθυμίαν του

Ταχυδρομική διεύθυνσι - παραγγελίες ἐπὶ ἀντικαταβολῇ

Δρ Κωνσταντίνος Σιαμάκης Ἐκδόσεις ΔΟΝΑΞ

Τ.Θ. 1635 - Πανεπιστημιούπολις Τ.Θ. 1635 - Πανεπιστημιούπολις

540 06 Θεσσαλονίκη 540 06 Θεσσαλονίκη

τηλ. 2310 - 73.73.77

τηλ. 2310 - 73.73.77

Dr Constantinus Siamakis

Editiones DONAX

P.O. Box 1635 - University

P.O. Box 1635 - University

540 06 Thessaloniki

540 06 Thessaloniki

Greece

Greece

tel. 2310 - 73.73.77

tel. 2310 - 73.73.77

www.philologus.gr

ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ. Οἱ ΜΕΛΕΤΕΣ εἰναι περιοδικὴ ἔκδοσι σὲ διαδοχικὰ τεύχη καὶ σὲ μὴ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα. ἀνὰ πέντε τεύχη τὰ τέσσερα εἰναι 96 σελίδων καὶ τὸ κάθε πέμπτο (5, 10, 15, κλπ.) 120 σελίδων· σύνολο πεντάδος 504 σελίδες. τὸ κάθε πέμπτο τεῦχος ἔχει εὐρετήρια καὶ πίνακα περιεχομένων ἐφ' ὅλης τῆς πεντάδος.

ΠΩΛΗΣΙ. Οἱ ΜΕΛΕΤΕΣ πωλοῦνται σὲ βιβλιοπωλεῖα ἢ κι ἀποστέλλονται μὲ ἀντικαταβολῇ μετὰ ἀπὸ παραγγελία στὸ τηλέφωνο 2310 - 73.73.77. ἀφήνετε εὐκρινῶς ὄνομα διεύθυνσι τηλέφωνο καὶ παραγγελία στὸν αὐτόματο τηλεφωνητή. ἢ γράφετε τὴν παραγγελία σὲ σημίωμα ποὺ τὸ στέλνετε στὴν παραπάνω διεύθυνσι.

ΣΥΝΔΡΟΜΗ. Ὡς συνδρομὴ ἐννοεῖται ἡ προπληρωμὴ ὅποιωνδήποτε πέντε τευχῶν (π.χ. 1-5 ἢ 3-7). ὁ συνδρομητής λαμβάνει ταχυδρομικῶς τὸ τεῦχος χωρὶς τὴν πρόσθετη δαπάνη τῆς ἀντικαταβολῆς. καταβάλλει τὴ συνδρομή του μὲ τὴν ἐπὶ ἀντικαταβολῇ ἀγορὰ ἐνὸς πρώτου τεύχους, ὅποιουδήποτε. μπορεῖ κανεὶς ν' ἀγοράσῃ καὶ παλιὰ τεύχη.

ΧΟΡΗΓΙΑ. Οἱ ΜΕΛΕΤΕΣ ἐκδίδονται μὲ οἰκονομικὴ ὑποστήριξι χορηγῶν τούλαχιστο κατ' ἀρχήν. κάθε χορηγὸς ἀναλαμβάνει τὴ δαπάνη ἐνὸς τούλαχιστο τεύχους. χορηγὸς εἰναι κι ὅποιος προαγοράζει 250 ἀντίτυπα ἐνὸς τεύχους. ὅποιαδήποτε συνεννόησι γιὰ χορηγία ἢ προαγορὰ στὸ τηλέφωνο 2310 - 73.73.77.

1. Η ΠΑΡΑΔΟΣΙ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ

“Ολα τ’ ἀρχαῖα κείμενα τῆς ἀνθρωπότητος, τ’ ἀρχαιότερα ἀπὸ τὴν ἐμφάνισι τῆς τυπογραφίας, παραδίδονται φυσικὰ σὲ χειρόγραφα, ποὺ φυλάγονται σήμερα σὲ ἀρχαιολογικὰ μουσεῖα ἢ κυρίως σὲ εἰδικὲς βιβλιοθῆκες ἀρχαίων χειρογράφων, οἵ ὅποιες εἶναι εἰδος μουσείων. διότι στὰ μουσεῖα ὑπάρχουν συνήθως ὄλων τῶν εἰδῶν τ’ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα, ἐνῷ μόνο γιὰ τὰ χειρόγραφα βιβλία ὑπάρχουν αὐτὰ τὰ εἰδικὰ μουσεῖα, οἵ βιβλιοθῆκες ἀρχαίων χειρογράφων, οἵ ὅποιες ἄλλοτε εἶναι ἔτσι ἀμιγεῖς, ἄλλοτε πάλι ἔχουν τόσο τμήματα ἀρχαίων χειρογράφων ὅσο καὶ τμήματα συγχρόνων μας ἐντύπων βιβλίων.

Κάθε ἀρχαῖο κείμενο παραδίδεται σὲ ἕνα ἢ περισσότερα ἀρχαῖα χειρόγραφα, ἀπὸ τὰ ὅποια τυπώνονται στὴν ἀρχὴν ἢ πρώτη ἔκδοσι κι ἔπειτα οἱ αὐθεντικώτερες ἔντυπες ἔκδόσεις, οἱ λεγόμενες κριτικές ἔκδόσεις, ἔπειτα δὲ ἀπὸ αὐτὲς ἀνατυπώνονται ὄλες οἱ ἔντυπες ἔκδόσεις. γιὰ παράδειγμα, ὄλες οἱ ἔντυπες ἔκδόσεις τῆς Κ. Διαθήκης ποὺ ἔγιναν στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀνατυπώσεις ἀπὸ ἄλλες ἔντυπες τέτοιες ποὺ ἔγιναν στὴν Εὐρώπη, μόνο δὲ ἡ ἔκδοσι τοῦ Β. Ἀντωνιάδου, ποὺ ἔγινε τὸ 1904 στὴν Κωνσταντινούπολι ἀπὸ τὴν ἐκεῖ ἴερὰ σύνοδο καὶ ἀνατυπώνεται σήμερα ἀπὸ τὴν ἴερὰ σύνοδο τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔγινε κατ’ εὐθεῖαν ἀπὸ 125 ἀρχαῖα χειρόγραφα. ἢ οἱ ἔκδόσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ποὺ γίνονται στὰ πανεπιστήμια τῆς Ὀξφόρδης τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Λειψίας τῆς Γερμανίας γίνονται ἀπὸ ἀρχαῖα χειρόγραφα, ἐνῷ σχεδὸν ὄλες οἱ ἔκδόσεις τῶν ποὺ γίνονται στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀνατυπώσεις τῶν ἀγγλικῶν καὶ γερμανικῶν ἐκείνων ἔκδόσεων. ἐπίσης τὰ περισσότερα συγγράμματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν 15 πρώτων αἰώνων, τῆς προτυπογραφικῆς δηλαδὴ ἐποχῆς, τὰ ἔξεδωκαν ἀπὸ χειρόγραφα διάφοροι Εὐρωπαῖοι, συνήθως Γάλλοι καὶ Γερμανοί ῥωμαιοκαθολικοί, ἐνῷ οἱ περισσότερες ἐλληνικές ἔκδόσεις ἀνατυπώνονται ἀπὸ τίς ξένες ἐκεῖνες. ἀν καὶ στὴν Ἑλλάδα τὰ τελευταῖα 100 χρόνια ἔγιναν ἔκδόσεις μερικῶν πατερικῶν κειμένων κι ἀπὸ χειρόγραφα.

Τ’ ἀρχαῖα χειρόγραφα ἐνὸς κειμένου, τὰ παραθέματά του (citata, τσιτάτα) σὲ ἄλλα κείμενα ἐπίσης ἀρχαῖα ἀλλὰ νεώτερά του, καὶ οἱ τυχὸν σωζόμενες ἀρχαῖες μεταφράσεις του ποὺ παραδίδονται ἐπίσης σὲ

ἀρχαῖα χειρόγραφα, ἀποτελοῦν τὴν χειρόγραφη παράδοσι αὐτοῦ τοῦ κειμένου. κάθε ἔντυπη ἐκδοσι ἐνὸς ἀρχαίου κειμένου προέρχεται ἡμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπὸ τὴν χειρόγραφη παράδοσι του.

* * *

Ἡ Ἀγία Γραφὴ στὴν χειρόγραφη παράδοσι τῆς εἶναι ὁ ἀδιαφιλονείκητος γίγαντας καὶ βασιλεὺς τῶν βιβλίων ὅλου τοῦ κόσμου. γιὰ παράδειγμα, σ' ὁλόκληρη τὴν παράδοσι τῶν ἑλληνικῶν κειμένων ἡ Ἀγία Γραφὴ κατέχει μόνη της τὸ 12 ἢ 13% τῶν ἀρχαίων χειρογράφων, ἐνῷ τὸ ὑπόλοιπο 87 ἢ 88% τὸ μοιράζονται πάνω ἀπὸ 2.100 ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ἦτοι 600 εἰδωλολάτρες καὶ 1500 Χριστιανοί. Ἡδια εἶναι ἡ ἀναλογία καὶ στὴν παράδοσι τῶν λατινικῶν κειμένων μεταξὺ τῆς Βίβλου καὶ τῶν ἄλλων.

Γιὰ νὰ γίνεται ἀντιληπτὸ κάθε γνώρισμα καὶ πλεονέκτημα τῶν βιβλικῶν χειρογράφων (πλῆθος, ἀρχαιότης, ποιότης, κλπ.), θὰ τὰ συγκρίνω πολλὲς φορὲς μὲ τ' ἀντίστοιχα γνωρίσματα τῶν χειρογράφων παραδόσεων ἄλλων συγγραφέων ἢ γραμματειῶν, λ.χ. τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἰπποκράτους, τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας γενικῶς, τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς γενικότερα, τῆς ἴνδικης, τῆς κινεζικῆς, τῆς παλαιαμερικανικῆς, κλπ.

Ἐνα πρῶτο ἐρώτημα ποὺ γεννιέται στὴ σκέψι κάθε ἀνθρώπου, ὁ ὄποιος θέλει νὰ μάθῃ γι' αὐτὰ τὰ πράγματα, εἶναι ὃν σφέζονται αὐτόγραφα ἀρχαίων συγγραφέων, τῶν προφητῶν, τῶν εὐαγγελιστῶν, τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἄλλων. αὐτόγραφα γενικῶς σ' ὅλο τὸν κόσμο ὑπάρχουν μόνο ἀπὸ τὸ ΙΒ' μ.Χ. αἰῶνα κι ἔπειτα, καὶ μόνο Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων. σφέζονται λ.χ. αὐτόγραφα τὰ Πρακτικὰ τῆς συνόδου ποὺ ἔγινε στὴν Κωνσταντιπόλι τὸ 1166, τὰ σχόλια τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης στὰ Ἔπη τοῦ Ὁμήρου τὰ ἐπιγραφόμενα Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὁδύσσειαν (ἀπὸ τὸ 1180 περίπου), καὶ ἐλάχιστα ἄλλα κείμενα. τὰ κείμενα τῶν ἀρχαιοτέρων συγγραφέων σφέζονται μόνο σὲ ἀντίγραφα. ἄλλὰ καὶ ἣν παρ' ἐλπίδα βρίσκαμε σήμερα ἔνα πολὺ ἀρχαῖο αὐτόγραφο, λ.χ. τὴν Πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου γραμμένη ἀπὸ τὸ χέρι του, δὲν θὰ καταλαβαίναμε οὕτε θὰ μπορούσαμε ν' ἀποδείξουμε διτε εἶναι τὸ αὐτόγραφο τοῦ ἀποστόλου.

Ἄπὸ τὰ κείμενα τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου σφέζονται ἀποσπάσματα ἐκτάσεως μισῆς ἢ μιᾶς σελίδος ἢ ἐλαχίστων σελίδων ἀπὸ τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα (320 π.Χ.)· σπάνια ἀκέραια συγγράμματα ἀπὸ τὸ Β' μ.Χ. αἰῶνα· καὶ ὁλόκληρα βιβλία (δηλαδὴ τόμοι σὰν τὰ σημερινὰ βιβλία μὲ πολλὰ συγγράμματα σὲ κάθε τόμο) ἀπὸ τὸν Δ' μ.Χ. αἰῶνα (340 μ.Χ.)· καὶ πρόκειται πάντοτε γιὰ ἑλληνικὰ ἢ ἑλληνόγλωσσα κείμενα.

κυρίως ὅμως τὰ ἑλληνικὰ λατινικὰ κι ἑβραϊκὰ κείμενα σώζονται καὶ παραδίδονται σὲ χειρόγραφα τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ μεταγενέστερα. τ' ἀρχαιότερα χειρόγραφα τῆς Κοντινῆς Ἀνατολῆς (συριακά, κοπτικά, ἀραβικά, καὶ λοιπὰ ἀνατολίτικα) χριστιανικὰ μὲν εἶναι σπανίως τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ μεταγενέστερα, κυρίως δὲ τοῦ IB' αἰῶνος καὶ μεταγενέστερα, ἰσλαμικὰ δὲ τοῦ IB' αἰῶνος καὶ μεταγενέστερα. τ' ἀρχαιότερα χειρόγραφα τῆς Μακρινῆς Ἀνατολῆς (ἰνδικά, κινεζικά, Ἰνδοκινεζικά) εἶναι τοῦ II' αἰῶνος καὶ μεταγενέστερα, τὰ δὲ ἀρχαιότερα παλαιαμερικανικά εἶναι τοῦ IF' αἰῶνος μόνο.

Τὸ ἀρχαιότερο χειρόγραφο τοῦ κόσμου ποὺ περιέχει ἀκέραιο βιβλίο εἶναι ὁ ἑλληνικὸς πάπυρος τοῦ Bodmer 2, τοῦ B' αἰῶνος, ποὺ περιέχει τὸ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, καὶ βρίσκεται στὸ Δουβλίνο τῆς Ἰρλανδίας. τὸ ἀρχαιότερο βιβλίο τοῦ κόσμου, δηλαδὴ τόμος μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια, εἶναι τὸ περγαμηνὸ χειρόγραφο 03 τῆς Βίβλου· περιέχει τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη, εἶναι βιβλιοδετημένο σὲ 5 τόμους, γράφτηκε τὸ 340, καὶ βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ μὲ ἀριθμὸ 1209· γι' αὐτὸ εἶναι γνωστὸ ὡς βατικανὸ χειρόγραφο τῆς Βίβλου, παρ' ὅλο ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια. ὑπάρχει τοῦ Ἰδιου αἰῶνος κι ἄλλο ἔνα ὀλόκληρο βιβλίο, περγαμηνὸ καὶ πολύτομο, τὸ σιναϊτικὸ χειρόγραφο τῆς Βίβλου (τὸ 01), ποὺ προέρχεται πάλι ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ βρίσκεται σήμερα στὸ βρετανικὸ μουσεῖο τοῦ Λονδίνου.

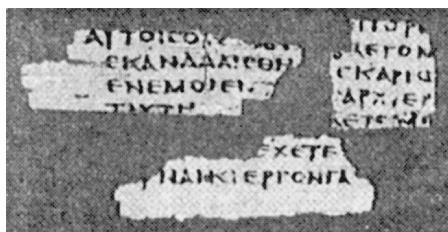
Πέντε εἶναι τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα μὲ τὰ ὄποια τὰ χειρόγραφα τῆς Βίβλου ἔχωρίζουν ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα χειρόγραφα τῆς προχριστιανικῆς καὶ χριστιανικῆς γραμματείας.

1. Εἶναι τὰ περισσότερα ἀπ' ὅλα. ἀπὸ 60.000 ἑλληνικὰ χειρόγραφα ποὺ ὑπάρχουν σ' ὅλο τὸν κόσμο, τὰ 7.300 εἶναι τῆς Βίβλου. κανένα ἄλλο σύγγραμμα προχριστιανικὸ ἢ χριστιανικὸ δὲν πλησιάζει σ' αὐτὸ τὸ ὑψος. τὰ 5.300 εἶναι τῆς Κ. Διαθήκης καὶ τὰ 2.000 τῆς Π. Διαθήκης. σχεδὸν δὲν ὑπάρχει στὴ γῆ βιβλιοθήκη ἑλληνικῶν χειρογράφων ποὺ νὰ μὴν ἔχῃ χειρόγραφα τῆς Βίβλου· καὶ εἶναι ἀδύνατο ἔνας ἐρευνητὴς νὰ ἔξετασῃ ὅλα τὰ χειρόγραφά της μὲ αὐτοψία. τὰ χειρόγραφα τῆς Βίβλου βρίσκονται σὲ 380 βιβλιοθήκες ὅλων τῶν ἡπείρων· ἀπ' αὐτὲς οἱ ἑφτὰ κυριώτερες εἶναι οἱ ἔξης κατὰ σειρὰ πλήθους βιβλικῶν χειρογράφων· Ἀγιον Ὄρος (ἄνθεωρηθῆ ὡς μία βιβλιοθήκη), μονὴ τοῦ Σινά, ἐθνικὴ βιβλιοθήκη Παρισίων, ἐθνικὴ βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν, βιβλιοθήκη Βατικανοῦ, βρετανικὸ μουσεῖο τοῦ Λονδίνου, κι ἐθνικὴ βιβλιοθήκη τῆς Πετρουπόλεως. ἴδια εἶναι, ὅπως λέχθηκε, ἡ ἀναλογία καὶ στὴ χειρόγραφη παράδοσι τῶν λατινικῶν κειμένων ἀνάμεσα στὴ Βίβλο καὶ στοὺς ἄλλους συγγραφεῖς. οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες συγγραφεῖς συνήθως παραδίδονται ὁ καθένας σὲ 1 μέχρι 10 χειρόγραφα, λίγες φο-

ρὲς δὲ μέχρι καὶ σὲ 20 χειρόγραφα, καὶ μόνον ὁ Ὁμηρος, ποὺ εἶναι ὁ ἄρταστος γίγαντας ἀνάμεσα σ' ἑκαίνους, παραδίδεται σ' ἑκατοντάδες, ἦτοι σὲ 190 χειρόγραφα ἡ Ἰλιὰς καὶ σὲ 80 ἡ Ὀδύσσεια. οἱ Χριστιανοὶ συγγραφεῖς ποὺ εἶναι στὸ πλῆθος τῶν χειρογράφων τους οἱ πλησιέστεροι πρὸς τὴ Βίβλο, καὶ εἶναι σ' αὐτὸ ἀνώτεροι ἀπὸ τὸν Ὁμηρο ἀλλὰ πολὺ κατώτεροι ἀπὸ τὴ Βίβλο, εἶναι ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ὁ Ἱερώνυμος, ὁ Ἰωάννης Σιναΐτης (Κλῖμαξ), τὸ Σύνταγμα τῶν κανόνων (= Πηδάλιον), καὶ τὰ λειτουργικὰ βιβλία (Ωρολόγιον, Τριψίδιον, Μηναῖα, κλπ.). οἱ παλαιογράφοι, αὐτοὶ δηλαδὴ ποὺ διαβάζουν τ' ἀρχαῖα κείμενα ἀπὸ τ' ἀρχαῖα χειρόγραφα καὶ τὰ μεταφέρουν μὲ τὸν κριτικό τους τρόπο στὶς ἔντυπες κριτικὲς ἐκδόσεις, ὅταν μαθαίνουν παλαιογραφία, ἀκόμη κι ἂν εἶναι φιλόλογοι ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸν Ὁμηρο ἢ τὸ Θουκυδίδη, καὶ δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ Βίβλο, μαθαίνουν κυρίως ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῆς Βίβλου, διότι αὐτὰ εἶναι ἀπὸ κάθε ἄποψι (πλῆθος, ἀρχαιότητα, ποιότητα, γραφικὸ στὺλ) τ' ἀντιπροσωπευτικώτερα τῆς γενικῆς χειρόγραφης παραδόσεως. ἐπίσης τὰ χειρόγραφα τῆς Βίβλου, λόγῳ τοῦ πλήθους καὶ τῆς ἀντιπροσωπευτικότητός των, ἀποτελοῦν γιὰ τοὺς παλαιογράφους τὸν πιὸ ἀσφαλῆ γνώμονα γιὰ τὴ χρονολόγησι ὅλων τῶν χειρογράφων, γιὰ τὸν προσδιορισμὸ δηλαδὴ τοῦ χρόνου κατὰ τὸν ὅποιο γράφτηκε τὸ κάθε χειρόγραφο ἀπὸ τὸ γραφέα του (ὅχι τὸ κείμενο ἀπὸ τὸ συγγραφέα του).

Πρώτη εἶναι ἐπίσης ἡ Βίβλος καὶ σὲ σπαράγματα παπύρων, σὲ μεμονωμένα δηλαδὴ παπύρινα φύλλα ἢ τεμάχια φύλλων μὲ ἀποσπάσματα κειμένων, τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ διαλυμένα καὶ κατεστραμμένα παπύρινα βιβλία. ἀπὸ 20.000 ἐκδεδομένους τέτοιους ἐλληνικὸς παπύρους, ποὺ ὑπάρχουν, οἱ πάπυροι τῆς Βίβλου ποὺ ἐκδόθηκαν μέχρι τὸ 1976 εἶναι 567, καὶ ἀναλυτικῶς 323 τῆς Π. Διαθήκης καὶ 244 τῆς Καινῆς. ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλοι τόσοι περίπου ἀνέκδοτοι, καὶ ἄλλοι ποὺ βρέθηκαν μετὰ τὸ 1976 ἐπίσης ἀνέκδοτοι. τῆς Π. Διαθήκης ὁ ἀρχαιότερος εἶναι ὁ πάπυρος τοῦ Rylands 458, τοῦ Β' π.Χ. αἰῶνος, ποὺ περιέχει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ κεφάλαια 23 - 28 τοῦ Δευτερονομίου κατὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ μετάφρασι τῶν Ἐβδομήκοντα, καὶ βρίσκεται στὸ Μάντσεστερ τῆς Ἀγγλίας· τῆς δὲ Κ. Διαθήκης μέχρι ἐφέτος (1995) ἀρχαιότερος θεωροῦνταν ὁ πάπυρος πάλι τοῦ Rylands 457, ποὺ εἶναι γραμμένος κατὰ τὰ ἔτη 100 - 120, καὶ περιέχει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ κεφάλαιο 18 τοῦ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. πέρυσι ὅμως ὁ βιβλικὸς ἐπιστήμων καὶ κορυφαῖος παπυρολόγος Πέτρος Thiede, βασισμένος σὲ τεκμήρια ὅχι μόνο παπυρολογικὰ παλαιογραφικὰ καὶ κωδικολογικὰ ἀλλὰ καὶ φυσικά, ἀπέδειξε ὅτι ὁ πάπυρος τοῦ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, τοῦ ὅποιον 10 σπαράγματα φυλάγονται στὸ μουσεῖο τοῦ κολλεγίου Magdalen τῆς Ὀξφόρδης καὶ περιέχουν ἴσαριθμα εὐανάγνωστα ἀ-

ποσπάσματα χωρίων ἀπὸ τὸ κεφάλαιο 26 τοῦ Εὐαγγελίου, εἶναι γραμμένος τὸ ἔτος 70 μ.Χ., δηλαδὴ ὅσο ζοῦσαν ἀκόμη μερικοὶ ἀπόστολοι καὶ πολλοὶ αὐτόπτες τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵσως δὲ κι ὁ εὐαγγελιστής Ματθαῖος. ἡ ἀνακάλυψι αὐτὴ τοῦ αἰῶνος μας, συγκλόνισε τόσο τοὺς εἰδικοὺς ὅσο καὶ ὅλο τὸ χριστιανικὸ κόσμο. δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ἀγγλόγλωσσο διεθνὲς περιοδικὸ Time (23-1-1995, τόμ. 145, τεῦχ. 3, σελ. 43) σὲ ἄρθρο τοῦ R.N. Ostling μὲ τίτλο «Ἐνα βῆμα πλησιέστερα στὸν Ἰησοῦ;» (A Step Closer to Jesus?), καὶ στὴ συνέχεια ἀνακοινώθηκε μὲ ὅλες τὶς ἐπιστημονικὲς λεπτομέρειες ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν P. Thiede στὰ μεγαλείτερα παπυρολογικὰ περιοδικὰ τοῦ κόσμου καὶ σὲ βιβλικὰ καὶ παπυρολογικὰ συνέδρια. στοὺς Times τοῦ Λονδίνου ὁ Thiede χαρακτηρίστηκε ὡς ὁ ἄνθρωπος ποὺ θὰ μεταμορφώσῃ τὴν περὶ Χριστιανισμὸν ἀντίληψί μας (ἐννοοῦν τὴν μέχρι σήμερα ὑπάρχουσα ἀρνητικὴ ἀντίληψι γιὰ τὴν ἀρχαιότητα κι αὐθεντικότητα τῶν πηγῶν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, δηλαδὴ τῶν βιβλικῶν κειμένων). ὁ πάπυρος εἶχε ἀγοραστῇ τὸ 1901 στὸ Λοῦξορ τῆς Αἴγυπτου ἀπὸ τὸν Ἀγγλο C. Huleatt, ἐφημέριο τῆς ἐκεῖ καὶ τότε ἀγγλικανικῆς παροικίας. παρέμενε στὸ προειρημένο πανεπιστημιακὸ μουσεῖο ἀδημοσίευτος μέχρι τὸ 1953 κι ἀνερεύνητος μέχρι πέρυσι. τὰ 3 σπαράγματά του, τῶν ὅποιων δημοσιεύεται ἐδῶ φωτογραφία, περιέχουν, χωρὶς καμμιὰ ἀπολύτως διαφορὰ ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικό μας κείμενο τῆς K. Διαθήκης, τὰ ἔξης χωρία τοῦ Εὐαγγελίου· (στὰ παπυρικὰ σπαράγματα διαβάζονται ὅσα μέρη τῶν χωρίων γράφω μὲ μαῦρα κεφαλαῖα γράμματα).

Tὰ 3 σπαράγματα τοῦ παπύρου τοῦ κολλεγίου Magdalēn τῆς Ὁξφόρδης
(τοῦ ἔτους 70)

- 26,10· Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· Τί κόπους παρ~~EXETE~~ τῇ γΥΝΑΙΚΙ; ΕΡΓΟΝ ΓΑΡ καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ.
- 26,14· Τότε ΠΙΟΡΕυθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, Ο ΛΕΓΟΜενος ΙΣΚΑΡΙώτης, πρὸς τοὺς ΑΡΧΙΕΡεῖς εἶπε· Τί θέΛΕΤΕ ΜΟΙ δοῦναι, καὶ ἐγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτὸν;
- 26,31· Τότε λέγει ΑΥΤΟΙΣ Ο ΙΗΣΟΥΣ· Πάντες ὑμεῖς ΣΚΑΝΔΑΛΙΣΘΗσεσθε EN EMOI EN τῇ νυκτὶ ΤΑ YTH.

Κανένα άλλο ẽργο τῆς ἀρχαιότητος, οὔτε τὰ Ἱερά του Ὁμήρου, δὲν ἔχει τόσα παπυρικὰ ἀποσπάσματα, ὅσα ἔχει ἡ Βίβλος, οὔτε φυσικὰ καὶ τόσο κοντὰ στ' αὐτόγραφα, ὅσο ἡ Βίβλος.

Τὰ χειρόγραφα τόσο τῆς Βίβλου ὅσο καὶ ὅλων τῶν ἄλλων κειμένων του ἑλληνορρωμαϊκού κόσμου καὶ τῆς Κοντινῆς Ἀνατολῆς εἶναι ἀπὸ 3 γραφικὲς ὕλες· πάπυρο, περγαμηνὴ (κατεργασμένο λεπτὸ δέρμα), καὶ χαρτί. σὲ πάπυρο μόνο ἀποσπάσματα, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρα τὸ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, οἱ Ἱεροτολεῖς του Πέτρου καὶ του Ἰούδα, καὶ μερικοὶ Ψαλμοί· σὲ περγαμηνὴ τὰ περισσότερα ἀκέραια χειρόγραφα τῆς Βίβλου· σὲ χαρτὶ τὰ λιγότερα καὶ ὀψιμώτερα.

2. Τὰ χειρόγραφα τῆς Βίβλου σὲ σύγκρισι μὲ τὸ σύνολο τῶν χειρογράφων τῶν ἀρχαίων κειμένων εἶναι τ' ἀρχαιότερα ἀπ' ὅλα. του Ὁμήρου καὶ ὅλων τῶν ἄλλων συγγραφέων τῶν πρὸ καὶ μετὰ Χριστὸν τὰ ἔργα βρίσκονται σὲ χειρόγραφα του Θ' αἰῶνος καὶ μεταγενέστερα (Ι' - ΙΖ' αἰ.). μόνο του Ἀριστοτέλους ἡ Ἀθηναίων πολιτείᾳ βρέθηκε ἡ μισὴ σὲ χειρόγραφο του Α' μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἡ κωμῳδία του Μενάνδρου Δύσκολος σὲ χειρόγραφο του Γ' αἰῶνος. ἡ Βίβλος ἔχει 20 ἀκέραια χειρόγραφα μὲ τὶς δυὸ Διαθῆκες, 80 μόνο μὲ τὴν Κ. Διαθήκη, κι ἄλλα 180 μὲ τὴ μισὴ Κ. Διαθήκη, συνολικὰ 280 χειρόγραφα, ἀρχαιότερα ἀπὸ τὸν Θ' αἰῶνα, δηλαδὴ ἀρχαιότερα ἀπ' ὀλόκληρῃ τῇ χειρόγραφῃ παράδοσι ὅλων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, ἀπὸ τὸν Ὁμηρο μέχρι τὸν τελευταῖο χρονικῶς, κι ὅλων τῶν Λατίνων, κι ὅλων τῶν συγγραφέων κι ἀνωνύμων βιβλίων του κόσμου. ἀν δόλα τ' ἀκέραια χειρόγραφα τῆς ἀνθρωπότητος τὰ κατατάξουμε χρονικῶς, στὴν ἀρχὴ ἐπὶ 7 αἰῶνες (Β' - Η') ἐμφανίζονται μόνο χειρόγραφα τῆς Βίβλου· μόνο τὸν Ζ' αἰῶνα ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Βίβλο ἐμφανίζεται κι ἓνα χειρόγραφο του φαρμακολόγου Διοσκουρίδου. ἔπειτα ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζωνται καὶ χειρόγραφα μόνο Ἑλλήνων Λατίνων Ἐβραίων καὶ Χριστιανῶν Ἀνατολιτῶν ἐπὶ ἄλλους 4 αἰῶνες (Θ' - ΙΒ'). ἔπειτα ἀπὸ τὸ ΙΒ' αἰῶνα ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζωνται καὶ ἀραβικὰ ἴσλαμικά· καὶ μόνο ἀπὸ τὸ ΙΓ' αἰῶνα κι ἐδῶθε ἐμφανίζονται χειρόγραφα ἵνδικά, κινεζικά, παλαιαμερικανικά, κλπ.. τὸ μεγαλείτερο πλῆθος τῶν χειρογράφων τῆς Βίβλου εἶναι τῶν αἰώνων Ι' - ΙΒ'.

3. Τὰ βιβλικὰ χειρόγραφα εἶναι τὰ ἐπιμελέστερα ἀπ' ὅλα τὰ χειρογράφα ὅλων τῶν κειμένων τῆς ἀρχαιότητος. ἡ ἐπιμέλειά τους, ἡ κριτική τους ἀκρίβεια, ἡ ἐπιστημονική τους σχολαστικότης, καὶ ἡ μεθοδικὴ διαίρεσι του κειμένου των σὲ κεφάλαια καὶ στίχους δὲν ἔχουν τὸ ἀντίστοιχό τους σὲ κανένα χειρόγραφο κανενὸς συγγραφέως καὶ καμμιᾶς γραμματείας στὸν κόσμο. τὸ δὲ 25% ἀπ' αὐτὰ εἶναι χειρόγραφα σχολιασμένα σὰν τὸν περίφημο κώδικα venetus του Ὁμηρου.

4. Τὰ βιβλικὰ χειρόγραφα εἶναι τὰ πολυτελέστερα ἀπ' ὅλα. τὸ 90% ἀπ' αὐτὰ εἶναι περγαμηνά, καὶ μόνο τὰ ὑπόλοιπα καὶ ὀψιμώτερα

εῖναι χάρτινα. ἀρκετὰ εἶναι γραμμένα πάνω σὲ σπάνια περγαμηνή, δέρμα ἐμβρύων γιδιῶν (τὸ ἄριστο πάντων), δέρμα πορφυροβαμμένο (τὸ πολυτελέστερο πάντων), δέρμα λαγοῦ, δέρμα ἀντιλόπης, κλπ.. ἀπὸ δέρμα ἐμβρύων γιδιῶν λ.χ. εἶναι τὸ περγαμηνὸ χειρόγραφο τῆς Κ. Διαθήκης 1404 (=ἀγιορειτικῆς μονῆς Παντοκράτορος 234) τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ποὺ περιέχει τὴν Κ. Διαθήκη, τοὺς Ψαλμούς, καὶ ἀρκετοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς. γιὰ τὴν ὑπόλοιπη παγκόσμια γραμματεία ἔνα μόνο πορφυρὸ χειρόγραφο μαρτυρεῖ ὁ ‘Ρωμαῖος ἴστορικὸς Ἰούλιος Καπιτωλῖνος· ἡταν ἰδιοκτησία τοῦ ‘Ρωμαίου αὐτοκράτορος Μαξιμιανοῦ. τῆς Βίβλου πορφυρᾶ χειρόγραφα μαρτυροῦνται πάρα πολλά, διασώζονται δὲ μέχρι σήμερα ἐννέα ἐλληνικὰ καὶ περισσότερα λατινικά. ἐλληνικὰ εἶναι τὸ χειρόγραφο Τ τῆς Π. Διαθήκης (ἔνα Ψαλτήριον τοῦ Ζ' αἰῶνος ποὺ βρίσκεται στὴ δημοτικὴ βιβλιοθήκη τῆς Ζυρίχης μὲ ἀριθμὸ C. 84) καὶ τῆς Κ. Διαθήκης τὰ χειρόγραφα 022 023 042 043 080 565 1143 καὶ λ 46· τῆς Κ. Διαθήκης εἶναι πέντε τοῦ Φ' αἰῶνος, δύο τοῦ Θ', καὶ ἔνα τοῦ Ι'. τὸ 022 περιέχει καὶ τὴ Γένεσι τῆς Π. Διαθήκης· εἶναι κομμένο σ' ἐννέα κομμάτια, καὶ βρίσκονται 182 φύλλα του στὴν Πετρούπολι, 33 στὴν Πάτμο, 6 στὸ Βατικανό, 4 στὸ Λονδίνο, 2 στὴ Βιέννη, 1 στὴ Θεσσαλονίκη, 1 στὴ Ν. Υόρκη. οἱ ἀρχαῖοι γιὰ ἄκρα πολυτέλεια ἔγραφαν μερικὲς φορὲς μὲ χρυσῆ ἢ ἀργυρῆ μελάνη, ἰδίως πάνω σὲ πορφυροβαμμένη περγαμηνή. χρυσόγραφα τέτοια ἢ ἀργυρόγραφα χειρόγραφα ἀρχαίων Ἐλλήνων συγγραφέων δὲν ὑπάρχουν σήμερα, μαρτυροῦνται ὅμως ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἔνα μόνο τοῦ Ὄμηρου, ἐκεῖνο τὸ πορφυρὸ ποὺ μαρτυρεῖ ὁ Ἰούλιος Καπιτωλῖνος, κι ἔνα μόνο ποίημα τοῦ Πινδάρου. τῆς Ἀγίας Γραφῆς μαρτυροῦνται πάρα πολλά, σώζονται δὲ σήμερα 8 τέτοια, ἡτοι 7 χρυσόγραφα (ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ 3 εἶναι καὶ πορφυρᾶ, τὰ δὲ 2 ἔχουν καὶ ἀργυρογραφία) κι 1 σκέτο ἀργυρόγραφο. εἶναι τῆς Π. Διαθήκης τὸ Τ (Ψαλτήριον), καὶ τῆς Κ. Διαθήκης τὰ 022 (Κ. Διαθήκη + Γένεσις), 023, 1404 (Κ. Διαθήκη + Ψαλτήριον), λ 117, λ 132, λ 757, καὶ λ 1390. περισσότερα εἶναι τὰ λατινικὰ χρυσόγραφα κι ἀργυρόγραφα τῆς Βίβλου, ποὺ σώζονται, ἀπὸ τὰ ὅποια περιφημο εἶναι ἡ χρυσῆ Βίβλος τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, τοῦ Η' αἰῶνος. ὑπάρχουν κι ἐλάχιστα πατερικὰ ἔργα ποὺ ἔχουν χρυσᾶ τὰ γράμματα μόνο τῶν τίτλων ἢ τὰ πρῶτα γράμματα τῶν κεφαλαίων. πολὺ περισσότερα εἶναι τὰ βιβλικὰ χειρόγραφα ποὺ ἔχουν ἔξωτερικὴ πολυτέλεια στὴ βιβλιοδεσία, μὲ καλύμματα χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ ἢ ἐλεφάντινα (δηλαδὴ φιλντισένια) ἢ στολισμένα μὲ διαμάντια καὶ ἄλλα πολύτιμα πετράδια. μερικὰ ἔχουν καὶ ώρισμένα κόκκινα γράμματα γραμμένα μὲ κιννάβαρι γιὰ λόγους κυρίως εὑρετηριακούς καὶ λοιποὺς ἐπιστημονικούς.

5. Τὰ βιβλικὰ χειρόγραφα εἶναι ἐπίσης τὰ καλλιτεχνικώτερα ἀπ' ὅλα τὰ χειρόγραφα ὅχι μόνο τοῦ ἐλληνορρωμαϊκοῦ ἀλλὰ καὶ ὅλου τοῦ

κόσμου. πάρα πολλά βιβλικά έχουν πολλές μινιατούρες, άνθεμια, και κεφαλάρια κειμένου, που είναι άριστουργήματα ζωγραφικής και διακοσμητικής τέχνης, και βρίσκονται πολλές φορές μέχρι και 300 τέτοια σ' ένα χειρόγραφο. πολλά χειρόγραφα της Βίβλου είναι μνημεῖα ζωγραφικής έφαμιλλα μὲ τοὺς παγκοσμίου φήμης ζωγραφικοὺς πίνακες. μία, ἀς τὴν ποῦμε ἔτσι, καλὴ τέχνη τῆς ἀρχαιότητος ἦταν και ἡ λεπτογραφία. λεπτογραφικὰ χειρόγραφα διασώζονται μόνο τῆς Βίβλου ἀρκετὰ και τῶν πατερικῶν κειμένων ἐλάχιστα. τέτοιο είναι τὸ προειρημένο χειρόγραφο 234 τῆς μονῆς Παντοκράτορος· τὰ χρυσᾶ γράμματά του πάνω στὴν ἀπὸ ἔμβρυα γιδιῶν περγαμηνή του είναι μικρὰ σὰν τὰ μικρότερα γράμματα τῶν σημερινῶν ἐφημερίδων.

Ἐνα ἄλλο γνώρισμα τῶν βιβλικῶν χειρογράφων, ποὺ δὲν είναι μοναδικὸ ἄλλα μόνο κύριο, είναι ὅτι αὐτὰ σχεδὸν ὅλα είναι τὸ καθένα μόνο Βίβλος. ἐνῷ τὰ ἄλλα χειρόγραφα περιέχουν σχεδὸν πάντοτε τὸ καθένα πολλοὺς και διαφόρους συγγραφεῖς. λίγα είναι τὰ μὴ βιβλικὰ χειρόγραφα ποὺ περιέχουν τὸ καθένα ἔναν μόνο ἀρχαῖο συγγραφέα.

Τὰ βιβλικὰ χειρόγραφα ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου διακρίνονται σὲ δύο κατηγορίες· στὰ χειρόγραφα τοῦ συνεχοῦν κειμένου και στὰ χειρόγραφα τοῦ ἐκλογαδικοῦ κειμένου, δηλαδὴ τ' ἀνθολόγια ἢ ἐκλογάδια λεγόμενα. τὰ τῆς δευτέρας κατηγορίας είναι μόνο τοῦ Ι' αἰῶνος και μεταγενέστερα, και σὲ ποσότητα τὰ μὲν τῆς Κ. Διαθήκης ἀποτελοῦν τὸ 39% τοῦ συνόλου τῶν χειρογράφων της, τὰ δὲ τῆς Παλαιᾶς λιγώτερο κι ἀπὸ τὸ 10% τοῦ συνόλου τῶν χειρογράφων της.

Τὰ χειρόγραφα τοῦ συνεχοῦν κειμένου ἄλλοτε περιέχουν ὄλόκληρη τὴν Παλαιὰ ἢ Κ. Διαθήκη (μερικὲς φορὲς και τὶς δυὸ Διαθῆκες μαζί), ἄλλοτε δὲ μόνο τὰ ιστορικὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης, ἢ μόνο τὰ ποιητικὰ και προφητικά, ἢ μόνο τὰ 4 Εὐαγγέλια τῆς Καινῆς, ἢ μόνο τὶς Πράξεις και τὶς Ἐπιστολὲς τῶν ἀποστόλων και τὴν Ἀποκάλυψι. φυσικά, ὅταν λέμε γιὰ ἑλληνικὸ κείμενο τῆς Π. Διαθήκης, ἐννοοῦμε πάντοτε τὴν ἀρχαία μετάφρασι τῶν Ἐβδομήκοντα. ὅταν ἔνα χειρόγραφο τῆς Κ. Διαθήκης περιέχῃ τὸ συνεχὲς και ὄλόκληρο κείμενο μόνο τῶν 4 Εὐαγγελίων, λέγεται συνήθως και Εὐαγγελίον ἢ Τετραευάγγελον ἢ Εὐαγγελιστάριον, ἐνῷ, ὅταν περιέχῃ μόνο τὶς Πράξεις και τὶς Ἐπιστολές, λέγεται Πραξαπόστολος ἢ Ἀπόστολος.

Ἀπὸ τοὺς διαφόρους τρόπους ταξινομήσεως τῶν βιβλίων τῆς Αγίας Γραφῆς στὰ χειρόγραφα, ἐξιχνιάζεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ παπύρου, ποὺ βιβλιοδετοῦνταν σὲ ρόλο ἢ μικρὸ τομίδιο, πρὶν δηλαδὴ ἀπὸ τὴν εὐρεῖα χρῆσι τῆς περγαμηνῆς ποὺ βιβλιοδετοῦνταν σὲ ράφτὸ βιβλίο σὰν τὸ σημερινό, ἢ μὲν Π. Διαθήκη κυκλοφούσε πρῶτα σὲ 22 ρόλους κι ἔπειτα σὲ 8 τομίδια, ἢ δὲ Κ. Διαθήκη πρῶτα σὲ 6 ρόλους κι ἔπειτα σὲ 4 τομίδια.

Ἡ σειρὰ τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης στὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα δὲν εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ποὺ βλέπουμε στὶς σημερινὲς ἔντυπες ἐκδόσεις μας. οἱ ἔντυπες ἐκδόσεις μας ἔχουν τὰ βιβλία μὲ τὴ σειρὰ ποὺ βρίσκονται στὰ λατινικὰ χειρόγραφα καὶ στὶς εὐρωπαϊκὲς ἔντυπες ἐκδόσεις τόσο τοῦ λατινικοῦ ὅσο καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. στὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα διαφέρει ἡ σειρὰ τῶν Ἐπιστολῶν τῶν ἀποστόλων. μετὰ τὶς Πράξεις τῶν ἀποστόλων πρῶτα βρίσκονται οἱ 7 Καθολικὲς Ἐπιστολές, ἔπειτα οἱ Ἐπιστολές τοῦ Παύλου, κι ἔπειτα ἡ Ἀποκάλυψι. καὶ οἱ Ἐπιστολές τοῦ Παύλου βρίσκονται μὲ ἄλλη σειρά· μετὰ τὴ Β' Πρὸς Θεσσαλονικεῖς βρίσκεται ἡ Πρὸς Ἐβραίους, κι ἔπειτα οἱ Ἐπιστολές πρὸς πρόσωπα, ἥτοι Πρὸς Τιμόθεον Α' - Β', Πρὸς Τίτον, καὶ Πρὸς Φιλήμονα.

Τὸ βιβλικὸ κείμενο στὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα διαιρεῖται σὲ κεφάλαια καὶ στίχους, ὅπως καὶ σήμερα, ἀλλὰ τὰ μὲν κεφάλαια ἀριθμοῦνται ἔνα ἔνα, οἱ δὲ στίχοι μόνο δηλώνονται σὰν ἀριθμητικὸ σύνολο στὴν ἀρχὴ ἡ στὸ τέλος τοῦ κάθε βιβλίου ἡ στοὺς λεγομένους στιχαριθμικοὺς καταλόγους τῶν βιβλίων. τόσο τὰ κεφάλαια ὅσο καὶ οἱ στίχοι εἶναι πολὺ μικρότερα ἀπὸ τὰ σημερινὰ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων. συναντῶνται τρεῖς διαφορετικὲς διαιρέσεις, ἀλλὰ συνηθέστερη εἶναι ἡ μία, αὐτὴ τὴν ὁποίᾳ χρησιμοποιοῦν μερικὲς φορὲς στὶς παραπομπές τῶν οἱ πατέρες. σὲ πολλὰ χειρόγραφα, μπροστὰ ἀπὸ τὰ 4 Εὐαγγέλια σημειώνονται οἱ 10 κανόνες (= πίνακες) τοῦ Εὐσεβίου μαζὶ μὲ τὴν Ἐπιστολή του πρὸς Καρπιανόν, ποὺ ἔξηγει τὴ χρῆσι τῶν πινάκων αὐτῶν. οἱ πίνακες αὐτοὶ εἶναι ἔνα εἶδος θεματολογικοῦ ταμείου τῶν Εὐαγγελίων, δηλαδὴ κονκορντάντσιας.

Στὸ βιβλίο τῶν Ψαλμῶν σὲ πολλὰ χειρόγραφα παρατηρεῖται μιὰ λειτουργικὴ διαίρεσί τους σὲ 20 ὁμάδες ψαλμῶν, τὰ 20 λεγόμενα καθίσματα· λέγονται ἔτσι, ἔπειδὴ κατὰ τὴν ἐπίσημη ἐπ' ἐκκλησίας ἀνάγνωσί τους οἱ ἐκκλησιαζόμενοι ἀκοῦν τοὺς ψαλμοὺς καθιστοί. στὸ τέλος τοῦ βιβλίου τῶν Ψαλμῶν τὶς περισσότερες φορὲς στὰ χειρόγραφα προστίθενται αἱ ἐννέα φόδαι, ποὺ εἶναι ἐννέα ποιητικὰ ἡ ποιητικοῦ ὄφους κομμάτια ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Βίβλο, ἥτοι 7 ἀπὸ τὴν Π. Διαθήκη καὶ 2 ἀπὸ τὴν Καινὴ, ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴ λατρεία σὰν ψαλμοί. σπανίως οἱ φόδες εἶναι περισσότερες ἡ διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς ἐννέα συνηθισμένες.

Τὸ ἐκλογαδικὸ κείμενο τῆς Βίβλου, παραδεδομένο, ὅπως λέχθηκε, στὸ 10% τῶν χειρογράφων τῆς Π. Διαθήκης καὶ στὸ 39% ἐκείνων τῆς Καινῆς, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δὲν περιέχει ἀκέραια βιβλία, ἀλλ' ἀνθολογίες περικοπῶν ἀπ' αὐτά. οἱ ἀνθολογίες αὐτὲς λέγονται ἐκλογάδια ἡ ἀναγνωσματάρια, διότι περιέχουν ἀναγνώσματα τῆς Βίβλου ποὺ διαβάζονται στὴ λατρεία. οἱ ἀνθολογίες αὐτὲς εἶναι 4· *Προφητολόγιον, Ψαλτήριον, Εὐαγγέλιον, καὶ Ἀπόστολος*.

1. Τὸ *Προφητολόγιον*, ἀν καὶ λέγεται ἔτσι, εἶναι ἀνθολογημένο ἀπ’ ὅλη τὴν Π. Διαθήκη, πλὴν τῶν Ψαλμῶν, κι ὅχι μόνο ἀπὸ τοὺς Προφῆτες. οἱ περισσότερες περικοπές του εἶναι παρμένες ἀπὸ τὰ βιβλία Γένεσις, Ἰώβ, Παροιμίαι, Ἡσαΐας. κάθε ἀνάγνωσμα τοῦ Προφητολογίου εἰσάγεται μὲ τὴ λειτουργικὴ φράσι *Γενέσεως* (ἢ ἄλλου βιβλίου) τὸ ἀνάγνωσμα, γραμμένη συνήθως μὲ κόκκινη μελάνη. ἡ χρῆσι τοῦ Προφητολογίου ἐγκαταλείφτηκε τὸ 1204 μὲ τὴν ἔναρξι τῆς φραγκοκρατίας. γι’ αὐτὸ καὶ δὲν τυπώθηκε ποτὲ ὡς λειτουργικὸ βιβλίο. διαβάζονται ὅμως μέχρι σήμερα, κυρίως κατὰ τὴ μεγάλη τεσσαρακοστὴ καὶ τὴ μεγάλη ἑβδομάδα, λίγες μόνο περικοπές προερχόμενες ἀπὸ τὸ Προφητολόγιο καὶ κατεσπαρμένες στὸ Τριώδιο καὶ στὰ Μηναῖα.

2. Τὸ *Ψαλτήριον* εἶναι τὸ μόνο ἐκλογάδιο τὸ ὅποιο στοὺς ψαλμοὺς συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὸ συνεχὲς κείμενο, διότι εἶναι ἀκέραιο τὸ βιβλίο τῶν Ψαλμῶν καὶ ὅχι ἀνθολογία. ἀνθολογία εἶναι μόνο γιὰ τὶς ἐννέα ϕόδες, οἱ μικροδιαφορὲς τοῦ Ψαλτηρίου ἀπὸ τὸ μὴ λειτουργικὸ βιβλίο τῶν Ψαλμῶν εἶναι ὅτι αὐτὸ ἐπιγράφεται *Ψαλτήριον*, διαιρεῖται σὲ 20 καθίσματα, καὶ ἔχει ὡς προσθήκη τὶς ἐννέα ϕόδες, ἐνῷ τὸ ἄλλο ἐπιγράφεται *Ψαλμοὶ* καὶ δὲν ἔχει τὴ διαίρεσι σὲ καθίσματα οὔτε στὸ τέλος τὶς ϕόδες. οὐσιαστικὴ διαφορὰ δὲν ὑπάρχει καμμία.

3. Τὸ *Εὐαγγέλιον* ἢ καὶ *Εὐαγγελιάριον* (ἄλλο εἶναι τὸ *Εὐαγγελιστάριον* ποὺ ἀναφέρθηκε προηγουμένως) εἶναι ἀνθολογία περικοπῶν ἀπὸ τὰ 4 Εὐαγγέλια. εἶναι τὸ *Εὐαγγέλιον* ποὺ διαβάζει ὁ παπᾶς στὴν ἐκκλησία. καὶ ἡ κάθε περικοπὴ του λέγεται ἐπίσης *Εὐαγγέλιον* (λ.χ. τὸ Εὐαγγέλιο τῆς σημερινῆς Κυριακῆς, τὰ 12 Εὐαγγέλια τῆς Μ. Πέμπτης). ἐνῷ στὸ *Εὐαγγελιστάριον* τοῦ συνεχοῦς κειμένου ἡ σειρὰ τῶν Εὐαγγελίων εἶναι Ματθαῖος Μάρκος Λουκᾶς Ἰωάννης, στὸ *Εὐαγγελιάριον* τοῦ ἐκλογαδικοῦ κειμένου εἶναι Ἰωάννης Ματθαῖος Λουκᾶς Μάρκος. τὰ πρῶτα γράμματα ὅλων τῶν περικοπῶν τοῦ Εὐαγγελίου, γραμμένα συνήθως ὅπως καὶ στὰ ἔντυπα μὲ κόκκινη μελάνη, εἶναι τὸ *T* καὶ τὸ *E*, διότι ὅλες εἰσάγονται μὲ τὶς λειτουργικὲς φράσεις *Tῷ καιρῷ ἐκείνῳ...* (ὅταν πρόκηται γιὰ διήγησι), καὶ *Eἰπεν ὁ Κύριος τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ (τὴν παραβολὴν ταύτην)...* (ὅταν πρόκηται γιὰ παραβολὴ ἢ ἄλλη διδαχή). Εὐαγγελιάρια ὑπάρχουν δύο, ποὺ βρίσκονται συνήθως σ’ ἔνα χειρόγραφο. τὸ ἔνα λέγεται *Πασχάλιον* ἢ *Tῶν κινητῶν ἐορτῶν*, ποὺ εἶναι ὅλες ἐξαρτήματα τοῦ πάσχα. τὸ ἄλλο λέγεται *Μηνολόγιον* ἢ *Tῶν ἀκινήτων ἐορτῶν* καὶ ἀντιστοιχεῖ στοὺς 12 μῆνες τοῦ ἔτους μὲ πρῶτο τὸ Σεπτέμβριο. ὅταν τὰ δύο εἶναι σ’ ἔνα καὶ τὸ ἴδιο χειρόγραφο, προηγεῖται τὸ *Πασχάλιον*.

4. Ο *Ἄπόστολος* εἶναι ἐκλογάδιο ἀνθολογημένο ἀπὸ τὶς Πράξεις καὶ τὶς 21 Ἐπιστολὲς τῶν ἀποστόλων. σ’ αὐτὸν οἱ περικοπές σχεδὸν ὅλες ἀρχίζουν μὲ τὰ γράμματα *E* καὶ *A*, διότι εἰσάγονται μὲ τὶς λειτουρ-

γικές φράσεις *'Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις...* (ὅταν πρόκηται γιὰ διήγησι τῶν Πράξεων), καὶ *'Ἄδελφοί...* (ὅταν πρόκηται γιὰ διδαχὴ ἀπὸ τὶς *'Ἐπιστολές*).

Συχνὰ τὰ χειρόγραφα τοῦ συνεχοῦς κειμένου ἔχουν σὲ κάθε βιβλίο τῆς Γραφῆς στὴν ἀρχὴ τὴν ἐπιγραφὴν καὶ στὸ τέλος τὴν ὑπογραφὴν· ἡ δεύτερη δὲν εἶναι παρὰ ἐπανάληψι τῆς ἐπιγραφῆς. στὸ τέλος ἔχουν ἐπίσης, σημειωμένο τὸν ἀριθμὸ τῶν στίχων τοῦ κειμένου καὶ τὸν τόπο τῆς συγγραφῆς του π.χ. *Στίχοι βχνε΄ ἐγράφη ἐν Καισαρείᾳ ἢ ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου.*

Τοῦ κάθε βιβλίου τῆς Ἀγίας Γραφῆς συχνὰ στὰ χειρόγραφα προηγεῖται ἔνας πρόλογος· οἱ πρόλογοι αὐτοὶ εἶναι γραμμένοι ἀπὸ τὸν Ἀλεξανδρέα τοῦ Ε' αἰῶνος Εὐθάλιο ἐπίσκοπο Σούκλης ἢ κι ἀπὸ ἄλλους ἀγνώστους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, καὶ μοιάζουν μὲ τὶς «ὑποθέσεις» τῶν ράψῳδῶν τοῦ Ὁμήρου ἢ τῶν τραγῳδιῶν καὶ κωμῳδῶν.

Τὰ χειρόγραφα τοῦ συνεχοῦς κειμένου διακρίνονται σὲ δυὸ κατηγορίες· σ' αὐτὰ ποὺ ἔχουν σκέτο κείμενο καὶ σ' αὐτὰ ποὺ τὸ ἔχουν σχολιασμένο. τὰ σχόλια, ποὺ λέγονται συνήθως *Σειραι* ἢ *Catena*, εἶναι συλλογὴς ἀποσπασμάτων ἀπὸ ἑρμηνευτικὰ συγγράμματα ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, τὰ ὅποια σώθηκαν ἢ καὶ χάθηκαν. εἶναι τοποθετημένα στὸ πάνω, στὸ κάτω, καὶ στὸ ἔξω περιθώριο τῆς σελίδος (ὅχι ποτὲ στὸ περιθώριο τὸ πρὸς τὴν ῥάχη τοῦ βιβλίου). στὴν Κ. Διαθήκη ὑπάρχουν 11 διαφορετικὲς Σειρές, γραμμένες στὸ 25% τῶν χειρογράφων, ὅπως λέχθηκε προηγουμένως. τὶς ξεχώρισαν οἱ ἐρευνηταὶ Karo καὶ Lietzmann. ἡ κυριώτερη ἀπ' αὐτές ἔχει ἐκδοθῆ ἀπὸ τὸν Cramer κι ἐκτείνεται σὲ 8 δύκωδεις τόμους. στὴν Π. Διαθήκη οἱ Σειρὲς δὲν ἔχουν ἀκόμη διακριθῆ καὶ χαρακτηριστῆ. ἀλλ' ἀπ' ὅ,τι βλέπω στὰ χειρόγραφα, πρέπει νὰ ξεπερνοῦν τὶς 10. ἡ κυριώτερη ἀπ' αὐτές καλύπτει σχεδὸν ὅλα τὰ ίστορικὰ βιβλία (ἀπὸ τὴν Γένεσι μέχρι καὶ τὶς Βασιλεῖες) καὶ ἔχει ἐκδοθῆ ἀπὸ τὸ Νικηφόρο Θεοτόκη σὲ δυὸ πελώριους τόμους.

Στὸ τέλος τῶν Εὐαγγελίων μερικὲς φορὲς ὑπάρχει τὸ *Συναξάριον* δηλαδὴ πίνακας τῶν περικοπῶν ποὺ διαβάζονται ἐπ' ἐκκλησίας κατὰ σύναξιν, δηλαδὴ κυρίως κατὰ τὶς Κυριακὲς κι ἔπειτα κατὰ τὶς κινητὲς καὶ ἀκίνητες ἑορτὲς τοῦ ἐνιαυτοῦ. (ἄλλο πρᾶγμα εἶναι τὸ ἀγιολογικὸ Συναξάριον, ποὺ εἶναι ἐπιτομὴ βιογραφιῶν τῶν ἀγίων στὰ Μηναῖα). αὐτὸ τὸ βιβλικὸ Συναξάριον δημοσιεύεται καὶ στὴν ἔντυπη ἐκδοσὶ τῆς Κ. Διαθήκης τοῦ Β. Ἀντωνιάδου, τὴν ὅποια διαδίδει ἡ Ἱερὰ σύνοδος.

Στὰ βιβλικὰ χειρόγραφα πολλὲς φορὲς πάνω ἀπὸ τὰ γράμματα τοῦ κειμένου ὑπάρχουν καὶ μουσικὲς ἐνδείξεις, δηλαδὴ σημαδόφωνα, μουσικὲς νότες. αὐτὸ στὰ χειρόγραφα τοῦ συνεχοῦς κειμένου συμβαίνει

λίγες φορές, ἐνῷ στὰ ἐκλογάδια πολλὲς φορές. τὸ ἀπλούστερο σύστημα σημαδοφόνων ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σημεῖα ποὺ τὸ καθένα μὲ 3 στιγμὲς παριστάνει δξεῖα ἢ βαρεῖα (. . . .).

Αὐτὰ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τῆς Βίβλου, δηλαδὴ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἐβδομήκοντα γιὰ τὴν Π. Διαθήκη καὶ τοῦ πρωτοτύπου τῆς Κ. Διαθήκης.

* * *

Εἶναι γνωστὸ ὅτι, ὅπως γίνεται σήμερα, ἔτσι καὶ στὴν ἀρχαιότητα διάφοροι συγγραφεῖς μέσα στὰ συγγράμματά τους παρέθεταν στίχους ἢ πεζὰ παραθέματα (τσιτάτα) ἀπὸ ἀρχαιοτέρους συγγραφεῖς. γιὰ παράδειγμα, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Στράβων στὰ ἔργα τους παραθέτουν (τσιτάρουν) πολλὲς φορές στίχους τοῦ Ὁμήρου. φυσικὰ τὰ παραθέματα προέρχονται κυρίως ἀπὸ σπουδαίους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς. εἶναι εὐνόητο ὅτι, ὅσο πιὸ σπουδαῖος καὶ πολυδιαβασμένος ἦταν ἔνας ποιητὴς ἢ συγγραφεύς, τόσο περισσότερα παραθέματά του παρατίθενται ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους του συγγραφεῖς. ἀπὸ τοὺς ἄλλους συγγραφεῖς πλὴν τῆς Βίβλου πρώτος στὰ παραθέματα καὶ μὲ μεγάλη διαφορὰ εἶναι ὁ Ὁμηρος· γύρω στὰ 1000 παραθέματά του βρίσκονται σὲ περισσότερους ἀπὸ 100 μεταγενεστέρους συγγραφεῖς. τῆς Βίβλου ὑπάρχουν 205.000 παραθέματα σ' ἑλληνογλώσσους μόνο Χριστιανοὺς συγγραφεῖς, ἥτοι 85.000 παραθέματα τῆς Π. Διαθήκης κι 120.000 τῆς Καινῆς. οἱ συγγραφεῖς ποὺ τὰ παραθέτουν εἶναι περίπου 1500. πολὺ περισσότερα εἶναι τὰ βιβλικὰ παραθέματα στὴν ἀρχαίᾳ λατινικὴ χριστιανικὴ γραμματεία, ποὺ παρατίθενται ἀπὸ 3.000 περίπου συγγραφεῖς. ἡ Βίβλος εἶναι τὸ μόνο βιβλίο στὸν κόσμο, ποὺ τὸ κείμενό της παρατίθεται ὀλόκληρο· ἀν δηλαδὴ χανόταν ὅλα τὰ χειρόγραφά της κι ὅλα τὰ τυπογραφικὰ ἀντίτυπά της, θὰ μποροῦσε ν' ἀποκατασταθῆ ὅλο τὸ κείμενό της μόνο ἀπὸ τὰ παραθέματα. χωρία τῆς Βίβλου παραθέτουν καὶ μὴ Χριστιανοὶ συγγραφεῖς, ὅπως ὁ λίγο μεγαλείτερος τοῦ Χριστοῦ σὲ ἡλικία γραμματικὸς Λογγῖνος, ὁ ὁποῖος παραθέτει χωρία τοῦ πρώτου κεφαλαίου τῆς Γενέσεως κατὰ τὴ μετάφρασι τῶν Ἐβδομήκοντα, καὶ οἱ ἴστορικοί, λογοτέχνες, καὶ φιλόσοφοι Ἐπίκτητος, Λουκιανός, Κέλσος, Ἀμέλιος, Πορφύριος, Αἴλιος Λαμπρίδιος, καὶ ἄλλοι, ποὺ παραθέτουν ἀπὸ τὴν Κ. Διαθήκη.

Μία μόνο φράσι τῆς Κ. Διαθήκης εἶναι ποὺ δὲν ἀνευρίσκεται οὕτε στὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα οὕτε στὰ ἑλληνικὰ παραθέματα· κι αὐτὴ εἶναι ἡ φράσι ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Πατήρ, ὁ Λόγος, καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἐν εἰσὶ· καὶ τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, ἡ ὁποία στὶς ἔντυπες ἐκδόσεις βρίσκεται στὴν Α΄ Ἔπιστολὴ τοῦ Ἰωάννου 5,7. αὐτὴ τὴ φράσι, κάπως διαφορετικὰ διατυπωμένη, τὴν ἔχει μό-

νο ἔνα δίγλωσσο ἑλληνολατινικὸ χειρόγραφο τοῦ ΙΔ' αἰῶνος γραμμένο στὴν Ἰταλία, τὸ βατικανὸ ὄττοβονιανὸ 298 (ὅπου τὸ ἑλληνικὸ τῆς κείμενο εἶναι μετάφρασι τοῦ λατινικοῦ τῆς ἀπέναντι στήλης), καὶ τὴν παραθέτει ἔνας μόνο ἑλληνόγλωσσος συγγραφεύς, ὁ δομινικανὸς μοναχὸς τοῦ IE' αἰῶνος καὶ ὀπαδὸς τοῦ Θωμᾶ Ἀκινᾶ Μανουὴλ Καλέκας. πρῶτος παραθέτει τὴ φράσι αὐτὴ σὲ λατινικὴ γλῶσσα ὁ Ἰσπανὸς αἴρεσιάρχης τοῦ Δ' αἰῶνος Πρισκιλλιανός. ἔπειτα συναντάται σὲ ἀρκετὰ λατινικὰ χειρόγραφα. στὶς ἔντυπες ἐκδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τὴν ἔβαλε μεταφρασμένη ἀπὸ τὰ λατινικὰ ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἑλληνικῆς Βίβλου καρδινάλιος Ximenes de Cisneros τὸ 1514. γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς στὴν ἔκδοσι τῆς Ἱερᾶς συνόδου ὁ Β. Ἀντωνιάδης τὴ φράσι αὐτὴ τὴ χαρακτηρίζει ὡς νόθο καὶ τὴν τυπώνει μὲ μικρότερα στοιχεῖα.

* * *

Πρώτη στὸν κόσμο εἶναι ἡ Βίβλος καὶ στὶς μεταφράσεις. ἔχει τὴν ἀρχαιότερη μετάφρασι στὴν παγκόσμια ἴστορία, ποὺ εἶναι ἡ μετάφρασι τῶν Ἐβδομήκοντα ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἑβραϊκὸ πρωτότυπο τῆς Π. Διαθήκης στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα, καμωμένη στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸν Γ' π.Χ. αἰῶνα. κατὰ τὴ γνώμη μου λέγεται μετάφρασι τῶν Ἐβδομήκοντα –ἀκριβέστερα τῶν Ἐβδομήκοντα δύο–, ἔπειδὴ αὐτὴ μόνη ἔγινε μὲ τὴ φροντίδα καὶ κυκλοφόρησε μὲ τὴν ἔγκρισι τοῦ μεγάλου συνεδρίου τῶν Ἐβδομήκοντα δύο, ποὺ ἦταν γιὰ τὸν ἀρχαῖο Ἰσραὴλ ὅ,τι εἶναι γιὰ μᾶς σήμερα ἡ Ἱερὰ σύνοδος, ἡ βουλή, ὁ ἄρειος πάγος, καὶ τὸ συμβούλιο τῆς ἐπικρατείας μαζί. πρόκειται γιὰ τὸ μέγα συνέδριο τοῦ Ἰσραὴλ, ποὺ ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸ Μωϋσῆ, καταδίκασε τὸ Χριστὸ καὶ τὸ Στέφανο, δίκασε τὸν Παῦλο, καὶ γράφτηκε γι' αὐτὸ τὸ βιβλίο τῆς Μισνὰ καὶ τῆς Ταλμούδ «Συνέδριον»· αὐτὸ λεγόταν ἀλλιῶς οἱ Ἐβδομήκοντα ἡ οἱ Ἐβδομήκοντα δύο, διότι τόσα ἦταν τὰ μέλη του. σήμερα ἡ προχριστιανικὴ αὐτὴ ίουδαϊκὴ ἑλληνόγλωσση μετάφρασι τῶν Ἐβδομήκοντα ἐπέχει τὴ θέσι τοῦ πρωτοτύπου τῆς Π. Διαθήκης, διότι τὸ ἀρχικὸ ἑβραϊκὸ πρωτότυπο τῆς χάθηκε. τὸ ἑβραϊκὸ ποὺ κυκλοφορεῖ σήμερα ἡ μασοριτικὸ λεγόμενο εἶναι ἐπαναμετάφρασι κυρίως τῶν Ἐβδομήκοντα στὴν ἑβραϊκὴ γλῶσσα τοῦ μεσαίωνος, ποὺ ἔγινε βαθμιαίᾳ ἀπὸ τὸ Β' μέχρι τὸν Θ' μ.Χ. αἰῶνα. γι' αὐτὸ ἔχει κι ἑλληνικὲς λέξεις, ὅπως Οὔρ (= Χὼρ = Χώρα) (Γε 11,31), φοιριόν (= φορεῖον) (Ἄσ 3,9), παράδεισος (Ἄσ 4,13· περσικὴ λέξι παρμένη μέσῳ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης), καὶ πολλὲς ἄλλες.

Ἐχει ἐπίσης ἡ Π. Διαθήκη καὶ ἄλλες ἔξ τουλάχιστο ἑλληνόγλωσσες ίουδαϊκὲς μεταφράσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες σώζονται μόνο λείψανα· εἶναι τοῦ Ἀκύλα (128 μ.Χ.), τοῦ Θεοδοτίωνος (180), τοῦ Συμμάχου (200),

καὶ οἱ λεγόμενες Πέμπτη (Β' αἱ.), "Εκτη (Β' αἱ.), καὶ Ἐβδόμη (Β' αἱ.). τὸ μασοριτικὸ κείμενο εἶναι δευτερεύοντως ἐπαναμετάφρασι καὶ αὐτῶν τῶν 6 μεταφράσεων. ὑπάρχει καὶ μία ὄψιμη μερικῶν βιβλίων σφράζομενη μετάφρασι, ἡ μαρκιανή, τοῦ ΙΔ' αἰῶνος· εἶναι μετάφρασι τοῦ μασοριτικοῦ κειμένου. τοῦ μασοριτικοῦ κειμένου τ' ἀρχαιότερα χειρόγραφα εἶναι ἔνα μερικὸ τοῦ Θ' αἰῶνος κι ἔνα ὀλόκληρο τοῦ Ι' αἰῶνος.

Χριστιανικὲς μεταφράσεις ἀρχαῖες ἔχουν καὶ οἱ δυὸ Διαθῆκες 18, ἥτοι 2 λατινικές (τοῦ Β' καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος), 5 συριακές (Β', Ε', Φ', καὶ Ζ' αἰῶνος), 4 κοπτικές δηλαδὴ αἰγυπτιακές (Γ' καὶ Δ' αἰῶνος), τὴ γοτθική (Δ' αἱ.), τὴν αἰθιοπική (Ε' αἱ.), τὴν ἀρμενική (Ε' αἱ.), τὴν ἰβηρική δηλαδὴ γεωργιανή (Ε' αἱ.), τὴν ἀραβική (Ζ' αἱ.), τὴν περσική (Ζ' αἱ.), καὶ τὴ σλαβονική (Θ' αἱ.). μόνη ἡ Κ. Διαθήκη ἔχει κι ἄλλες 4 ἀρχαῖες μεταφράσεις σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς παραπάνω γλῶσσες (λατινική, συριακή, κοπτική). ὅλες οἱ ἀρχαῖες αὐτὲς μεταφράσεις παραδίδονται ἡ κάθε μιὰ σὲ πλῆθος χειρογράφων, ἡ δὲ λατινικὴ βουλγάτα ξεπερνάει σὲ χειρόγραφα τὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο. ἀρχαιότερο χειρόγραφό της εἶναι τὸ ἀμιατῖνο τοῦ Ζ' αἰῶνος.

Ἐχει ἡ Βίβλος καὶ τὶς περισσότερες σύγχρονες μεταφράσεις ἀπ' ὅλα τὰ βιβλία τοῦ κόσμου. σήμερα ὑπάρχουν συγγραφεῖς καὶ λογοτέχνες ποὺ ἔχουν μέχρι καὶ 30 μεταφράσεις σὲ σύγχρονες γλῶσσες, κι αὐτοὶ θεωροῦνται ώς οἱ κορυφαῖοι στὸν κόσμο. ἡ Βίβλος κυκλοφορεῖ σήμερα σὲ 1577 μεταφράσεις, ὅσες εἶναι οἱ γλῶσσες τῆς γῆς. οἱ γλωσσολόγοι, ὅταν θέλουν νὰ μάθουν πόσες εἶναι οἱ γλῶσσες τῆς γῆς, ρωτοῦν τὶς βιβλικὲς ἑταιρεῖες πόσες καὶ ποιές μεταφράσεις τῆς Βίβλου ἔχουν θέσει σὲ κυκλοφορία. ὅπως δήλωσαν οἱ ἑταιρεῖες αὐτὲς στὶς 31-12-1976, μέχρι τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἡ Βίβλος εἶχε μεταφραστῇ σὲ 1577 γλῶσσες. ἀπ' αὐτὲς στὶς 261 γλῶσσες εἶχαν μεταφραστῇ καὶ οἱ δυὸ Διαθῆκες, σὲ ἄλλες 384 μόνο ἡ Κ. Διαθήκη, καὶ στὶς ὑπόλοιπες 932 μεμονωμένα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης, ποὺ εἶναι συνήθως τὰ 4 Εὐαγγέλια καὶ οἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων, ἡ οἱ Ψαλμοί.

* * *

Καὶ στὶς ἔντυπες ἐκδόσεις ἡ Βίβλος ἔχει τὸ ἀπλησίαστο πρωτεῖο. σήμερα ἔνα βιβλίο ἐκδίδεται συνήθως σὲ 1.000 ἀντίτυπα, ἐνῷ τὰ μεγάλης κυκλοφορίας σὲ 10.000 καὶ 20.000. ὅταν κάποιο φτάσῃ τὶς 100.000, βραβεύεται καὶ χαρακτηρίζεται μπέστ - σέλλερ. ὑπάρχουν στὸν κόσμο σπάνια βιβλία ποὺ ξεπερνοῦν κι αὐτὸ τὸ δριο φτάνοντας καὶ τὶς 200.000. ἡ Βίβλος μόνο ἀπὸ τὶς βιβλικὲς ἑταιρεῖες καὶ μόνο κατὰ τὸ ἔτος 1975 εἶχε κυκλοφορήσει σὲ 308.000.000· ναὶ ἑκατομμύρια, κι ὅχι χιλιάδες.

Ἄλλὰ καὶ τὸ βιβλίο ποὺ ἐκδόθηκε τυπωμένο πρῶτο στὴν παγκό-

σμια ίστορία είναι πάλι ή Βίβλος. τὸ πρῶτο ἔντυπο βιβλίο ποὺ ἐκτύπωσε ὁ ἑφευρέτης τῆς τυπογραφίας Ἰωάννης Γουτεμβέργιος τὸ 1441 ἥταν ὀλόκληρη ή Βίβλος, Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη, στὴ λατινικὴ μετάφρασι τὴ λεγόμενη βουλγάτα. στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ή Βίβλος είναι τὸ τρίτο βιβλίο ποὺ τυπώθηκε, στὴν Ἰσπανία τὸ 1514.

* * *

Ἡ Βίβλος ὡς βιβλίο ἔχει κι ἄλλα πολλὰ καὶ σπουδαῖα πρωτεῖα, χωρὶς νὰ συζητᾶ ποτὲ τὴ θεοπνευστία της, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν σ' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει σύγκρισι, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἕνα δεύτερο θεόπνευστο βιβλίο, ἀφ' ἑτέρου δὲ ή θεοπνευστία της είναι ἀντικείμενο πίστεως. τὰ 10 ἢ 12 ἀρχαιότερα βιβλία της είναι τ' ἀρχαιότερα ἀναγνώσιμα βιβλία στὸν κόσμο. ἔπειτα ἔρχονται τὰ Ἐπη τοῦ Ὄμηρου. ή μετάφρασι τῆς Π. Διαθήκης, ή τῶν Ἐβδομήκοντα, είναι, ὅπως εἴπα, ή ἀρχαιότερη μετάφρασι στὸν κόσμο ἀπ' ὅσες σφέζονται κι ἀπ' ὅσες μνημονεύονται χωρὶς νὰ σφέζονται. ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖες μεταφράσεις τῶν δυὸ Διαθήκῶν είναι ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες ποὺ ἔγιναν, καὶ οἱ ἀρχαιότερες ποὺ σφέζονται· διότι οἱ λίγο ἀρχαιότερες λατινικὲς μεταφράσεις τοῦ Ὄμηρου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν σώθηκαν. οἱ ίστορικοὶ τῆς Βίβλου (Μωϋσῆς καὶ οἱ συγγραφεῖς τῶν λοιπῶν ίστορικῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης) είναι οἱ ἀρχαιότεροι ίστορικοὶ τοῦ κόσμου, οἱ πραγματικοὶ πατέρες τῆς ίστορίας. διότι οἱ τελευταῖοι χρονικῶς ἀπ' αὐτοὺς είναι ἀπὸ μισὸ μέχρι ἔναν αἰῶνα ἀρχαιότεροι ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο καὶ τὸ Θουκυδίδη. οἱ συγγραφεῖς τῆς Π. Διαθήκης, καὶ ἴδιως ἐκεῖνοι τοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου καὶ τῆς Βασιλείας Δαυΐδ καὶ τῶν Βασιλεῶν καὶ τῆς Παραλειπομένης, είναι οἱ ἀρχαιότεροι συγγραφεῖς τοῦ κόσμου ποὺ παραπέμπουν σὲ ἄλλα βιβλία. ή Π. Διαθήκη κατὰ τοὺς Ἐβδομήκοντα είναι τὸ ἀρχαιότερο κι ἐκτενέστερο σφέζόμενο κείμενο ποὺ είναι γραμμένο στὴ δημοτικὴ ἑλληνικὴ γλώσσα τῆς ἑλληνιστικῆς ἀρχαιότητος. αὐτὴ ή μετάφρασι μαζὶ μὲ τὴν Κ. Διαθήκη είναι ὁ ἀδιαφιλοείκητος κύριος διαμορφωτὴς τῆς δημοτικῆς βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς γλώσσης. γιὰ πολλὰ ἔθνη, ὅπως λ.χ. γιὰ τοὺς Γότθους (Γερμανούς), Σύρους, Ἀραβεῖς, Αἰθίοπες, Πέρσες, Ἀρμενίους, Γεωργιανούς, Σλάβους, κλπ., ή μετάφρασι τῆς Βίβλου στὴ γλῶσσα τους είναι τὸ ἀρχαιότερο ἔθνικό τους γραπτὸ μνημεῖο, ὅπως γιὰ μᾶς τοὺς Ἑλληνες ὁ Ὄμηρος. αὐτὸ συμβαίνει κατὰ κανόνα καὶ γιὰ τοὺς τέως ἀπολίτιστους λαοὺς τῶν διαφόρων ἡπείρων, ποὺ ἐκπολιτίστηκαν πρόσφατα. γιὰ τοὺς σημερινοὺς Γερμανούς ή Βίβλος κατὰ τὴ μετάφρασι τοῦ Λουθήρου είναι ἐπίσης τὸ ἀρχαιότερο γραπτὸ μνημεῖο τῆς λαλουμένης γλώσσης των.

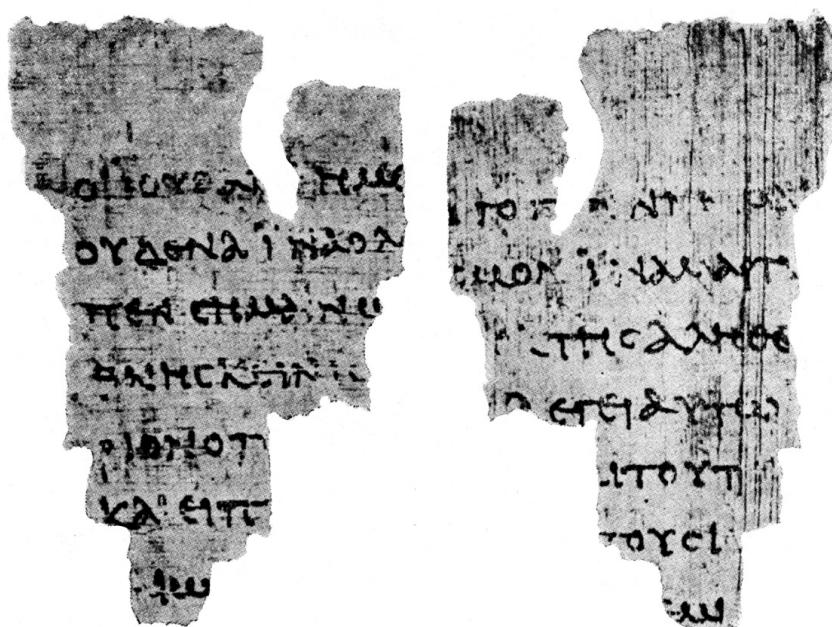
Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μονοθεῖα καὶ τὴ λοιπὴ πνευματικὴ ἀλήθεια, καὶ πάρα πολλὰ βιοτικὰ πράγματα καὶ θεσμοὶ ἀναφέρονται γιὰ πρώτη φορὰ

στὴν ἴστορία τῆς ἀνθρωπότητος μέσα στὴ Βίβλο, ὅπως λ.χ. τὰ 6 προϊστορικὰ μέταλλα, οἱ πολύτιμοι λίθοι καὶ ἡ τέχνη τῆς χαράξεώς των, τὰ προϊόντα ζυμώσεως (ψωμί, τυρί, κρασί, ξίδι), τὸ πλεκτὸ πανί, τὸ βυρσοδεψικὸ δέρμα, ἡ ἄσφαλτος (πίσσα), ὁ ἀσβέστης, τὸ γιαλί, ὁ ἀκονιστικὸς τροχός, τὰ μουσικὰ ὅργανα καὶ οἱ μουσικὲς νότες, ἡ στενογραφία, ἡ ἐπιστολή, τὸ νόμισμα, ὁ πάπυρος, κλπ.. ἐπίσης στὴ Βίβλο ἀνευρίσκονται γιὰ πρώτη φορὰ ώρισμένες λέξεις ποὺ ἔγιναν παγκόσμιοι ὅροι ὅπως οἱ λέξεις ἀγάπη, προσωποληγία - προσωπολήπτης, πνευματικός (μὲ τὴν πνευματικὴ καὶ ὅχι τὴ μηχανολογικὴ σημασία), καλλιέργεια (πνευματική), ὑποκριτής (μὲ τὴν ἡθικὴ καὶ ὅχι τὴ θεατρικὴ σημασία), τάλαντον - ταλέντο (στὴ γνωστὴ μεταφορικὴ σημασία), τύπω - τύψεις (συνειδήσεως), ἀνάστασις (νεκρῶν), κοιμοῦμαι - κοιμησις - κοιμητήριον, ἐθελοθρησκεία, κλπ., οἱ ὄποιες, προσαρμοσμένες, ἔχουν περάσει ἀκόμη καὶ σὲ γλῶσσες μὴ χριστιανικῶν ἐθνῶν.

Τέλος τὸ ἀλφάβητο, τὸ μοναδικὸ στὸν κόσμο καὶ ἀξεπέραστο ἐξελικτικῶς φθογγικὸ γραμματάριο τῆς ἀνθρωπότητος, ἐφευρέθηκε γιὰ νὰ γραφτῇ μ' αὐτὸ ἡ Βίβλος, κι ἔπειτα ἔμεινε καὶ χρησιμοποιήθηκε καὶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα βιβλία τῆς ἀνθρωπότητος μέχρι σήμερα. εἶναι δὲ τὸ ἀλφάβητο ἡ μεγαλείτερη καὶ ἀξεπέραστη ἐφεύρεσι τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ κλειδὶ τῆς γνώσεως, τῆς ἴστορίας, καὶ τῆς λοιπῆς ἐπιστήμης, κι αὐτὸ εἰσήγαγε ὅλα τὰ ἔθνη τῆς γῆς ἀπὸ τὴν προϊστορία στὴν ἴστορία κι ἀπὸ τὸν πρωτογονισμὸ στὸν πολιτισμό.

‘Ασυζητητεὶ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς αἰώνιου σωτηρίας ἡ Βίβλος γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα εἶναι ὅχι ἀπλῶς ἔνα βιβλίο ἢ ἔνα σπουδαῖο βιβλίο, ἀλλὰ τὸ βιβλίο· ἡ Βίβλος.

‘Η μελέτη αὐτὴ πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1995 σὲ ίδιαίτερο τεῦχος καὶ κυκλοφόρησε σὲ πολλὲς χιλιάδες ἀντιτύπων μὲ δαπάνες τῆς μητροπόλεως Ἐδέσσης ἐπὶ μητροπολίτου Χρυσοστόμου.

Πάπυρος Rylands 457 (P 52 - Κ. Διαθήκη τῶν ἐτῶν 100 - 120)

Rylands Papyrus 457 (P52 - New Testament of A.D. 100 - 120)

πρώσατε καὶ μὴ ἀλλάπε
 λαστὸν· ἀλλάπετε
 τι· καρδιῶσθε αὐτόν· γέρασ
 ἄμφωθεν μαστίχας·
 οὐδὲ αἱ ἄμφωθεν· καὶ μάρ
 σαντείχουσιν·
 Χαλαφίδασιν· ὑπεράσπισ
 ται αὐτῶν· ὥστε μάρ
 σαντείχουσιν·

ἐφεστάσαντες διατελεῖ
 ἡ μάρσα· ἔκατερ
 φύσιν αὐτέναε
 λαστὸν πρότερον μαστίχη
 πασὶν ἀνέλαβε Νέρμου·
 τὰ δύο μέσαντες τὰς
 μεμφάτιστας εἰλεύθεροι
 οἱ μάρσαντες μάρσαν·

Χειρόγραφο παρισινό Ἑλληνικό 10, φ. 81, Θ' αἰ., Ασ 2,15-17

Codex parisinus graecus 10, p. 81, 9th c., Sg 2,15-17

+ Ι Ν Ε Σ Ι Σ +

μαρχή εποίησθε πόροις αὐτῷ καὶ τῷ γένει.
εἰδέγη ἡμέρας τους καὶ σκάπται σκάπται.
καὶ σκόπος διαφέρει τὸν σύνθετον· καὶ τοῦτο
θῦ διαφέρει τὸν σύνθετον· διατοσ· καὶ ἐπί^τ
οῦθεν· γερνήτης φωτιστικός μετοφέλει.
καὶ δύναται σύνθετον φωτιστικόν· καὶ μεχέτη^τ
ρισθρόνος αὐτῷ μέσον τοῦ φωτός καὶ αὐτῷ
μέσον τοῦ σκόπου· καὶ ἐκάλεσθε σύνθετον
φωτιστικόν· καὶ τὸ σκόπον εἶκαρτον τοῦ
υπέρτερου· καὶ αὐτὸν τὸ επιτέρον καὶ σύνθετον
προτοτιμέστερον· καὶ εἰσθεντος γένει
μηθήτης περιέρχεται εὑπέρτερον τοῦ διατοσ·
καὶ δύναται χωρίς θορακάμνοντος· διατοσ·
καὶ δύναται· καὶ αὐτὸν τὸν περιέρχεται· καὶ
διασκέψεται· καὶ αὐτὸν τὸν περιέρχεται
οὐρανόν· καὶ εἰδέμενον τὸν περιέρχεται·
καὶ δύναται· τὸ επιτέρον· καὶ αὐτὸν τὸ πρώτον
μεριδαπίρα· καὶ εἰσθεντος πρώτον
χθονίτην τὸν περιέρχεται· καὶ αὐτὸν τὸν περιέρχεται·
καὶ δύναται· τὸ επιτέρον· καὶ αὐτὸν τὸν περιέρχεται
τὸν περιέρχεται· τὸν περιέρχεται· καὶ αὐτὸν τὸν περιέρχεται
αὐτῷ τὸν περιέρχεται· τὸν περιέρχεται· καὶ αὐτῷ τὸν περιέρχεται
οὐρανόν· τὸν περιέρχεται· γενέν· καὶ τὰς ανάστα^τ
τῶν τὸν περιέρχεται· εἰσαγέστης περιέρχεται· καὶ
δύναται σύνθετον τὸν περιέρχεται· καὶ εἰσθεντος γένει

Περγαμηνό χειρόγραφο παρισινό κοϊσλινιανό 2
(Rahlf's 15 - Π. Διαθήκη τοῦ Καΐδνος)

Vellum manuscript Coislin 2
(Rahlf's 15 - 10th-century Old Testament)

THE TRANSMISSION OF THE TEXT OF THE HOLY BIBLE

Translated from the Greek by Andrew Hendry
(Sebilles 5, Thessaloniki GR 546 33 Greece)

All the ancient texts of mankind which survive from the era before the invention of printing have naturally come down to us in manuscript form. Today these manuscripts are kept either in archaeological museums or, for the most part, in special libraries of ancient manuscripts, which themselves are a kind of museum, for museums usually contain all types of archaeological finds, while these special museums, these libraries of ancient manuscripts, are concerned solely with manuscripts. Some of these libraries contain manuscripts only, while others also contain collections of modern printed books.

Each of these ancient texts has been transmitted in one or more manuscript copies. These served as the basis of the first printed editions and the later more authentic versions, the so-called critical editions, on which as a rule all subsequent printed editions have been based. For example, all the printed editions of the New Testament that have been produced in Greece are reprints of other printed editions published in Europe. Only the edition by B. Antoniadis, published in Constantinople in 1904 by the Holy Synod there and reprinted today by the Holy Synod of the Church of Greece, was drawn up directly from 125 ancient manuscripts. Similarly, the editions of ancient Greek authors published by the universities of Oxford in England and Leipzig in Germany are based on ancient manuscripts, whereas almost all of the editions of these authors published in Greece are reprints of these English and German editions. Likewise, most of the writings of the ecclesiastical authors of the first fifteen centuries, i.e. the pre-printing era, have been published from manuscripts by various Europeans - usually French or German Roman Catholics - while most Greek editions are reprints of these foreign ones, although in the last 100 years some editions of patristic texts have been produced in Greece that are based on manuscripts.

The ancient manuscripts of a text, together with quotations from it in other texts of similarly ancient or later date, and any surviving ancient translations of it which are also in ancient manuscript form, consti-

tute the manuscript tradition of that text. Every printed edition of an ancient text derives directly or indirectly from its manuscript tradition.

* * *

In terms of its manuscript tradition, the Holy Bible is unquestionably the greatest book in the world. For example, of all the ancient manuscripts in Greek to come down to us, the Bible alone accounts for 12 - 13% of them, while the remaining 87 - 88% consists of the work of over 2,100 ancient authors - 600 pagan and 1,500 Christian ones, to be precise. This ratio of biblical to non-biblical books is the same for ancient manuscripts in Latin.

In order to make all the characteristics and advantages of the biblical manuscripts clear (quantity, antiquity, quality etc.), I will compare them frequently with the corresponding features of the manuscript traditions of other writers and literatures, such as Homer, Hippocrates, ancient Greek and Graeco-Roman literature in general, Indian, Chinese and palaeo-American literature.

One question which soon arises in the mind of anyone who is keen to learn about this subject is whether any autograph manuscripts of ancient authors survive - the prophets, the evangelists, the ancient Greeks or Romans, or the Church Fathers, for example. As a rule, in the world as a whole, only autographs dating from the 12th century A.D. onwards exist, and these are only of Greek and Latin authors. Examples of surviving autographs are the Proceedings of the council held in Constantinople in 1166, the commentaries of Eustathius of Thessalonica on the epics of Homer entitled *Parekbolai eis tēn Iliada kai tēn Odysseian* (dating from *circa* 1180), and a few other texts. The texts of the most ancient authors survive only in copies. Yet even if a very ancient autograph were unexpectedly found today, such as the letter to the Galatians in St. Paul's own hand, nobody could know or prove that it was the apostle's autograph.

Of the texts of the Graeco-Roman world, there survive fragments of half, one or a few pages in length from the 4th century B.C. (320 B.C.), rare complete works from the 2nd century A.D., and whole books (i.e. volumes like today's books each containing a variety of different writings) from the 4th century A.D. (A.D. 340); all of these texts are written either by Greek authors or in the Greek language. Most Greek, Latin and Hebrew texts, however, survive in manuscripts dating from the 9th century onwards. The oldest manuscripts of the Near East (in Syriac, Coptic, Arabic and other oriental languages) fall into two main categories: Christian documents, which chiefly date from the 12th century

onwards, though a few date from the 4th century and after; and Islamic ones, which date from the 12th century onwards. The oldest manuscripts of the Far East (Indian, Chinese and Indo-Chinese) date from the 13th century onwards, while the oldest palaeo-American ones date only from the 16th century.

The oldest manuscript in the world that contains a complete book is the 2nd-century Greek papyrus Bodmer 2, which contains St. John's Gospel and is located in Dublin, Eire. The oldest book in the world, in the sense of a volume as we know it, is the vellum manuscript 03 of the Bible. Written in 340, it contains the Old and the New Testament, is bound in five volumes and is kept in the Vatican Library (no. 1209); hence its name 'Codex Vaticanus', despite the fact that it was written in Alexandria. Another complete book survives from the same century in the form of the 'Codex Sinaiticus' (01), a multi-volume work on vellum which also comes from Alexandria and is now in the British Museum in London.

There are five main characteristics that distinguish the manuscripts of the Bible from all the other manuscripts of pre-Christian and Christian literature:

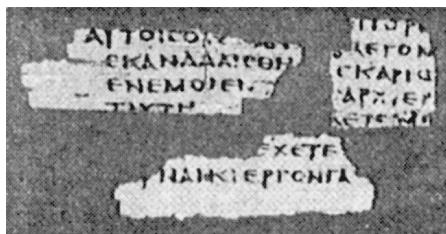
1. They are the greatest in quantity. Of the 60,000 Greek manuscripts that exist in the world today, 7,300 are biblical. No other pre-Christian or Christian work approaches this figure. Of these, 5,300 are of the New Testament, and 2,000 of the Old. It is virtually impossible to find a library of Greek manuscripts that does not contain a manuscript of the Bible, and it is also impossible for any scholar to examine all the biblical manuscripts at first hand. The manuscripts of the Bible are kept in 380 libraries scattered throughout the continents of the world; of these, the seven largest, in order of the quantity of biblical manuscripts they contain, are the following: Mount Athos (if this is considered one library), St. Catherine's Monastery at Mount Sinai, the Bibliothèque Nationale in Paris, the National Library in Athens, the Vatican Library, the British Library in London, and the National Library in St. Petersburg. The ratio of biblical to non-biblical manuscripts is, as was stated earlier, the same for Latin texts.

The ancient Greek authors have, as a rule, come down to us in a total of between 1-10 manuscripts each, and in a few cases up to 20. Only the work of Homer has been transmitted in hundreds of manuscript copies, viz. 190 of the *Iliad* and 80 of the *Odyssey*, making him a true giant in this respect. The Christian authors and works which in terms of quantity of manuscripts lie closest to the Bible, and in this respect are far above Homer but still far below the Bible, are John Chrysostom, Jer-

ome, John Climacus, the *Pedalion* (a compilation of Orthodox Canons), and the liturgical books (the *Horologion*, *Triodion*, *Menaia*, etc.). When palaeographers learn their science - that of reading ancient texts from ancient manuscripts and presenting them in critical printed editions - even if they are philologists studying Homer or Thucydides and not concerned with the Bible, they learn mainly from the manuscripts of the Bible because these are in all respects (quantity, antiquity, quality, writing style) the most representative of manuscript traditions in general. On account of their quantity and representative nature, the manuscripts of the Bible also provide palaeographers with the surest yardstick for dating all other manuscripts, i.e. for determining the date each manuscript was copied by its scribe (not the date the text was composed by its original author).

The Bible also comes first in terms of papyrus fragments, i.e. individual leaves of papyrus, or fragments of leaves, with portions of text that come from papyrus books that have fallen apart or been destroyed. Of the 20,000 published Greek papyri that exist, the number of biblical papyri published up to 1976 stood at 567, 323 of these being of the Old Testament and 244 of the New. A similar number of unpublished ones also exist, as well as others that have been found since 1976 but also remain unpublished. The oldest Old Testament papyrus is Rylands 458, which dates from the 2nd century B.C., contains fragments from Chapters 23-28 of Deuteronomy (the ancient Greek Septuagint translation) and is in Manchester, England. Up until this year (1995) the oldest New Testament papyrus was considered to be Rylands 457, which was written *circa* A.D. 100-120 and contains fragments from Chapter 18 of St. John's Gospel. Last year, however, the biblical scholar and leading papyrologist Peter Thiede, basing his arguments on papyrological, palaeographic, codicological and also physical evidence, proved that the 10 papyrus fragments of St. Matthew's Gospel in the Museum of Magdalen College, Oxford, which all bear legible sections of passages from Chapter 26 of the Gospel, was written in the year A.D. 70, at a time when some of the apostles, many who had personally seen the Lord Jesus Christ, and perhaps even the evangelist Matthew, were still alive. This discovery, which is the greatest philological and theological discovery of the century, has caused a sensation not only among scholars but throughout the Christian world. It was first published in the international magazine *Time* (23/1/95, vol. 145, no. 3, p. 43) in an article by R.N. Ostling entitled "A Step Closer to Jesus?" and was later announced in all its scientific detail by Thiede himself in the world's most important papyrological journals and at biblical and papyrological con-

ferences. In the London *Times* Thiede was described as "the man who may transform our understanding of Christianity" (in other words, the present negative view of the antiquity and authenticity of the sources of the Christian faith, i.e. the biblical texts). The papyrus had been purchased in Luxor, Egypt, in 1901 by the Englishman C. Huleatt, the local Anglican chaplain. It remained unpublished in the university museum mentioned above until 1953 and unstudied until last year. The three fragments of it shown in the photograph here contain, without diverging in any way from the ecclesiastical text of the New Testament, the following passages from the Gospel (the text in bold capitals corresponds to the sections of the passages that can be read on the papyrus fragments):

*The three papyrus fragments at Magdalen College, Oxford
(from the year A.D. 70)*

- 26:10 *Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· Τί κόπους παρ**ΕΧΕΤΕ** τῇ γΥΝΑΙΚΙ; ΕΡΓΟΝ ΓΑΡ καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ.*
 26:14 *Τότε ΠΟΡΕυθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, Ο ΛΕΓΟΜενος Ἰούδας ΙΣΚΑΡΙώτης, πρὸς τὸν ΣΑΡΧΙΕΡεῖς εἶπε· Τί θέλετε **ΜΟΙ** δοῦναι, καὶ ἐγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν;*
 26:31 *Τότε λέγει **ΑΥΤΟΙΣ Ο ΙΗΣΟΥΣ**· Πάντες ὑμεῖς **ΣΚΑΝΔΑΛΙΣΘΗσεσθε** EN EMOI EN τῇ νυκτὶ **TAYTH.***

No other work of antiquity, not even the epics of Homer, has as many papyrus fragments as the Bible, nor any which is as close to the original autographs as those of the Bible.

The manuscripts of the Bible - like all the other texts of the Graeco-Roman world and the Near East - were written on three types of writing material: papyrus, parchment (fine processed animal skin) and paper. On papyrus we possess only fragments, except for the whole of St. John's Gospel, the Epistles of Peter and Jude, and several of the Psalms; on parchment we have most of the complete manuscripts of the Bible; and on paper a smaller number, which are also the latest.

2. In comparison with the manuscripts of all other ancient texts as a whole, the manuscripts of the Bible are the oldest. The works of Homer and all other authors before and after Christ exist in manuscripts dating from the 9th century onwards (10th - 17th cent.). The only exceptions are half of Aristotle's *Constitution of the Athenians* in a manuscript of the 1st century A.D. and Menander's comedy *Dyskolos* in a manuscript of the 3rd century. The Bible has 20 complete manuscripts with both Testaments, 80 of only the New Testament, and another 180 with half of the New Testament - a total of 280 manuscripts - older than the 9th century, i.e. older than the manuscript traditions of all ancient Greek authors, from Homer to the last in this group, all Latin authors, and, indeed, of any book, of known or unknown authorship, in the world. If we arranged all the complete manuscripts in the world in chronological order. It was not until the 7th century that a manuscript by pharmacologist Dioscurides appeared; then, during the next four centuries (9th - 12th cent.), manuscripts of Greek, Latin, Hebrew and eastern Christian authors would begin to appear; later, from the 12th century onwards Arabic and Islamic ones would begin to make their appearance, and only from the 13th century on would Indian, Chinese, palaeo-American and other manuscripts appear. The majority of the biblical manuscripts date from the 10th - 12th centuries.

3. The manuscripts of the Bible are the most thoroughly researched of all the manuscripts of the texts of antiquity. The diligent research, critical accuracy and scientific thoroughness they display, coupled with the methodical division of their texts into chapters and verses, are unmatched by the manuscripts of any other author or literature. 25% of the latter are annotated manuscripts like the famous Codex Venetus of Homer.

4. The manuscripts of the Bible are the most luxurious of all. 90% of them are parchment, and only the remaining, later ones are paper. A considerable number are written on rare kinds of vellum, such as 'uterine vellum' prepared from the skin of foetal or abortive kids (the highest quality of all), purple-dyed skins (the most sumptuous of all), hare skins, antelope skins, etc. An example of a uterine vellum is the 13th-century MS. 1404 of the New Testament (Codex 234 at the Monastery of Pantocrator on Mount Athos), which contains the New Testament, the Psalms, and a large number of ecclesiastical authors. In the whole of the rest of the world's literature we have evidence of only one purple manuscript - which no longer survives - and this was of Homer; it is attested by the Roman historian Julius Capitolinus and belonged to the Roman emperor Maximian. Evidence of purple manuscripts of the Bible

abounds; of these, nine Greek and a larger number of Latin ones still survive. The Greek ones consist of MS. T of the Old Testament (a 7th-century psalter now in Zürich Public Library, no. C.84) and MSS. 022, 023, 042, 043, 080, 565, 1143 and 146 of the New Testament; of these New Testament manuscripts, five date from the 6th century, two from the 9th, and one from the 10th. No. 022 also contains Genesis from the Old Testament; it has been cut up into nine pieces, of which 182 leaves are in St. Petersburg, 33 on Patmos, 6 in the Vatican, 4 in London, 2 in Vienna, 1 in Thessaloniki, 1 in Athens, 1 in a tower in Lerma, Italy, and 1 in New York. As a supreme luxury, the ancients sometimes wrote in gold or silver ink, especially on purple parchment. Such *chrysographs* or *argyrographs* of ancient Greek authors no longer survive, although written evidence does exist for one such manuscript of Homer - the purple one attested by Julius Capitolinus - and one of a single poem by Pindar. The evidence for biblical manuscripts of this kind is abundant, although only 8 are still in existence: 7 chrysographs (of which 3 are also purple, and 2 also bear writing in silver ink) and 1 plain argyograph. These comprise the Old Testament MS. T (Psalter) and the New Testament MSS. 022 (New Testament + Genesis), 023, 1404 (New Testament + Psalter), 1117, 1132, 1757, and 1390. A greater number of Latin chrysographs and argyographs of the Bible survive, including the celebrated 8th-century Golden Bible of Charlemagne. A few patristic works also exist with gold letters only in the titles or at the beginning of chapters. Far more numerous are those biblical manuscripts whose sumptuousness lies in their external binding: covers of gold, silver or ivory, or adorned with diamonds and other precious stones. Some also have a certain number of red letters written in cinnabar mainly for indexing and other scientific purposes.

5. The manuscripts of the Bible are also the most artistic of all manuscripts, not only of the Graeco-Roman world but of the world as a whole. A great number of biblical manuscripts contain many miniatures, decorative headings, and ornamental initials which are masterpieces of decorative art, and often there are as many as 300 of these illuminations in a single manuscript. Many biblical manuscripts are monuments of art which rival the world's most famous paintings in magnificence. One of the fine arts of antiquity was writing in miniature. The only manuscripts with miniature writing in existence today are of the Bible (a large number) and various patristic texts (very few). One example is the above-mentioned Codex 234 at the Monastery of Pantocrator; the gold letters on the uterine vellum are as small as the smallest print in today's newspapers.

Another characteristic of biblical manuscripts, which is by no means unique but simply one of their main features, is that virtually all of them contain only text from the Bible. Almost all other manuscripts, in contrast, contain texts of many different authors. Few non-biblical texts contain the work of only one ancient author.

In terms of content, the manuscripts of the Bible fall into two categories: manuscripts of continuous text, and manuscripts containing selected passages, i.e. anthologies or *florilegia*. In this second group of manuscripts, which date only from the 10th century onwards, those of the New Testament constitute 39% of all New Testament manuscripts and those of the Old less than 10% of all Old Testament manuscripts.

Of the manuscripts with continuous text, some contain the entire Old or New Testament (and some both Testaments together), some only the historical books of the Old Testament, others only the books of poetry and the prophets, some only the four Gospels of the New Testament, and a number only the Acts of the Apostles, the Epistles and Revelation. Of course, whenever we speak of the Greek text of the Old Testament, we mean the ancient Septuagint translation. If a New Testament manuscript contains the complete, continuous text of only the four Gospels, it is usually called an *Evangelion*, *Tetraevangelion* or *Evangelistarion*, whereas if it contains only the Acts and the Epistles of the apostles and Revelation it is called a *Praxapostolos* or *Apostolos*.

As regards the different ways in which the books of the Bible have been arranged in manuscripts, research has revealed that during the age of papyrus, when they were bound together in a scroll or a small volume - before, that is, parchment was widely used, when they were sewn together like modern books - the Old Testament circulated first on 22 scrolls and then in 8 small volumes, and the New Testament first on 6 scrolls and then in 4 small volumes.

The order of the books of the New Testament in the Greek manuscripts is not quite the same as that which appears in our modern printed editions. In our modern printed editions the books are arranged in the order in which they appear in the Latin manuscripts and in the European printed editions of both the Latin and the Greek texts. In the Greek manuscripts the order of the Epistles is different. After the Acts of the Apostles come first the Catholic Epistles, then the Epistles of St. Paul, and then Revelation. Even the Epistles of St. Paul are in a different order: after 2 Thessalonians comes Hebrews, and then the Epistles addressed to individuals, i.e. 1 and 2 Timothy, Titus, and Philemon.

In the Greek manuscripts the biblical text is divided into chapters and verses just as it is today; however, while the chapters are individu-

ally numbered, the verses only appear in the form of a numerical total at the beginning or end of each book, or in the so-called stichometrical tables of the books. Both chapters and verses are much shorter than those in today's printed editions. Three different types of division occur, but the most common is that sometimes used by the Fathers in their references. In many manuscripts, before the four Gospels the 10 canons, or tables, of Eusebius are set out together with his epistle to Carpianus, in which he explains the use of these tables. The tables serve as a kind of subject index, or concordance, to the Gospels.

In many manuscripts the book of Psalms is divided for liturgical purposes into 20 groups of psalms, the 20 so-called *kathismata*, which derive their name from the fact that when they are read out in church the congregation listens to them sitting down¹. In most manuscripts of the book of Psalms, the psalms are followed by the *nine odes*, nine passages of poetry or writing of poetical style from the rest of the Bible - 7 from the Old Testament and 2 from the New - which are used as psalms in worship. In a few instances the odes differ from or number more than the usual nine.

The anthological texts of the Bible, which, as was stated earlier, constitute 10% of all Old Testament manuscripts and 39% of all New Testament ones, are those which do not contain whole books but selections of passages from them. These anthologies are called *florilegia* or *lectionaries* because they contain texts from the Bible that are read out during church services. There are 4 types of anthologies: the *Prophetologion*, *Psalterion*, *Evangelion*, and *Apostolos*.

1. The *Prophetologion*, despite its name, is an anthology of texts from the whole of the Old Testament, except Psalms, and not only the Prophets. Most of its passages are taken from the books of Genesis, Job, Proverbs and Isaiah. Each reading from the Prophetologion is introduced by the liturgical phrase "*Τενέστεως* (or name of other book) τὸ ἀνάγνωσμα"², usually written in red ink. The use of the Prophetologion was abandoned in 1204 with the inception of Frankish rule in Byzantium. For this reason it has never been printed as a liturgical book. However, a few passages from the Prophetologion, scattered throughout the *Triodion* and *Menaia*, are still read out today, mainly during Great Lent and Holy Week.

2. The *Psalterion* is the only florilegium in which the psalms coincide with the complete text, for it contains the entire Book of Psalms and not an anthology. It is an anthology only in respect of the nine odes. The only, slight differences between the Psalterion and the non-liturgical Book of Psalms are that the former is entitled *Psalterion*, di-

vided into 20 kathismata and contains the additional nine odes, while the latter is entitled *Psalmoi* and contains neither the division into kathismata nor the odes at the end. Essentially, there is no difference between them.

3. The *Evangelion* or *Evangeliarion* (as distinct from the *Evangelistarion* mentioned earlier) is an anthology of passages from the four Gospels. This is the Evangelion from which the priest reads in church, each passage in which is also called an *Evangelion* (e.g. the Evangelia for individual Sundays throughout the year, and the 12 Evangelia, or Gospels, of Thursday in Holy Week). While in the *Evangelistarion*, which contains the continuous text, the order of the Gospels is Matthew - Mark - Luke - John, in the *Evangeliarion*, which is an anthology, it is John - Matthew - Luke - Mark. The first letter in all of the Gospel passages, which is usually in red ink as is the case in printed editions, is either a *T* or an *E*, for they all begin with one of two liturgical phrases: either "Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ..."³ (in the case of a narrative) or "Εἰπεν ὁ Κύριος τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ (τὴν παραβολὴν ταύτην)..."⁴ (in the case of a parable or other teaching). There are two Evangelaria, which usually occur together in the same manuscript. One is called the *Paschalion*, a lectionary for the movable feasts, all of which are determined by the date of Easter⁵. The other is called the *Menologion*, a lectionary for the immovable feasts covering the twelve months of the year, beginning with September⁶. When both occur in the same manuscript, the Paschalion comes first.

4. The *Apostolos* is a florilegium containing a selection from Acts and the 21 Epistles. Here almost all of the passages begin with either the letter *E* or *A*, for they are introduced by the liturgical phrases "Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις..."⁷ (in the case of a narrative from Acts) or "Ἄδελφοι..."⁸ (in the case of a teaching from the Epistles).

In many manuscripts of continuous text, each biblical book bears an *inscription*, or title, at the beginning and a *subscription* at the end, the latter being no more than a repetition of the inscription. At the end there is also a note of the total number of lines in the text and the place where it was written, e.g. "Στίχοι βιχνε'· ἐγράφη ἐν Καισαρείᾳ"⁹ or "ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου"¹⁰.

Often in the manuscripts each book of the Bible is preceded by a prologue. These prologues were written by Euthalius of Alexandria, Bishop of Sulce in the fifth century, or by other, unknown ecclesiastical authors, and resemble the *hypotheses* of Homer's rhapsodies or the tragedies and comedies.

The manuscripts of continuous text fall into two categories: those

which contain only text and those which contain both text and commentary. These commentaries, which are usually called *Catenae* ('chains'), are collections of passages from the hermeneutic writings of ecclesiastical authors, some of which have survived and others not. They are placed either at the top, the bottom, or the outer margin of the page (never in the margin next to the spine of the book). On the New Testament there are 11 different *Catenae*, which appear in 25% of the manuscripts, as was stated earlier, and have been identified by the scholars Karo and Lietzmann. The main one has been published by Cramer and runs to 8 bulky volumes. In the case of the Old Testament, the *Catenae* have not yet been identified and described, although from what I can see in the manuscripts, they must number more than 10. The main one covers almost all of the historical books (from Genesis to Kings) and has been published by Nicephoros Theotokis in two enormous volumes. Sometimes, after the Gospels, the manuscripts include the *Synaxarion*, a table of passages to be read " $\hat{\epsilon}\pi'$ $\hat{\epsilon}\kappa\kappa\lambda\eta\sigma\iota\varsigma$ $\kappa\alpha\tau\dot{\alpha}$ $\sigma\upsilon\alpha\xi\iota\nu$ "¹¹, i.e. mainly on Sundays and then on the movable and immovable feasts of the year. (This should not be confused with the hagiological *Synaxarion*, which is a compendium of the biographies of the saints in the *Menaia*.) The former, biblical *Synaxarion* is also published in the printed edition of the New Testament by B. Antoniadis, which is circulated by the Holy Synod.

Very often the biblical manuscripts also contain forms of musical notation above the letters in the text. This is rare in the manuscripts of continuous text, but very common in the florilegia. The simplest form of notation consists of two signs, each composed of three dots, which represent the acute and grave accents (..···).

So much for the Greek manuscripts of the Bible, i.e. those of the Septuagint translation of the Old Testament and the original of the New Testament.

It is a well-known fact that in antiquity, just as today, various authors cited verses or prose from the writings of earlier authors in their work. Aristotle and Strabo, for example, frequently cite verses from Homer. Of course, these citations come mainly from important poets and authors. Obviously, the more important and widely read a poet or author was, the more frequently he was cited by later writers. After the Bible, the most frequently cited author, and by a big margin at that, is Homer; about 1,000 citations from his work are to be found in over 100 later authors. From the Bible there are some 205,000 citations in Greek Christian authors alone, viz. 85,000 citations from the Old Testament and 120,000 from the New. The citations from the Old Testament are

usually longer than those from the New. The total number of authors in whose work these citations appear is about 1,500. The number of biblical citations in ancient Latin Christian literature is far higher, with some 3,000 authors quoting from the Bible. The Bible is the only book in the world whose complete text is cited elsewhere; in other words, if all its manuscripts and printed copies were lost, its entire text could be restored simply from the citations. Passages from the Bible are also quoted by non-Christian writers, such as the grammarian Longinus, a slightly older contemporary of Christ, who cites passages from the first chapter of Genesis (in the Septuagint translation), and the historians, philosophers and men of letters Epictetus, Lucian, Celsus, Amelius, Porphyry and Aelius Lampridius, amongst others, who quote from the New Testament.

There is only one phrase in the New Testament that does not appear in either the Greek manuscripts or the Greek citations; this is the phrase "*ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Πατήρ, ὁ Λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἐν εἰσὶ· καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ*"¹², which in printed editions is to be found in 1 John 5:7. This phrase, expressed in a somewhat different form, exists only in a 14th-century bilingual Greco-Latin manuscript written in Italy, Vaticanum Ottobonianum 298 (in which the Greek text is a translation of the Latin one in the opposite column). It is cited by only one Greek author, the 15th-century Dominican monk and adherent of Thomas Aquinas, Manuel Calecas. The first to cite this phrase in Latin was the Spanish 4th-century heresiarch Priscillian, and it subsequently appears in a considerable number of Latin manuscripts. It entered the printed versions of the Greek text when it was included as a translation from the Latin in the first printed Greek edition of the Bible in 1514 by the publisher Cardinal Ximenes de Cisneros. For this reason in the Holy Synod's edition B. Antoniadis describes this phrase as spurious and it is printed in smaller type.

* * *

The Bible also comes first in terms of translations. It has the oldest translation of any book in history: the Septuagint, a translation of the original ancient Hebrew text of the Old Testament into ancient Greek which was produced in Alexandria in the 3rd century B.C.. In my opinion, it is known as the Septuagint or "LXX"¹³ - although, to be precise, it should be "LXXII" - because it was authorized by the Sanhedrin, which consisted of seventy-two members and was for ancient Israel the equivalent of our own Holy Synod, Parliament, Supreme Court of Appeal and State Council all combined into one. This is the Great Sanhe-

drin of Israel that was founded by Moses, condemned Christ and Stephen, tried Paul, and for which the "Sanhedrin" was written, the book containing the Mishnah and the Talmud; it was also known as the Septuaginta or Septuaginta Duo, because this was the total number of its members. Today this pre-Christian Septuagint translation for Greek-speaking Jews takes the place of the original Old Testament, for the original Hebrew text was lost. The Hebrew version in circulation today, the so-called Massoretic Text, is chiefly a re-translation of the Septuagint into medieval Hebrew that was produced in stages between the 2nd and 9th century A.D.. As a result, it contains many Greek words, such as *Ur* (= *Chōr* = *Chōra*¹⁴) (Gen. 11:31), *phoirion* (= *phoreīon*¹⁵) (Song of Songs 3:9), and *paradeīsos* (Song of Songs 4:13), a loan-word from Persian.

There are at least another six Greek translations of the Old Testament for the Jews, of which only fragments survive: these are the ones by Aquila (A.D. 128), Theodotion (180) and Symmachus (200), and the so-called Quinta, Sexta and Septima (all 2nt cent.). The Massoretic Text is partly a re-translation of these six translations as well. A late translation of several books only also survives: the Marcian, a 14th-century translation of the Massoretic Text. The oldest manuscripts of the Massoretic Text are an incomplete one of the 9th century and a complete one of the 10th.

There are 18 ancient Christian translations of both Testaments together: 2 Latin ones (2nd and 4th cent.), 5 Syriac (2nd, 5th, 6th and 7th cent.), 4 Coptic or Egyptian (3rd and 4th cent.), the Gothic (4th cent.), the Ethiopic (5th cent.), the Armenian (5th cent.), the Iberian or Georgian (5th cent.), the Arabic (7th cent.), the Persian (7th cent.), and the Slavonic (9th cent.). Only the New Testament has another 4 ancient translations in some of the above languages (Latin, Syriac, Coptic). All of these ancient translations are each transmitted in a large number of manuscripts. The Latin Vulgate, the oldest manuscript of which is the 7th-century Codex Amiatinus, surpasses the Greek original in terms of its number of manuscript copies.

The Bible also has more modern translations than any other book in the world. Today there are writers with up to 30 translations in modern languages, and these are considered to be the world's leading authors. The Bible is available today in 1577 translations - the total number of languages in the world. When linguists want to find out how many languages there are in the world, they ask the Bible societies how many and which translations of the Bible they have issued. According to these societies, up to 31st December 1976 the Bible had been translated

into 1577 languages. Of these, both Testaments had been translated into 261 languages, the New Testament only into another 384, and individual books of the New Testament (usually the four Gospels and the Acts of the Apostles) or the Psalms into the remaining 932 languages.

* * *

The Bible also has an unassailable lead in respect of the number of printed editions. When a book is published today it usually has a print-run of 1,000 copies, while titles with a large circulation run to 10,000 or 20,000 copies. If one reaches the 100,000 mark it receives an award and is described as a best-seller. Few books in the world go on to reach a total of 200,000. In 1975 alone 308,000,000 - yes, *million* not thousand - copies of the Bible were issued, and these just by the Bible societies.

Again, the first book ever published in print was the Bible. The first book printed by the inventor of the printing-press, Johannes Gutenberg, in 1441 was the whole Bible, both Old and New Testament, in the Latin Vulgate translation. In the Greek language the Bible was the third book to be printed, in Spain in 1514.

* * *

As a book, the Bible comes first in many other important respects, not least its divine inspiration, which is a matter I would never contest, partly because I believe that the Bible is in this respect without comparison, since no other divinely inspired book exists, and partly because its divine inspiration is a matter of faith. Its 10 or 12 oldest books are the oldest readable books in the world. Next come the epics of Homer. The translation of the Old Testament, the Septuagint, is, as I have said, the oldest translation in the world, either of those which still survive or those which are mentioned elsewhere but are lost. The ancient translations of both Testaments, too, are amongst the oldest ever produced, and the oldest still in existence, for the slightly older Latin translations of Homer and Aristotle have not survived. The historians of the Bible (Moses and the authors of the other historical books of the Old Testament) are the world's earliest historians, the true fathers of history, for the latest of these wrote between half and one century before Herodotus and Thucydides. The authors of the Old Testament, and in particular the authors of Samuel, Kings, Chronicles, and the books dealing with the Mosaic Law, are the earliest authors to make reference to other books. The Septuagint translation of the Old Testament is the oldest and most extensive surviving text written in the demotic Greek language of the Hellenistic era. This translation, together with the New Testa-

ment, without question provided the main basis for the development of Byzantine and modern demotic Greek. For many nations, such as the Goths (Germans), Syrians, Arabs, Ethiopians, Persians, Armenians, Georgians and Slavs, the translation of the Bible into their mother tongue constitutes their oldest national written monument, just as the epics of Homer are for the Greeks. This is also generally the case for the formerly uncivilized peoples around the world who have recently been civilized. For the Germans today Luther's translation of the Bible is also the oldest written monument of their spoken tongue.

Apart from its monotheism and other spiritual truths, the Bible also mentions, for the first time in the history of mankind, many everyday objects and institutions, such as the six prehistoric metals, precious stones and the art of engraving them, the products of fermentation (bread, cheese, wine, vinegar), woven cloth, tanned hides, pitch (tar), lime, glass, the grindstone, musical instruments and musical notes, stenography, epistles, coins and papyrus. The Bible also contains the first recorded instances of certain words that have become universal terms or concepts, such as *agapē*¹⁶, *prosōpolēpsia* - *prosōpolēptēs*¹⁷, *pneumatikos*¹⁸ (in its spiritual and not mechanical sense), *kalliergeia*¹⁹ (in a spiritual sense), *hypokritēs*²⁰ (in its ethical and not theatrical sense), *talanton* - *talento*²¹ (in its well-known metaphorical sense), *typtō* - *typseis*²², *anastasis*²³, *koimoumai* - *koimēsis* - *koimētērion*²⁴, and *ethelothrēskia*²⁵. All these, adapted of course to the pronunciation of the language concerned or translated, have passed even into the languages of non-Christian nations.

Finally, the alphabet, mankind's unique and, in evolutionary terms, unsurpassable system of letters to represent the basic sounds of speech, was invented so that the Bible could be written in it. It became well established and has been used for every book in the world since then. The alphabet is man's greatest invention, unmatched by any other, the key to knowledge, history, and all other science. It was the alphabet that brought the nations of the earth out of prehistory into the historical era and out of a primitive state into a civilized one.

Without question, leaving aside its role as a vehicle of eternal salvation, the Bible is for mankind not merely a book or even an important book; it is the Book of Books, the Bible.

Translator's notes

1. The verb *kathomai* in Greek means 'to sit down'.
2. i.e. "The reading is taken from the Book of (e.g. Genesis)".
3. "At that time..."
4. "The Lord told his disciples (this parable)..."
5. The Greek word for Easter is *Pascha*.
6. *Menologion* derives from *mēn*, the Greek word for month.
7. "During this period..."
8. "Brothers..."
9. "2,655 lines; written in Caesarea."
10. "...written in Corinth."
11. "ep' ekklēsias kata *synaxin*", i.e. "at each assembly of the congregation".
12. "[For there are three that testify] in heaven: the Father, the Word and the Holy Spirit, and these three are one. And there are three that testify on earth."
13. i.e. "translation of the 70".
14. i.e. "Land".
15. i.e. "palanquin".
16. Brotherly love or charity.
17. "Favouritism" and "one who shows favouritism", in modern usage.
18. Pneumatic.
19. Cultivation.
20. Hypocrite; *hypocritēs* originally meant "actor".
21. A *talent* was originally a unit of weight and coinage.
22. *Typtō* originally meant "to strike (at heart)"; hence the modern *typseis* = pangs of conscience.
23. Resurrection (of the dead).
24. To sleep - falling asleep - place of sleep, or cemetery.
25. Will-worship, the construction of a religion to suit oneself.

* * *

Τὴ μελέτη μου αὐτὴ μετέφρασε στὴν ἀγγλικὴ ὁ Ἀγγλος φιλόλογος τῆς ἀγγλικῆς φιλολογίας καὶ τώρα πιὰ ἔξελληνισμένος ὄρθόδοξος Χριστιανὸς Andrew Hendry, καὶ μοῦ τὴν ἔδωσε γραμμένη ἀγγλιστὶ σὲ μία δισκέττα. τὸ 1995 ἔδωσα ἓνα ἀντίτυπο τῆς ἐκδόσεως τῆς μητροπόλεως Ἐδεσσῆς καὶ τὴ δισκέττα τῆς ἀγγλικῆς μεταφράσεως σὲ κάποιο φίλο μου "Ελληνα ὄρθόδοξο Χριστιανὸ κάτοικο τῆς Νέας Υόρκης. ἀπὸ κεῖ τὸ ἐκδεδομένο πρωτότυπο καὶ ἡ δισκέττα μὲ τὴν ἀγγλικὴ μετάφρασι, χωρὶς νὰ τὸ ξέρω, περιῆλθαν στὰ χέρια τοῦ Ἐλληναμερικανοῦ Ἀστερίου Γεροστέργιου, ὁ ὄποιος χωρὶς τὴν ἄδειά μου καὶ παρὰ τὴ θέλησί μου διέπραξε δυὸ ἀσχημίες.

1. Παραποίησε τὸ πρωτότυπο, θέλοντας νὰ τὸ «μετατρέψῃ σὲ σωστὰ ἑλληνικὰ» κατὰ τὴ φαντασίωσί του, δηλαδὴ σὲ μιὰ γελοιογραφία καθαρευούσης γλώσσης, ἐνῷ εἶναι ἄνθρωπος ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γράψῃ σωστὰ ἑλληνικὰ σὲ καθαρεύουσα. παραποίησε δὲ κάπως ἐλαφρότε-

ρα και τὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα τῆς μεταφράσεως, γιὰ νὰ τὴν κάνῃ καλλίτερη κατὰ τὴ φαντασίωσί του.

2. Τὸ 1997 ἐξέδωσε πρωτότυπο και μετάφρασι σ' ἔνα τεῦχος, κι ἀπὸ τότε, 16 χρόνια τώρα, τὸ ἐμπορεύεται σ' ὅλη τὴν ὑφήλιο γιὰ λογαριασμό του, διαφημίζοντάς το κιόλας στὸ διαδίκτυο και κερδοσκοπώντας.

Καὶ δὲν ντρέπεται καθόλου, ποὺ αὐτὸ εῖναι ὅχι μόνο παραχάραξι, πλαστογραφία, κλοπή, και ἀθέμιτη κερδοσκοπία μὲ λαθρεμπορία κλοπιμαίου πράγματος, ἀλλὰ και προσβολὴ τοῦ προσώπου μου μὲ παράνομη ἐκμετάλλευσι τοῦ ὀνόματός μου.

Γιὰ νὰ κρύβῃ, ὅσο γίνεται, τὴν ἀξιόποινη πρᾶξι του ὁ Γεροστέργιος, ἔπειτε τὸν ἀνήξερο Κων. Καβαρνό, ποὺ σήμερα δὲν ζῇ, νὰ φαίνεται ἐκεῖνος και τὸ Ἰνστιτοῦτο του ὡς ἐκδότης τοῦ παραχαραγμένου κλοπιμαίου, ποὺ ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀνέντιμη παράνομη και ἀξιόποινη κερδοσκοπία του. εῖμαι βέβαιος ὅτι ὁ Γεροστέργιος δὲν φανέρωσε στὸν Καβαρνὸ ὅτι δὲν ἔχει τὴν ἄδειά μου νὰ κάνῃ κάτι τέτοιο. κι ὁ Καβαρνὸς ἐξαπατήθηκε. πρόσθεσε δὲ ὁ Γεροστέργιος και

All rights reserved.

Copyright © 1997, by Asterios Gerostergios

Published by THE INSTITUTE FOR BYZANTINE AND

MODERN GREEK STUDIES, INC.

115 Gilbert Road, Belmont, Massachusetts 02178, U.S.A.

γιὰ νὰ εἶναι ἡ κλοπή του τὸ τέλειο ἔγκλημα.

Ἐκεῖνα ποὺ δημοσιεύονται στὸ τεῦχος και στὸν ἴστοχῶρο ποὺ ἐλέγχει ὁ Γεροστέργιος εἶναι κλοπιμαῖα πλαστογραφήματά του. τὸ αὐθεντικὸ κείμενο τῆς μελέτης μου αὐτῆς εἶναι αὐτὸ ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ και στὴν Α' ἐκδοσι τῆς μητροπόλεως Ἐδέσσης. και τῆς μεταφράσεως ἐπίσης τὸ αὐθεντικό, ὅπως μοῦ τὸ ἔδωσε γραμμένο σὲ δισκέττα ὁ μεταφραστής, εἶναι αὐτὸ ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ, ἀπαραποίητο γιὰ πρώτη φορά.

2. ΜΟΡΦΗ ΚΙ ΕΜΦΑΝΙΣΙ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

- ¹ Ὅσοι Χριστιανοὶ μελετοῦμε τὴν Ἀγία Γραφή, μερικὲς φορὲς αἰσθανόμαστε τὴν ἐπιθυμία, ἀν μπορούσαμε, νὰ ξέραμε γιὰ τὰ μεγάλα βιβλικὰ πρόσωπα, ἄντρες καὶ γυναῖκες, καὶ ἴδιαίτερα γιὰ τὸν Κύριο, πῶς ἦταν στὴ μορφὴ καὶ στὴ σωματικὴ τους διάπλασι, καμμιὰ φορὰ στὴν ἡλικία καὶ σ' ἄλλα φυσικὰ ἰδιώματα, ἢ στὴν ἐμφάνισι, δηλαδὴ τί ροῦχα καὶ τί ὑπόδηματα φοροῦσαν, τί κόμωσι εἶχαν, κι ἀν μερικὰ ἀπ' αὐτὰ εἶχαν κάποια κοσμήματα. καὶ σχεδὸν ταυτόχρονα στοὺς πιὸ πνευματικοὺς γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, ἀν εἶναι σωστὸ οἱ πιστοὶ νὰ ἔχουμε ἓνα τέτοιο γνωστικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ βιβλικὰ πρόσωπα, ποὺ ὑπηρέτησαν μιὰ τόσο ὑψηλὴ καὶ τόσο πνευματικὴ ὑπόθεσι, ὅπως εἶναι ἡ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπου πρυτανεύει τὸ πνεῦμα. ἀπαντώντας πρῶτα σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, ἔχω νὰ πῶ ὅτι ἓνα τέτοιο ἐνδιαφέρον εἶναι σωστὸ σὲ τόσο βαθμὸ σὲ ὅσο καὶ τὸ ἱκανοποιεῖ ἡ Ἀγία Γραφὴ μὲ τὶς πληροφορίες ποὺ δίνει, τὶς πολλὲς ἢ τὶς λίγες. πρὶν προχωρήσουμε στὸ ζήτητά μας, εἶναι καλὸ νὰ λεχθοῦν μερικὰ γενικά.
- ² 1. Ἡ Βίβλος γενικῶς δίνει ἐλάχιστες πληροφορίες αὐτοῦ τοῦ εἶδους, κι ὅταν τὶς δίνῃ, τὶς δίνει, ἢ ἐπειδὴ ἐξηπηρετοῦν κάποιον ἄλλο ἀνώτερο σκοπό της ἢ καὶ ἐντελῶς παρεμπιπτόντως.
- ³ 2. Συγκριτικὰ μεταξὺ τῶν δυὸ Διαθηκῶν, ἡ μὲν Παλαιὰ δίνει ἀρκετὲς τέτοιες πληροφορίες, ἡ δὲ Κ. Διαθήκη γιὰ μὲν τὴν ἐνδυμασία καὶ τὴν ὑπόδησι καὶ τὴν κόμωσι δίνει μερικὲς πληροφορίες, γιὰ δὲ τὴ μορφὴ καὶ τὴ σωματικὴ διάπλασι δὲν δίνει ἀπολύτως καμμία.
- ⁴ 3. Γενικὲς ἢ ἀρνητικὲς πληροφορίες τοῦ εἶδους ποὺ συζητᾶμε μποροῦμε νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὰ ἵερὰ κείμενα τῆς Βίβλου ἀρκετὲς καὶ θεμελιώδεις, ἔχοντας ὑπ' ὅψι μας, ὅτι τὰ βιβλικὰ πρόσωπα ἀνῆκαν σὲ μία μόνο σαφῶς προσδιωρισμένη ἀνθρώπινη φυλή, τὴ λευκὴ, τὰ τῆς Π. Διαθήκης ὅλα ἀνεξαιρέτως καὶ τὰ τῆς Κ. Διαθήκης περίπου τὰ μισὰ σὲ ἓνα μόνο ἔθνος, τὸ Ἐβραϊκό, καὶ μάλιστα σὲ μιὰ ἐποχὴ καὶ μιὰ χώρα, ποὺ αὐτὸ δὲν εἶχε ἀκόμη καμμιὰ ἐπιμίξια μὲ ἄλλα ἔθνη. γνωρίζοντας ἐπίσης τὶς περισσότερες φορὲς πο-

λὺ καλὰ τὸ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο τῶν βιβλικῶν προσώπων, μποροῦμε βάσει τῶν γενικῶν μας ἴστορικῶν γνώσεων νὰ ὑποθέσουμε μὲ ἀρκετὴ ἐπιτυχία τὴν ἔξωτερική τους ἐμφάνισι (κόμωσι, ἐνδυμασία, ὑπόδησι, διακόσμησι). ἐπιμένοντας στὶς ἀρνητικές, τὶς γενικές, καὶ τὶς αὐτόματες πληροφορίες, θέλω νὰ πῶ ὅτι, γιὰ τὰ βιβλικὰ πρόσωπα, κι ἂν δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς ἦταν στὴ μορφή τους, ἐν τούτοις μποροῦμε πολλὲς φορὲς νὰ ποῦμε πῶς δὲν ἦταν. μποροῦμε δηλαδὴ νὰ ποῦμε ὅτι, ὅσοι ἦταν Ἐβραῖοι, καὶ ἦταν, καθὼς εἶπα, οἱ περισσότεροι, ἀποκλείεται νὰ εἰχαν –εστω καὶ ἔνας ἀπ’ αὐτοὺς– ξανθὰ μαλλιὰ καὶ γαλανὰ μάτια, διότι στὸ ἄμικτο τότε Ἐβραϊκὸ ἔθνος τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἦταν ἀνύπαρκτα. τὰ ξανθὰ μαλλιὰ καὶ τὰ γαλανὰ μάτια εἶναι ἀποκλειστικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς B. Εὐρώπης, σὲ καμιὰ ἄλλη ἥπειρο τῆς γῆς, οὔτε στὴ N. Εὐρώπη ἐξ ἀρχῆς, δὲν ὑπῆρχαν αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικά. κι ὁ πουδήποτε στὸν κόσμο ὑπάρχουν σήμερα, προέρχονται ἀπὸ αἷμα τῆς B. Εὐρώπης. αὐτὰ λοιπὸν τὰ δύο χαρακτηριστικὰ ἀποκλείονται ἀπὸ τὰ βιβλικὰ πρόσωπα μὲ ὅση βεβαιότητα ἀποκλείονται καὶ τ’ ἄλλα δυὸ χρωστικὰ γνωρίσματα, τὸ μαῦρο καὶ τὸ κίτρινο χρῶμα τοῦ δέρματος. ἀνῆκαν ὅλοι ἀνεξαιρέτως στὴ λευκὴ φυλή, καὶ ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲν μελαχροίνοι μὲ μαῦρα μαλλιὰ καὶ μαῦρα ἥ καστανὰ μάτια. αὐτὰ ἀσφαλῶς ἴσχύουν γιὰ τὰ πρόσωπα ἀπὸ τὸν Ἀβραὰμ μέχρι τὸν τελευταῖο χρονικῶς ἀπόστολο, καὶ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ. δὲν μποροῦμε νὰ τὰ βεβαιώσουμε γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὸν Ἀδὰμ μέχρι τὸ Νῶε καὶ λίγο ἔπειτα ἀπὸ τὸ Νῶε. ἀν καί, ἐπειδὴ γνωρίζουμε α’) τὴν περιοχὴ τῆς γῆς ὅπου ἐγκαταβίωσαν μετὰ τὸν κατακλυσμὸ τὸ Νῶε καὶ οἱ ἄμεσοι ἀπόγονοί του, καὶ β’) ὅτι τὸ χρῶμα τοῦ δέρματος τῶν μαλλιῶν καὶ τῶν ματιῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ κλῆμα καὶ τὸ ἔδαφος, μέσα στὰ ὅποια διαβιοῦν οἱ ἀνθρώποι, κι ἀπὸ τὶς τροφές, μὲ τὶς ὅποιες τρέφονται, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὰ χρώματα μαῦρο κίτρινο ξανθὸ καὶ γαλανὸ εἶναι μεταγενέστερες προσαρμοστικὲς μικρομεταβολές, καὶ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι δὲν ὑπῆρχαν στὸ Νῶε καὶ τοὺς πρώτους ἀπογόνους του.

5. 4. Εἶναι πολλαπλῶς βεβαιωμένο, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἀνθρώποι ἦταν γενικῶς πιὸ κοντὸι καὶ λεπτοὶ καὶ μικρόσωμοι ἀπὸ τοὺς σημερινούς, πιὸ μυώδεις, ὅχι τόσο δυνατοὶ σωματικῶς ὅσο οἱ σημερινοί, ἀλλὰ πιὸ ὅμορφοι, καὶ κυρίως εἶχαν πολὺ μεγαλείτερη βιολογικὴ ἀντοχὴ ἀπὸ τοὺς σημερινούς. τὰ κρεβάτια, οἱ θώρακες, καὶ οἱ περικνημῖδες τῶν ἀρχαίων, τὰ ὅποια διασώθηκαν, δείχνουν τὰ μικρά τους ἀναστήματα· τὰ διασωζόμενα λίθινα βάρη, τὰ ὅποια κατώρθωναν νὰ σηκώσουν διάφοροι ἀρχαῖοι πρωταθληταὶ τῆς ἄρ-

σεως βαρῶν καὶ πάνω στὰ δόποια οἱ ἀρχαῖοι συνήθιζαν νὰ γράφουν ἔπειτα ἐπιγραφὲς ποὺ λὲν δὲ «Ο τάδε περίφημος πρωταθλητῆς μὲ σήκωσε καὶ μ' ἔρριξε πίσω ἀπὸ τοὺς ὅμιους του», εἶναι βάρη ἐλαφρὰ γιὰ τοὺς πιὸ συνηθισμένους σημερινοὺς ἀθλητάς. οἱ σημερινοὶ ἄνθρωποι εἶναι πιὸ ψηλοὶ μεγαλόσωμοι καὶ παχύσαρκοι, καὶ πιὸ δυνατοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, –ή δύναμί τους ὀφείλεται περισσότερο στὸ βάρος καὶ τὸ ὑψος τους παρὰ στὴ μυϊκότητά τους— ἀλλὰ καὶ πιὸ ἄσχημοι καὶ μὲ πολὺ περισσότερα ἄσχημα ἄτομα, καὶ βιολογικῶς πολὺ μικρότερης ἀντοχῆς. οἱ διαφορές αὐτὲς ὀφείλονται γενικῶς στὸ λιγώτερο κόπο καὶ τὴν περισσότερη ἄνεσι, στὴν πλουσιώτερη διατροφή, στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων ποὺ συστάρευσαν στὸ ἀνθρώπινο γένος περισσότερες καταχρήσεις καὶ κληρονομικὲς ἐπιβαρύνσεις, καὶ στὴν περισσότερη ἰατρικὴ καὶ φαρμακευτικὴ περιθαλψι ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν ἐπιβίωσι σὲ ὅλο καὶ περισσότερους βιολογικῶς μὴ ἀνθεκτικούς, οἱ ὄποιοι καὶ κληροδοτοῦν τὶς βιολογικὲς ἀδυναμίες των στοὺς ἀπογόνους των. οἱ ἀρχαῖοι προέκυπταν ἀπὸ σκληρὸ βιολογικὸ τέστ ἐπιβιώσεως, ὅσο ἀφορᾷ στὶς καταχρήσεις, ποὺ ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ φθείρουν σιγὰ σιγὰ κι ἐκφυλίζουν τὸ ἀνθρώπινο γένος, πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψι μας δὲ στὴν ἀρχαιότητα δὲν ὑπῆρχε τὸ τσιγάρο. ἀπὸ δὲ τὰ οἰνοπνευματώδη ποτὰ ὑπῆρχαν μόνο τὰ ποτὰ ζυμώσεως (κρασὶ καὶ μπύρα, ποὺ εἶναι πολὺ ἐλαφρὰ καὶ μαλακὰ) καὶ δὲν ὑπῆρχαν τὰ σκληρὰ ποτὰ τῆς ἀποστάξεως (ῥακή, βότκα, οὐζίσκυ, κονιάκ, τζίν, κλπ.), διότι ἡ ἀπόσταξι ἥταν ἄγνωστη. μὲ τὰ ποτὰ ζυμώσεως γίνεται κανεὶς μεθύστακας (*οἰνόφριλνξ*), ἀλλ' ὅχι κι ἀλκοολικὸς μὲ τὴ σημερινὴ σημασία καὶ μὲ τὶς γνωστὲς κληρονομικὲς ἐπιβαρύνσεις, ποὺ γίνεται μὲ τὰ δηλητηριώδη καὶ θρεπτικῶς τελείως ἄχρηστα ποτὰ τῆς ἀποστάξεως. ὑπῆρχαν στὴν ἀρχαιότητα καὶ ναρκωτικά, ἵδιως τὸ ὄπιο καὶ τὸ χασίς, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ χρῆσι τους ἥταν τελείως ἐλεύθερη κι ἀνεξέλεγκτη, ὅσοι ἀρχιζαν νὰ τὰ χρησιμοποιοῦν, πέθαιναν ὅλοι ἀνεξαιρέτως καὶ πολὺ γρήγορα καὶ ἄκληροι, χωρὶς νὰ θεραπεύεται οὕτε ἔνας. ἔτσι μὲ τὸ νὰ μὴν ὑπάρχουν κάπνισμα καὶ ἀλκοολισμός, καὶ μὲ τὸ νὰ ἔχοντάνωνται ἄκληρα ὅλα τὰ ναρκομανῆ ἄτομα, τὰ τρία αὐτὰ μεγάλα κακὰ δὲν ἐπιστάρευαν στὸ ἀνθρώπινο γένος καμμία κληρονομικὴ ἐπιβάρυνσι. δὲν ὑπῆρχαν δὲ στὴν ἀρχαιότητα οὕτε ἡ ζάχαρι ὁ καφὲς καὶ ἡ σοκολάτα. σήμερα δὲν μποροῦμε νὰ νιώσουμε πόσο πιὸ καθαροὶ βιολογικῶς ἥταν οἱ ἀρχαῖοι ἀκόμη καὶ μὲ τὶς καταχρήσεις των. πρέπει λοιπὸν καὶ γιὰ τὰ βιβλικὰ πρόσωπα νὰ φανταστοῦμε δὲι εἶχαν τὰ ὅσα ἀνέφερα καλὰ βιολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀρχαίων.

6   Ἐπειδὴ οἱ πρωτόπλαστοι Ἄδαμ καὶ Εὔα εἶναι οἱ πρῶτοι ἄν-

θρωποι, ἀπὸ τοὺς ὅποίους κληρονομήθηκε στὴν ἀνθρωπότητα ὅ, τι ὑγιέστερο καὶ ὡραιότερο ἐμφανίστηκε ὅποτεδήποτε, εἴναι φυσικό, ὅτι αὐτοὶ ἦταν ὁ ὑγιέστερος καὶ ὡραιότερος ἄντρας καὶ ἡ ὑγιέστερη καὶ ὡραιότερη γυναίκα. ὅποιοσδήποτε ἀπόγονος μπορεῖ νὰ εἶναι σ' αὐτὰ τὸ πολὺ ἵσος μὲ τοὺς κοινοὺς προπάτορες, ὅχι ποτὲ ἀνώτερος. αὐτὸ ἴσχυει καὶ γιὰ τὸν ἄλλους κοινοὺς προπάτορες ὅλων τῶν ἀνθρώπων, τὸ Νῶε καὶ τὴ γυναῖκα του.

7 Γιὰ τὸν Ἀβραὰμ δὲν ἔχουμε καμμία περιγραφή, ἀλλὰ γιὰ τὴ γυναῖκα του Σάρρα ἡ Γραφὴ λέει, ὅτι ἦταν ἰδιαιτέρως ὅμορφη γυναίκα, ἡ ὅποια μάλιστα διατηροῦσε τὴν ὅμορφιά της καὶ σὲ κάπως προχωρημένη ἥλικια (Γε 12,11· 20,2). ἀπ' αὐτὸ μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε, ὅτι κι ὁ Ἀβραὰμ ἦταν στὴν ὅμορφιὰ καὶ στὴ σωματική του διάπλασι ἀνάλογος· διότι ἦταν καὶ πολὺ ταπεινόφρων, οἱ δὲ ταπεινόφρονες ἀντρες ποτὲ δὲν ἀναζητοῦν γυναῖκες, τῶν ὅποιων οἱ ἕδιοι εἴναι κατώτεροι. ἦταν δὲ μὲ τὴ γυναῖκα του καὶ ἀδέρφια –τότε λόγῳ τῆς ὀλιγανθρωπίας καὶ τῆς μὴ ἀκόμη μεγάλης συσσωρεύσεως κληρονομικῶν ἐπιβαρύνσεων ὁ θεὸς ἐπέτρεπε νὰ παντρεύωνται οἱ ἀνθρωποι τὶς ἀδερφές των–, κι αὐτὸ εἴναι ἄλλη μιὰ ἔνδειξι, ὅτι ἦταν ἔξ ἵσου ὠραῖος μὲ τὴν ἀδερφή του. δὲν γνωρίζουμε ὅμως κανένα ἄλλο χαρακτηριστικὸ τῶν δυὸ αὐτῶν προσώπων, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γενικὰ ποὺ ἀνέφερα εἰσαγωγικῶς.

8 Γιὰ τὸν Ἰσαὰκ ἡ Γραφὴ δὲν μᾶς λέει τίποτε τὸ σχετικό, ἀλλὰ θὰ πρέπῃ νὰ ἦταν ὠραῖος ἄντρας, τόσο διότι ἦταν γιὸς δυὸ ὡραιών γονέων, ὅσο καὶ διότι παντρεύτηκε τὴν πολὺ ὡραία ‘Ρεβέκκα (καλὴ τῇ ὅψει σφόδρα Γε 24,16), ἡ ὅποια ἦταν καὶ κόρη πρώτου ἔξαδέρφου του. στὰ γηρατείᾳ του ὁ Ἰσαὰκ δὲν ἔβλεπε σχεδὸν καθόλου· προφανῶς ἀπὸ καταρράχτη. γιὰ τὴ ‘Ρεβέκκα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔκτακτη ὅμορφιά της ἡ Βίβλος μᾶς λέει καὶ ὅτι ἄργησε πολλὰ χρόνια νὰ μείνῃ ἔγκυος, ὅπως καὶ ἡ Σάρρα. ἀλλ' ἡ μὲν Σάρρα ἔδειξε κάποια ζήλεια καὶ κακία γι' αὐτὴ τὴν ἀδυναμία της (Γε 16,1 - 10· 21,9 - 14), ἡ δὲ ‘Ρεβέκκα δὲν ἔδειξε ποτὲ κάτι τέτοιο.

9 Γιὰ τοὺς διδύμους γιοὺς τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τῆς ‘Ρεβέκκας, τὸν Ἡσαῦ καὶ τὸν Ἰακὼβ, εἴναι πασίγνωστη ἡ πληροφορία τῆς Γραφῆς καὶ τὸ σχετικὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸ τέχνασμα τοῦ Ἰακὼβ, ποὺ ἐμφανίστηκε στὸν τυφλὸ πατέρα του σὰν τριχωτὸς Ἡσαῦ. ὁ Ἡσαῦ ἦταν ριδοκόκκινος καὶ πολὺ τριχωτὸς στὸ στῆθος, στὰ χέρια, καὶ σ' ὅλο του τὸ σῶμα, ὁ δὲ Ἰακὼβ ὅχι ἰδιαιτερα τριχωτός (Γε 25,25-26· 27,16-23).

10 Ἀπὸ τὶς δυὸ κύριες γυναῖκες τοῦ Ἰακὼβ, Λία καὶ ‘Ραχήλ, ποὺ ἦταν καὶ ἀδερφές, ἡ μὲν μικρότερη ‘Ραχήλ, τὴν ὅποια ὁ Ἰακὼβ ἀγαποῦσε φλογερά, ἦταν γυναίκα σπανίας καλλονῆς (καλὴ τῷ εἴδει

- καὶ ὥραια τῇ ὄψει σφόδρα Γε 29,17), ἡ δὲ Λία δὲν ἦταν ἴδιαιτερα ὅμορφη, κι ἐπὶ πλέον τὴ μείωνε τὸ ὅτι δὲν ἔβλεπε καλὰ (οἱ ὀφθαλμοὶ Λίας ἀσθενεῖς Γε 29,17). εἶχε προφανῶς μυωπία· κι ἔνας μύωπας στὴν πρωτόγονη ἐκείνη ἐποχή, ποὺ δὲν ὑπῆρχαν γιαλιά, καταλαβαίνει ὁ καθένας πᾶς ἔκανε, ὅταν ἥθελε νὰ δῃ κάτι καθαρά.*
- 11 Οἱ Ἰωσήφ ὁ γιὸς τῆς ὥραιας ‘Ραχὴλ καὶ ὁ ἄντρας τὸν ὄποιο ἔβαλε στὸ μάτι ἡ ἀκόλαστη κι ἐπίσημη κυρία του, ποὺ τὸν ἀγόρασε δοῦλο, ἦταν πολὺ ὥραιος ἄντρας (καλὸς τῷ εἴδει καὶ ὥραιος τῇ ὄψει σφόδρα (Γε 39, 6). εἶχε δὲ καὶ ἀνάλογη ἀγνότητα ἐκ πίστεως. ἀν δχι σὰν τὸν Ἰωσήφ, διποδήποτε ὅμως ὥραιοι ἄντρες πρέπει νὰ ἦταν καὶ οἱ 11 ἀδερφοί του καὶ μάλιστα ὁ ὅμομήτριος Βενιαμίν, καὶ ἡ ὁμοπάτρια ἀδερφή του Δίνα, τὴν ὅποια ἐρωτεύτηκε μὲ πάθος ὁ ἡγεμόνας τῶν Εὐαίων Συχέμ, καί, γιὰ νὰ τὴν παντρευτῇ, δέχτηκε κατ’ ἀπαίτησι τῆς πατρικῆς της οἰκογενείας νὰ περιτμῆθῃ κι αὐτὸς καὶ ὅλοι οἱ ἄντρες τῆς πόλεως του (Γε 34, 1 - 29).*
- 12 Σὲ μιὰ τόσο ἀρχαία ἐποχὴ (2.000 - 700 π.Χ.) καὶ σὲ μιὰ χώρα μὲ κλῖμα ὑποτροπικό, ὅπως εἶναι ἡ Παλαιστίνη καὶ ἡ Αἴγυπτος, ἡ ἐνδυμασία τῶν ἀνθρώπων ἦταν πολὺ ἐλαφριά. Ἠταν ὅμως καὶ σεμνή, ἴδιαιτέρως τῶν γυναικῶν, τούλαχιστο στὴν οἰκογένεια τῶν πατριαρχῶν Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, καὶ Ἰακὼβ. τὰ δυὸ κύρια ἐνδύματά τους ἦταν ὁ χιτῶν καὶ τὸ ἱμάτιον. τὸ καλοκαίρι μὲ τὴν πολλὴ ζέστη φοροῦσαν μόνο χιτῶνα. τῶν ἀντρῶν ὁ χειμερινὸς χιτῶν Ἠταν μέχρι τοὺς ἀστραγάλους (ποδήρης), καὶ μὲ μανίκια μέχρι τοὺς καρπούς, καὶ μάλλινος, ὁ δὲ θερινὸς Ἠταν μέχρι περίπου τὰ γόνατα, χωρὶς μανίκια, καὶ ἀρκετὰ ἀνοιχτὸς στὸν τράχηλο καὶ στὸ πάνω μέρος τοῦ στήθους· καὶ λινός (Γε 27,16 - 22). οἱ γυναικες ὅμως εἶχαν πάντοτε καλυμμένο τὸ σῶμα ὀλόκληρο καὶ τὸ κεφάλι καὶ τὸν τράχηλο, ἀφήνοντας ἀκάλυπτα μόνο τὸ ἐμπρόσθιο μέρος τοῦ προσώπου (καθ’ ὑψος μέτωπο - σαγόνι, καὶ κατὰ πλάτος τὰ ζυγωματικὰ τῶν παρειῶν), καὶ τὰ χέρια ἀπὸ τὸν καρπὸ καὶ κάτω, καὶ τὰ πόδια ἀπὸ τὸν ἀστράγαλο καὶ κάτω. τὴν πολλὴ ζέστη οἱ γυναικες τὴν ἀντιμετώπιζαν φορώντας τὸ θέριστρον, χιτῶνα δηλαδὴ ἀπὸ λεπτὸ λινὸ ὑφασμα, φαρδὺ χαλαρὸ καὶ κωδωνοειδῆ χωρὶς ζώνη (Γε 24,65). μερικὲς φορὲς ὁ χιτῶν τῶν νέων καὶ τῶν νεανίδων Ἠταν πολύχρωμος καὶ μὲ ζωηρὰ χρώματα σὰν τὸν ποικίλον χιτῶνα τοῦ Ἰωσήφ (Γε 37,3).*
- 13 Οἱ ἄντρες διατηροῦσαν μαλλιὰ κουρεμένα σὰν αὐτὰ ποὺ διατηροῦν καὶ οἱ σημερινοὶ σοβαροὶ ἄντρες, καὶ γένεια κουρεμένα, δηλαδὴ περίπου 2 - 5 ἑκατοστά. στὴν Αἴγυπτο ὅμως ξυρίζονταν. γι’ αὐτὸ κι ὁ Ἰωσήφ, ἀπὸ τότε ποὺ πῆγε ἐκεῖ, ξυριζόταν (Γε 41,14). δὲν εἶχε γένεια οὕτε μουστάκια. τ’ ἀδέρφια του ὅμως, ἐπει-*

δὴ ζοῦσαν ἀπομονωμένα σὲ εἰδικὴ γι' αὐτοὺς περιοχὴ τῆς Αἰγύπτου, πιθανῶς διατηροῦσαν τὰ γένεια τους καὶ τὰ μουστάκια τους κατὰ τὴν προηγούμενη συνήθειά τους.

14 Κοσμήματα φοροῦσαν καὶ οἱ ἄντρες καὶ οἱ γυναικες, κατὰ προτίμησι χρυσᾶ, ἔπειτα δὲ καὶ ἀργυρᾶ. ὁ Ἰωσὴφ φοροῦσε δαχτυλίδι, τὸ δαχτυλίδι τοῦ φαραώ (Γε 41,42), ποὺ ἡ «πέτρα» του ἦταν καὶ ἡ μεγάλη σφραγίδα τοῦ κράτους. δαχτυλίδι –σφραγίδα ἀντρὸς ἐλευθέρου καὶ κυρίου – φοροῦσε στὴν Παλαιστίνη καὶ ὁ ἀδερφός του Ἰούδας (Γε 38,18), καὶ προφανῶς ὅλοι οἱ ἀδερφοί του καὶ οἱ πατέρες του Ἰακὼβ, Ἰσαάκ, Ἀβραάμ. φοροῦσαν ἐπίσης οἱ ἄντρες καὶ ὁρμίσκον, δηλαδὴ μενταγιὸν κρεμασμένο ἀπὸ τὸν τράχηλο μὲν νῆμα (διότι στὴν ἀρχαιότητα ἡ ἀλυσίδα καὶ τὸ σύρμα δὲν εἶχαν ἀκόμη ἐφευρεθῆ). ἀναφέρεται ὁ ὁρμίσκος τοῦ Ἰούδα (Γε 38,18). ὁ Ἀβραάμ διὰ μέσου τοῦ δούλου του Ἐλιέζερ χάρισε στὴ νύφη του Ἄρεβέκκα χρυσᾶ σκουλαρίκια καὶ βραχιόλια τῶν καρπῶν (ἐνώπια καὶ ψέλλια Γε 24,22· 24,30). τέτοια καθώς καὶ περιλαίμια καὶ περιβραχιόνια (βραχιόνια, βραχιόλια) κοσμήματα φοροῦσαν, φαίνεται, κι ὅλες οἱ κοπέλλες, ἀλλὰ στὸν Ἰσραὴλ φαίνονταν μόνο τὰ περικάρπια βραχιόλια (ψέλλια), διότι ὁ τράχηλος, τ' αὐτιά, καὶ οἱ βραχίονες τῶν γυναικῶν ἦταν πάντοτε καλυμμένα· τὰ κοσμήματα τῶν καλυμμένων μερῶν τοῦ σώματος τὰ φοροῦσαν γιὰ φυλαχτὰ ἢ καὶ γιὰ νὰ τὰ βλέπῃ μόνον ὁ μηνηστήρας καὶ ὁ ἄντρας τῆς κοπέλλας. πολλὲς φορὲς τὰ κοσμήματα ἦταν συγχρόνως καὶ φυλαχτὰ καὶ εἰδωλα. ὅπως τώρα τὸ χρυσὸ σταυρουδάκι εἶναι καὶ κόσμημα καὶ φυλαχτὸ καὶ θρησκευτικὸ σύμβολο, ἔτσι καὶ στὴν ἀρχαιότητα κρεμοῦσαν στὸ λαιμὸ σὰ μενταγιὸν ἢ στ' αὐτιὰ σὰ σκουλαρίκια διάφορα εἰδώλια - φυλαχτά, συνήθως ταυροκεφαλὲς καὶ ἄλλα ὅμοιώματα θεῶν. καὶ μερικὲς φορὲς κυκλοφοροῦσαν τέτοια κοσμήματα καὶ στὸν Ἰσραὴλ. γι' αὐτὸ καὶ ὅταν σ' ἔνα φρεσκάρισμα τῆς πίστεως καὶ τῆς λατρείας τοῦ Κυρίου ὁ Ἰακὼβ διέταξε τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του ν' ἀφαιρέσουν ἀπὸ πάνω τους τοὺς εἰδωλικοὺς θεούς, λέγοντας Ἀρατε τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρίους τοὺς μεθ' ὑμῶν ἐκ μέσου ὑμῶν καὶ καθαρίσθητε, αὐτοὶ ἀνταποκρίθηκαν στὸ πρόσταγμά του, καὶ ἔδωκαν τῷ Ἰακὼβ τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρίους, οἵ ἥσαν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν (= βραχιόλια, μενταγιόν), καὶ τὰ ἐνώπια (σκουλαρίκια) τὰ ἐν τοῖς ὥστιν αὐτῶν (Γε 35,2 - 4).

15 Ὁ Μωϋσῆς, εἴτε ἦταν ἴδιαίτερα ὥραιος ἄντρας εἴτε ὅχι, ἦταν ὄπωσδήποτε πολὺ ρώμαλέος, διότι κάποτε σκότωσε μὲ τὶς γροθιές ἔναν Αἰγύπτιο, ποὺ τυραννοῦσε κάποιον Ἐβραῖο (Ἑξ 2,12), καὶ λίγες μέρες ἔπειτα, θέλοντας νὰ προστατεύσῃ μερικὲς βοσκοποῦλες, τᾶβαλε μὲ μιὰ ὅμαδα σκληραγωγημένων Ἀράβων βοσκῶν καὶ

- τοὺς ἔτρεψε σὲ φυγὴ (Ἑξ 2,17). ἦταν ὅμως *ἰσχνόφωνος καὶ βραδύγλωσσος* (Ἑξ 4,10). αὐτὸς σημαίνει ὅτι εἶχε φωνὴ πολὺ χαμηλή, δὲν μποροῦσε νὰ φωνάζῃ δυνατά, καὶ μιλοῦσε πολὺ ἀργά, ὅχι ἐλαττωματικά. διότι ἐκεῖνος ποὺ μιλάει ἐλαττωματικὰ στὴν ἀρχαιότητα λεγόταν *μογιλάλος*. ὁ Μωϋσῆς εἶχε καλὴ ἄρθρωσι, ἀλλὰ δὲν μποροῦσε νὰ μιλήσῃ γρήγορα καὶ δυνατά.
- 16 Μὲ τὸ Μωϋσῆ πιθανῶς ἔμοιαζε στὴ μορφὴ καὶ στὴ σωματικὴ διάπλασι ὁ ἀδερφός του ἀρχιερεὺς Ἀαρὼν. κι αὐτὸν πιθανῶς ἔμοιαζε ὁ ἔγγονός του ἀρχιερεὺς Φινεές.
- 17 Ὁ Σαμψὼν ἦταν πολὺ δυνατὸς καὶ ῥωμαλέος. σὲ νεαρὴ ἡλικία σκότωσε μὲ τὴ γροθιά του λεοντάρι (Κρ 14,5 - 6), κι ἀργότερα, ὕριμος ἄντρας, ἔκοψε μὲ τοὺς μύες του τὰ σχοινιά, μὲ τὰ ὅποια τὸν εἶχαν δεμένο, κι ἀρπάζοντας μιὰ γαιδουροσιαγόνα, ποὺ βρέθηκε δίπλα του, σκότωσε μ' αὐτὴ 1.000 ἄντρες τῶν ἀλλοφύλων, ποὺ τὸν συνώδευαν (Κρ 15,12 - 16). ἀλλοτε πάλι σήκωσε στοὺς ὄμους του τὶς πύλες τῆς πόλεως Γάζης καὶ πῆγε τὶς ἀφησε πάνω σ' ἔνα βουνό (Κρ 16,3)· κι ἀλλοτε γκρέμισε ἔνα ναὸ ἀρπάζοντάς τον ἀπὸ δύο κολῶνες καὶ ταρακουνώντας τον (Κρ 16,29 - 30). ἡ Βίβλος βέβαια λέει ρήτως, ὅτι αὐτὰ δὲν ὄφείλονταν στὴ μυϊκή του δύναμι, ἀλλὰ στὴ θεία δύναμι ποὺ ἐνεργοῦσε κατὰ τὸ θέλημά του, ὅσο ἔμενε ἀφωσιωμένος στὸν Κύριο κρατώντας τὰ μαλλιά του καὶ τὰ γένεια του ἄκοπα (Κρ 13,5· 14,6· 14,17· 16,22· 16,28 - 30). ἦταν ὅμως συνάμα καὶ πολὺ ῥωμαλέος, εἶχε καὶ μαλλιὰ πολὺ πλούσια καὶ μακριά, τὰ ὅποια ἦταν τελείως ἄκοπα ἀπὸ τότε ποὺ γεννήθηκε· καὶ τὴ γενειάδα του ἐπίσης τελείως ἄκοπη (Κρ 13,5· 16,17· 16,19).
- 18 Ὁ Σαούλ, πρῶτος βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ, ἦταν ὁ ψηλότερος καὶ ὠραιότερος ἄντρας τοῦ Ἰσραὴλ στὶς μέρες του. τὸ ἀνάστημά του ἦταν ὑπερωμίαν καὶ ἐπάνω ἀπὸ τοὺς ψηλότερους Ἰσραηλῖτες, ἦταν δηλαδὴ ἔνα κεφάλι ψηλότερος ἀπὸ τοὺς ψηλότερους (Α' Βα 9,2· 10,23 - 24). καὶ πρέπει νὰ ἦταν περίπου 30 ἑτῶν, ὅταν ἔγινε βασιλεὺς. παρόμοιος πρέπει νὰ ἦταν κι ὁ γιός του Ἰωνάθαν.
- 19 Ὁ Δαυΐδ σύμφωνα μὲ τὴ Βίβλο ἦταν ὠραῖος ἄντρας καὶ ῥοδοκόκινος μὲ πολὺ ὠραῖα μάτια (*πυρράκης μετὰ κάλλους ὀφθαλμῶν καὶ ἀγαθὸς ὄράσει* Α' Βα 16,12· 17,42). ἦταν δὲ πιθανώτατα ψηλὸς στὸ ἀνάστημα, λιγνός, ἀθλητικός, καὶ εἶχε πολὺ δυνατὰ χέρια. μένω πρῶτα στὸ κάλλος τῶν ὀφθαλμῶν του. στὴν πραγματικότητα τὰ μάτια ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὴν ὀφορφιὰ εἶναι ὄλοιδια, διότι ἀπὸ μόνα τους δὲν ἔχουν καμμία ὁμορφιά· εἶναι ἀνέκφραστοι στιλπνοὶ βολβοί. ἐκεῖνο ποὺ κάνει τὸ μάτι ὅμορφο κι ἐκφραστικὸ (ἢ ἀσχημο κι ἀνέκφραστο) εἶναι ἡ γύρω ἀπὸ τὸ μάτι περιοχή, ἡ συσπάμενη σάρκινη στεφάνη ποὺ περιβάλλει τὸ κάθε

μάτι, ἡ ὅποια εἶναι τὸ ἔνα ἀπὸ τὰ δυὸ ἐκφραστικώτερα σημεῖα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καὶ μάλιστα τὸ αὐθεντικώτερο. τὸ ἐκφραστικώτερο μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος εἶναι τὸ πρόσωπο, τὰ δύο ἐκφραστικώτερα σημεῖα τοῦ προσώπου εἶναι ἡ γύρω ἀπὸ τὸ στόμα στεφάνη καὶ ἡ γύρω ἀπὸ τὸ μάτι. ἀλλ’ ἡ ἐκφρασι τῆς στεφάνης τοῦ στόματος, παρ’ ὅλο ποὺ κατ’ ἀρχὴν εἶναι πιὸ ἔντονη, ἐπειδὴ εἶναι καὶ πιὸ ἐλεγχόμενη ἀπὸ τὸν ἀνθρωπό, δὲν εἶναι καὶ τόσο αὐθεντικὴ ἐκφρασι τοῦ πραγματικοῦ ἐσωτερικοῦ του. πολλὲς φορὲς δηλαδὴ εἶναι προσποιητή. ὑπάρχει καὶ τὸ προσποιητὸ χαμόγελο, θὰ λέγαμε ἀπλούστερα. ἡ ἐκφρασι τῆς στεφάνης τοῦ ματιοῦ ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν ἀνθρωπὸ λιγῶτερο, σὰν ἐκφρασι τοῦ ἐσωτερικοῦ του εἶναι γνησιώτερη κι αὐθεντικώτερη. ἀπὸ τὴ στεφάνη τοῦ ματιοῦ κυρίως φαίνεται, ἀν ὁ ἀνθρωπὸς εἶναι καὶ γενικὰ πάντοτε καὶ εἰδικὰ σὲ δεδομένη στιγμὴ εὐδιάθετος, χαρούμενος, καλοσυνάτος, ἡ κακοδιάθετος, μελαγχολικός, ωργισμένος, πικρός, σκληρός. ἡ σύσπασι τῆς στεφάνης τοῦ ματιοῦ μὲ δεύτερους συντελεστὰς τὴν κίνησι καὶ τὴν ὑγρότητα ἡ στεγνότητα τῶν βολβῶν εἶναι ἐκεῖνα ποὺ κάνουν τὰ μάτια ὠραῖα ἢ μὴ ὠραῖα· κι αὐτὰ εἶναι οἱ γνησιώτερες κι ἐκφραστικώτερες ἐνδείξεις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τόσο δηλαδὴ τῆς συναισθηματικῆς του καταστάσεως ὅσο καὶ τῆς νοημοσύνης· γενικὰ τοῦ χαρακτῆρος του. γιὰ τὸ Δαυΐδ λοιπὸν δίνεται ἄμεσα κυρίως αὐτὸ τὸ στοιχεῖο τῆς μορφῆς του, ποὺ θὰ ἥταν ἀσφαλῶς καὶ τὸ κυρίαρχο τῆς προσωπικότητός του. εἶναι τὸ πνευματικώτερο σωματικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀνθρώπου. τὸ ρόδοκόκκινο χρῶμα του, ποὺ ωφειλόταν ἀσφαλῶς τόσο στὴν ὑγείᾳ του ὅσο καὶ στὴ συνεχὴ διαβίωσί του στὴν ὁρεινὴ ὄπαιθρο τῆς N. Παλαιστίνης, ὅπου ἔβοσκε ἀπὸ μικρὸς τὰ πρόβατα τοῦ πατέρα του, δείχνει τὸ σφρῆγος του καὶ τὴν ὑπόλοιπη ὁμορφιά του. ὅτι δὲ ὁ Δαυΐδ ἥταν καὶ ψηλὸς καὶ λιγνὸς κι ἀθλητικός, φαίνεται στὴ Βίβλο ἔμμεσα ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῶν δύο γνωστοτέρων γιῶν του, τοῦ Ἀβεσσαλῶμ καὶ τοῦ Σολομῶντος, οἱ ὅποιοι πιθανώτατα τοῦ ἔμοιαζαν· καὶ καθὼς ἥταν ἀπὸ δύο διαφορετικὲς μητέρες, ἀσφαλῶς τὰ κοινὰ χαρακτηριστικά τους τὰ εἶχαν ἀπὸ τὸν κοινὸ πατέρα. μέσω αὐτῶν φαίνεται, ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ ρόδοκόκκινος ἥταν καὶ πολὺ λευκός, μὲ μαλλιὰ κατάμαυρα κι ἐκτάκτως πλούσια, καὶ τρίχα χοντρὴ καὶ σπαστὴ σὲ μικροκύματα (μαλλιὰ γκοφρὲ θὰ λέγαμε) (Β' Βα 14,25 - 26· Ἀσ 5, 10 - 16). τέλος ἡ ἐκτακτη μυϊκὴ δύναμι τῶν χεριῶν του φαίνεται τόσο ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ του ἐπάγγελμα ὅσο κι ἀπὸ ὅσα διηγεῖται ὁ ἴδιος στὸ Σαούλ. ὅταν δηλαδὴ ὁ Δαυΐδ προθυμοποιήθηκε ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸ Γολιάθ, ὁ Σαούλ, ποὺ μέχρι τότε τὸν ἀγαποῦσε καὶ πολὺ καὶ εἰλικρινά, τὸν ἀπέτρεπε, ἐπειδὴ

φοβόταν μήπως τὸν χάσῃ. καὶ τότε ὁ Δαυΐδ τοῦ ἀποκρίθηκε· *Βασιλιᾶ μου, ὅταν ἥμουν λίγο μικρότερος, ἔβοσκα τὰ πρόβατα τοῦ πατέρα μου· κι ὅσες φορὲς ἐρχόταν κανένα λεοντάρι ἢ καμμιὰ ἄρκούδα κι ἄρπαζε κανένα πρόβατο ἀπὸ τὸ κοπάδι, ἐγὼ ἔτρεχα ἀπὸ πίσω του καὶ τὸ σκότωνα, κι ἔπαιρνα τὸ πρόβατο ἀπὸ τὸ στόμα του. κι ἂν μοῦ ρίχνόταν, τὸ ἄρπαζα ἀπὸ τὸ λαιμό του καὶ τοῦ ἔσφιγγα τὸ λαρύγγι του μέχρι ποὺ τὸ ἔπνιγα· εἴτε λεοντάρι εἴτε ἄρκούδα ἦταν, τὸ ἔπνιγα. ἔτσι θὰ κάνω κι αὐτὸν τὸν ἀλλόφυλο καὶ ἀπερίτμητο, σὰν ἔνα ἀπὸ τὰ θηρία ἔκεῖνα* (Α' Βα 17,34 - 36). καὶ παραπάνω ἡ Γραφὴ λέει ὅτι, ὅταν ἐκσφενδόνησε τὴν πέτρα, μὲ τὴν ὅποια σκότωσε τὸ Γολιάθ, τὴν ἐκσφενδόνησε μὲ τέτοια δύναμι, ποὺ αὐτῇ, στὸ σημεῖο τοῦ μετώπου ποὺ χτύπησε, βαθούλωσε τὸ χάλκινο κράνος τοῦ Γολιάθ πάνω στὸ κρανίο του, καὶ τὸν ἔρριξε κάτω ἀναίσθητο (Α' Βα 17, 49). ἔκεινα τὰ χέρια τοῦ Δαυΐδ, τὰ δυνατὰ σὰν τανάλιες καὶ σὰ μόρσες τοῦ σιδερᾶ, μπορεῖ νὰ τὰ φανταστῇ κανεὶς καλλίτερα, ἀν ἔχῃ ὑπ' ὅψι του, πόσο δυνατὰ χέρια καὶ δάχτυλα ἔχουν οἱ βοσκοὶ ποὺ ἀρμέγουν κοπάδια. τὸ ἄρμεγμα, ὅποιος τὸ δοκίμασε, ξέρει, εἶναι πολὺ δύσκολη καὶ σκληρὴ ἐργασία, καὶ κάνει τὰ χέρια τῶν βοσκῶν σὰν τανάλιες, ἀκόμα κι ὅταν στὸ ὑπόλοιπο σῶμα τους δὲν εἰναι ἰδιαίτερα ρωμαλέοι. ψηλὸς λοιπὸν ὁ Δαυΐδ, λιγνός, ἀθλητικός, μὲ χέρια σὰν τανάλιες. ὄλόλευκος καὶ ριδοκόκκινος, ποὺ ἔσταζε ύγεια, μὲ μαλλιὰ πλούσια κατάμαυρα καὶ γκοφρέ, καὶ μάτια ωραιότατα κι ἐκφραστικώτατα τοῦ ωραίου ἐσωτερικοῦ του. ἀνδρικὴ καλλονή. γι' αὐτὸν πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ ὅτι, πρὶν ἀκόμη γίνῃ ὁτιδήποτε, ὅταν ἦταν ἔνας κατώτερος ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ, τὸν ἀγάπησε πολὺ φλογερὰ ἡ ωραιότατη βασιλοκόρη τοῦ Σαούλ, ἡ Μελχόλ, ἡ ὅποια ἐν τέλει ἔγινε καὶ γυναίκα του. εἶναι κι αὐτὸ ἄλλη μιὰ ἔνδειξι ὅτι ἦταν κι ἔκεινος πολὺ ωραῖος ἄντρας· καὶ φυσικὰ πολὺ ἄντρας.

²⁰ Παρόμοιος μὲ τὸ Δαυΐδ ἦταν, ὅπως εἶπα, ὁ γιός του Σολομών. κάπως παρόμοιοι πρέπει νὰ ἦταν καὶ οἱ 20 περίπου ἄλλοι διάδοχοί του βασιλεῖς, ποὺ ἦταν καὶ κατ' εὐθείαν ἀπόγονοί του, καὶ οἱ ἐπίσης κατ' εὐθείαν ἀπόγονοι ἔκείνων καὶ πρόγονοι τοῦ Κυρίου, πάνω ἀπὸ 10 στὸν ἀριθμό. ἀλλὰ βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κανεὶς σίγουρος γιὰ τὸ πόσο ἔμοιαζαν στὴ μορφὴ καὶ στὴ σωματικὴ διάπλασί του κάποιον πρόγονο οἱ ἀπόγονοί του σὲ βάθος 30 γενεῶν μὲ ίσάριθμες ἀγχιστεῖες καὶ συμμετοχὲς ἄλλων οἰκογενειῶν στὴν κληρονομικότητά τους.

²¹ Γιὰ τὸν προφήτη Ἡλία δὲν ξέρουμε ἀν ἦταν ωραῖος ἄντρας ἡ ὅχι, καταλαβαίνουμε ὅμως ὅτι βγῆκε στὴ δρᾶσι περίπου 30 ἑτῶν (Γ' Βα 17,1). ὅταν ἔκλεισε τὸν οὐρανό, νὰ μὴ βρέχῃ, κι ὅταν ἔσφα-

ξε τοὺς 850 κιναίδους Ἱερεῖς τῶν εἰδώλων, ἵταν περίπου 30 - 35 ἐτῶν. ξέρουμε ὅτι ἵταν ψηλὸς λιγνὸς κι ἀθλητικός, ταχύτατος κι ἀνθεκτικὸς δρομέας ποὺ κάποτε σὲ δρόμο μεγάλου μήκους ξεπέρασε στὸ τροχάδην ἄλογα ζεμμένα σὲ ἄρμα (Γ' Ba 18,46), ἀν καὶ κατὰ τὴ Γραφὴ στὴν περίπτωσι αὐτὴ τὸν βοήθησε καὶ κάποια θεία ἐνδυνάμωσι. ἵταν δὲ καὶ βροντόφωνος καὶ ἴδιαίτερα τριχωτὸς στὸ σῶμα (Δ' Ba 1,8· 1,10 - 12).

22 Γιὰ τὸν προφήτη Ἐλισαῖο, ποὺ ἵταν πρῶτα ἔνας σκληραγωγημένος ἀγρότης, ἡ Γραφὴ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἵταν φαλακρός (Δ' Ba 2,23). τὸ ὅτι δὲ ὁ διδάσκαλός του προφήτης Ἡλίας τοῦ ἄφησε τὴ μηλωτὴ του (Δ' Ba 2,13), ἵσως νὰ σημαίνῃ ὅτι τοῦ ἐρχόταν καλά, καὶ ὅτι ἄρα ἵταν κι αὐτὸς ψηλός.

23 Ὁ προφήτης Ἰωνᾶς, ὅταν κοιμόταν, ῥοχάλιζε (Iv 1,5). ἵσως αὐτὸν νὰ σημαίνῃ ὅτι, ὅταν κήρυξε στὴ Νινευή, ἵταν τὸ λιγώτερο 40 ἐτῶν, διότι συνήθως οἱ ἄντρες ῥοχαλίζουν ἀπ' αὐτὴ τὴν ἡλικία. δὲν εἶναι ὅμως κι ἀπαραίτητο.

24 Ὁ προφήτης Δανιὴλ καὶ οἱ τρεῖς παῖδες ἵταν ἴδιαίτερα ώραιοι νέοι, χωρὶς κανένα ψεγάδι, καὶ ἔξυπνοι, διότι ἐπιλέχτηκαν μ' αὐτὰ τὰ κριτήρια (νεανίσκοι οἵσ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς μᾶμος καὶ καλοὶ τῇ ὄψει καὶ συνιέντες ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ γινώσκοντες γνῶσιν καὶ διανοούμενοι φρόνησιν Δα 1,4).

25 Μὲ τέτοια κριτήρια ἐπιλέχτηκε ἀργότερα κι ὁ Νεεμίας, γιὰ νὰ εἶναι ἴδιαίτερος τοῦ βασιλέως Ἀρταξέρξου Α' (Ne 2,1 - 4).

26 Ὁ Δανιὴλ καὶ οἱ τρεῖς παῖδες εἶχαν ἐντελῶς διαφορετικὴ ἐνδυμασία ἀπ' ὅλους τοὺς βιβλικοὺς ἄντρες. φοροῦσαν παντελόνια περίπου σὰν τὴν Ἑλληνικὴ νησιώτικη βράκα ἀλλὰ λίγο πιὸ στενὰ ἢτοι σὰν τὸ μακεδονικὸ μπενιβρέκι (σαράβαρα Δα 3,21). ἀπὸ δὲ τὰ γόνατα καὶ κάτω μόνο κάλτσες (περικνημίδες Δα 3,21). στὸ κεφάλι φοροῦσαν κάποιο καπέλλο σὲ σχῆμα μᾶλλον κολούρου κώνου (τιάραι Δα 3,21) καὶ εἶχαν κρεμασμένο στὸ λαιμό τους ἔνα μενταγιὸν (μανιάκης Δα 5,7· 5,16· 5,29), ποὺ ἵταν διακριτικὸ τοῦ ἀξιώματός των· διότι ἵταν ἀξιωματοῦχοι τοῦ Βαβυλωνιακοῦ κράτους. τοῦ Δανιὴλ τὸ μενταγιὸν ἵταν χρυσὸ (χρυσοῦς μανιάκης), ἐπειδὴ τὸ ἀξιώμα του ἵταν πολὺ ὑψηλὸ (πρωθυπουργός).

27 Παντελόνια, κάλτσες ἐμφανεῖς, τιάρα, καὶ μενταγιὸν φοροῦσαν πιθανώταττα καὶ ἄλλοι δύο βιβλικοὶ ἄντρες, ὁ Ζοροβάβελ κι ὁ Νεεμίας, διότι ἵταν κι αὐτοὶ ἀξιωματοῦχοι τοῦ Περσικοῦ κράτους.

28 Ὁ Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, γιὰ τὸν ὅποιο δὲν ξέρουμε πῶς ἵταν στὴ μορφὴ καὶ στὸ ἀνάστημα, ὅταν κήρυττε, ἵταν ἔνας νέος 30 ἐτῶν μὲ μαλλιὰ γένεια καὶ μουστάκια τελείως ἄκοπα ἀπὸ τὴ γέννησί

του· διότι ἡταν ναζιραῖος (= ἀφιερωμένος) σὰν τὸ Σαμψών. φοροῦσε μόνο χιτῶνα ἀπὸ μαλλί καμήλας καὶ μιὰ δερμάτινη ζώνη. λόγῳ τῆς διαιτῆς του ἡταν ὁπωσδήποτε ξερακιανός (Μρ 1,6· Λκ 1,15).

29 Γιὰ τὰ περισσότερα πρόσωπα τῆς Π. Διαθήκης δὲν γνωρίζουμε τίποτε σχετικὸ μὲ τὴ μορφὴ τους καὶ τὸ ἀνάστημά τους. τὰ γενικὰ ὅμως φυλετικὰ κι ἐθνικὰ χαρακτηριστικά τους καθὼς καὶ ἡ ἐνδυμασία τους εἶναι δεδομένα. νομίζω ὅτι ἄνθρωποι ὅπως οἱ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, Βαράκ, Γεδεών, Ἰεφθάε, Σαμουήλ, Νάθαν, Ἐξεκίας, Ἰωσίας, Ἡσαΐας, Ιερεμίας, Βαρούχ, Ἰεζεκιήλ, Ζοροβάβελ, Ἔσδρας, καὶ οἱ 12 προφῆτες μὲ τὰ μικρὰ βιβλία, ἡταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρόσωπα κοινότυπα στὴ μορφὴ καὶ στὸ ἀνάστημα, ἡ δὲ ἐνδυμασία τους εἶχε ἵσως μιὰ μικρὴ διαφορὰ ἀνάλογη πρὸς τὴν κατὰ κόσμον κοινωνικὴ τους θέσι καὶ τὴν οἰκονομικὴ τους κατάστασι· ἀλλὰ δὲν θὰ πλησίαζε ποτὲ οὔτε ἀπὸ μακρὰ τὰ δρια τῆς κοινωνικῶς προκλητικῆς διαφορᾶς. ὁ συγγενὴς ἡ φίλος τοῦ βασιλέως προφήτης Ἡσαΐας κι ὁ φτωχὸς ἐργάτης καὶ γιδοβοσκὸς προφήτης Ἀμὼς ἀσφαλῶς δὲν φοροῦσαν τὰ ἴδια ῥοῦχα, παρ’ ὅλο ποὺ ἡταν πατέρας καὶ γιός. ἀλλ’ ἡ σεμνότης καὶ τὸ ἀπέριττο ἡταν ὁπωσδήποτε κοινὸ χαρακτηριστικό τους.

30 "Οπως εἶπα καὶ εἰσαγωγικῶς, ἡ Κ. Διαθήκη δὲν δίνει πληροφορίες γιὰ τὴ μορφὴ καὶ τὴ σωματικὴ διάπλασι τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἄλλων βιβλικῶν προσώπων.

31 Ἀσφαλῶς τὸ πρώτο ἐνδιαφέρον ὑπάρχει γιὰ τὸν Κύριο μας Ἰησοῦ Χριστό. πῶς ἡταν; ἄγνωστο. εὐκολότερο εἶναι νὰ συμπεράνουμε πῶς δὲν ἡταν. δὲν ἡταν ἔανθὸς καὶ γαλανός, διότι ἡταν καθαρόαιμος Ἐβραῖος. ἔανθὸς καὶ γαλανὸς ζωγράφησαν τὸ Χριστὸ στὴ Β. Εὐρώπη, ἰδίως στὴν Ὁλλανδία, ὅπως στὴν Ἀφρικὴ τὸν ζωγράφησαν νέγρο καὶ στὴν Ἰαπωνία κίτρινο· καὶ οἱ τρεῖς αὐθαιρεσίες εἶναι ῥάτσιστικὲς καὶ κατὰ βάθος παγανιστικὲς. ὁ Χριστὸς δὲν εἶχε κανένα σωματικὸ ἐλάττωμα φυσικὸ ἢ ἐπίκτητο, καὶ ἡταν τὸ λιγότερο κοινότυπη μορφὴ καὶ κοινότυπο ἀνάστημα. ἀσφαλῶς λιγνὸς λόγῳ τῆς ἡλικίας του (30 - 33 ἔτῶν), τῆς φτωχικῆς λιτῆς διατροφῆς του, καὶ τῆς σκληρῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας του. ἴσχύουν δὲ γιὰ τὴν ἐνδυμασία του καὶ τὴν ὑπόλοιπη ἐμφάνισι του ὅλα τὰ γενικὰ ποὺ ἴσχύουν γιὰ τὴν ἐποχή του, τὴν ἐθνικότητά του, καὶ τὴν κατὰ κόσμον κοινωνικὴ του θέσι. ἡ ἐπιβλητικότητά του καὶ ἡ ἐλκυστικότητά του ἡταν πρωτοφανεῖς κι ἀνεπανάληπτες. ἦν διδάσκων ὡς ἔξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς (Μθ 7,29· Μρ 1,22). οἱ ἔχθροι του ὠμολογοῦσαν τὴν ἐπιβλητικότητά του, τὴν πειστικότητά του, καὶ τὴ δύναμι τοῦ λόγου του, λέγοντας στοὺς προϊσταμένους των, ποὺ μισοῦσαν τὸ Χριστό, ὅτι

Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος (Ιω 7,46). νέος 30 ἑτῶν ἔλεγε θυγατέρα του μιὰ γυναικα τὸ λιγώτερο 24 ἑτῶν ἵσως δὲ καὶ συνομήλικη ἢ καὶ μεγαλείτερή του (Μθ 9,22). ὁ σεβάσμιος φαρισαῖος Νικόδημος πῆγε νύχτα κρυφὰ στὸ σπίτι του, γιὰ νὰ τὸν ἀκούσῃ σὰ μαθητής, καὶ τὸν ἀποκαλοῦσε ράββι (διδάσκαλε) (Ιω 3,1 - 2). οἱ μαθηταὶ του, ὅταν τοὺς εἶπε, ἀν θέλουν, νὰ τὸν παρατήσουν καὶ νὰ φύγουν, τοῦ εἶπαν σαγηνεμένοι· *Κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ρήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις* (Ιω 6,68). κι ὅταν ἀναστημένος τοὺς ἐμφανίστηκε ἐν ἐτέρᾳ μορφῇ (Μρ 16,12) καὶ τοὺς μιλοῦσε σὰν ἄγνωστος, ἐνῷ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν (Λκ 24,16), πάλι ὠμολόγησαν, ὅτι *Ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ* (Λκ 24,32). αὐτὴ ὅμως ἡ ἐπιβλητικότητά του καὶ ἡ ἐλκυστικότητά του δὲν ὀφείλονται σ' ἕνα ἐπιβλητικὸ ἀνάστημα μ' ἐπιβλητικὴ φωνή, οὔτε σὲ μιὰ ἔκτακτη ὁμορφιά, ἀκόμη κι ἀν τὰ εἶχε αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικά. ὀφείλονται στὴν πνευματική του δύναμι, στὴν ἀλήθεια καὶ τὴ δύναμι τοῦ περιεχομένου τοῦ λόγου του, καὶ στὴ δύναμι τῶν σημείων του. διότι στὸ Κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιο λέγεται γι' αὐτόν· *Κατ' ἔξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούοντιν αὐτῷ* (Μρ 1,27). ἀσφαλῶς τὰ πνεύματα δὲν θὰ χρειάζονται ἕνα ἀθλητικὸ ἀνάστημα, ἢ ἕνα βροντόφωνο λόγο ἢ ἕνα πανόμορφο πρόσωπο, γιὰ νὰ ὑποκύψουν, διότι ἀπὸ τέτοια δὲν ἐπηρεάζονται. οὔτε τὰ ἄψυχα στοιχεῖα τῆς φύσεως, σὰν τὴν τρικυμισμένη θάλασσα ἢ τὴν ἄκαρπη συκῆ, ἐπηρεάζονται ἀπὸ τέτοια, γιὰ νὰ ὑποταχθοῦν. ἡ δύναμι ποὺ ἔκανε αὐτὰ τὰ ἀπειθῆ πνεύματα ἢ τὰ ἄψυχα στοιχεῖα τῆς φύσεως νὰ ὑποκύπτουν σ' αὐτὸν καὶ παρὰ τὴ θέλησί τους, ἢ ἴδια δύναμι πολὺ περισσότερο ὑπέτασσε καὶ ἐπειθεῖ τοὺς εὐπειθεῖς. δὲν ἥταν κάποιο σωματικὸ χαρακτηριστικό, παράστημα ἢ ὁμορφιὰ ἢ ἐπιβλητικὴ φωνή, ἀκόμη –ἐπαναλαμβάνω– καὶ στὴν περίπτωσι ποὺ ὑπῆρχαν κι αὐτά. τὸ εὐαγγέλιο τοῦ Κυρίου σὲ τίποτε τὸ κατὰ σάρκα δὲν στηρίχτηκε ποτέ, οὔτε καὶ κατὰ τὴν ἄρχη του. στὰ βυζαντινὰ χρόνια ἐμφανίστηκαν διάφορες ἀπόκρυφες περιγραφὲς τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ. πρόκειται γιὰ ζωγραφικὲς ἀπόψεις διαφόρων ζωγραφικῶν σχολῶν καὶ συντεχνιῶν, οἱ ὅποιες καὶ διαμάχονταν μεταξύ τους μ' αὐτὰ τὰ περιγραφικὰ κείμενα ποὺ ἔξαπέλυαν στὴν κυκλοφορία.

³² "Οσο γιὰ τὴν κόμωσι τοῦ Κυρίου, τὴν ἐνδυμασία του καὶ τὴν ὑπόδησί του, κι ἐπιπροσθέτως γιὰ τὴν πολιτική του ὑπόστασι καὶ τὸ ποιές γλῶσσες μιλοῦσε, ἔχουμε ὄπωσδήποτε κάποιες πληροφορίες.

³³ Δίδασκε στὴν ἑβραϊκὴ τῆς ἐποχῆς του, κι αὐτὴ ἥταν ἡ μητρι-

κή του γλῶσσα. μιλοῦσε ἵσως καὶ τὴ φοινική, ἀν μίλησε μ' αὐτὴ τὴ γλῶσσα στὴ Χαναναία ἢ Συροφοινίκισσα (Μθ 15,21 - 28· Μρ 7,24 - 30), ἡ ὁποία γλῶσσα ἔμοιαζε πάρα πολὺ μὲ τὴν ἑβραϊκή. μιλοῦσε ὄπωσδήποτε καὶ τὴν Ἑλληνική, ποὺ τὴ μιλοῦσαν τότε σὰ δεύτερη γλῶσσα ἐγγράμματοι κι ἀγράμματοι μικροὶ καὶ μεγάλοι σ' ὅλη τὴν Κοντινὴ Ἀνατολή. εἶναι βέβαιο ὅτι μὲ τὸν Πιλᾶτο συνωμίλησε στὴν Ἑλληνική, διότι οὔτε ὁ Ῥωμαῖος Πιλᾶτος ἤξερε τὴν ἑβραϊκή, οὔτε ὁ Χριστὸς μιλοῦσε ποτὲ τὴ λατινική, ἐνῷ τὴν Ἑλληνική τὴν εἶχαν καὶ οἱ δύο κοινὴ γλῶσσα. τὰ Ἑλληνικὰ τοῦ Κυρίου ἦταν ἀκριβῶς τὰ Ἑλληνικὰ τῆς Ἀποκαλύψεως. ὁ Κύριος κατ' ἄνθρωπον καὶ πολιτικῶς ἦταν ὑπόδουλος ὅπως καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ Ἐβραῖοι καὶ πολλὰ ἄλλα ἔθνη καὶ οἱ Ἕλληνες.

34 Τὰ χέρια του καὶ τὸ σῶμα του ὅλο ἦταν χέρια καὶ σῶμα σκληραγωγημένου ἀνθρώπου ποὺ ἀσκησε γιὰ πολλὰ χρόνια σκληρὸ χειρωνακτικὸ ἐπάγγελμα.

35 Ὡς λαϊκὸς στὸν Ἰουδαϊσμὸ καὶ μὴ ἰερεὺς μήτε ναζιραῖος, εἶχε μαλλιὰ σὰν τῶν σημερινῶν σοβαρῶν ἀντρῶν (ἔτσι κουρεύονταν καὶ τότε ὅλοι οἱ ἄντρες) καὶ γένεια γύρω στὰ 3 ἑκατοστά. καὶ ὅλοι οἱ βιβλικοὶ ἄντρες τῆς Κ. Διαθήκης, πλὴν τοῦ Ἰωάννου βαπτιστοῦ, εἶχαν τὰ ἴδια μαλλιὰ καὶ γένεια καὶ μουστάκια. κοσμήματα δὲν φοροῦσαν ποτὲ κανένα ἀπολύτως οὔτε ὁ Κύριος οὔτε οἱ ἄλλοι ἄντρες τῆς καινῆς διαθήκης. οὔτε κὰν βέρα οἱ ἔγγαμοι σὰν τὸ Πέτρο, διότι ἡ βέρα ἦταν συνήθεια μόνο τῶν Ῥωμαίων, ποὺ μέχρι τὸν Δ' αἰῶνα δὲν εἶχε μεταδοθῆ στὸ μὴ ῥώμαϊκὸ κόσμο. οἱ ἀπόστολοι στὶς Ἐπιστολές των εἶναι ἐναντίον ὄποιουδήποτε κοσμήματος κι ἐναντίον τῶν μακριῶν μαλλιῶν τῶν ἀντρῶν (Α' Κο 11,14· Α' Πε 3,3 - 4), ἡ δὲ διδασκαλία τους ἀπέρρευσε ὄπωσδήποτε ἀπὸ τὴν πρακτική τους καὶ τὴν πρακτικὴ τοῦ Κυρίου.

36 Τὰ ῥοῦχα ποὺ φοροῦσε ὁ Κύριος ἦταν, ὅπως καὶ ὅλων, χιτῶν καὶ ἴμάτιον. εἶχε καὶ ἔναν ἄρραφον χιτῶνα ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸν δι' ὅλουν (Ιω 19,23), τὸν ὁποῖο οἱ σταυρωταί του, γιὰ νὰ μὴ τὸν καταστρέψουν στὴ μοιρασιὰ κόβοντάς τον σὲ τεμάχια, δὲν τὸν μοιράστηκαν ὅπως τὸ ἴμάτιο του, ἀλλ' ἔρριξαν γι' αὐτὸν κλῆρο, ὥστε νὰ τὸν πάρῃ ὀλόκληρο μόνο ἔνας. πολλὰ καὶ ῥομαντικὰ λὲν γιὰ τὸ χιτῶνα αὐτὸ διάφοροι μυθιστορηματογράφοι καὶ σεναριογράφοι, ποὺ εἶναι μόνο ἀστήρικτες κι ἀνιστόρητες φαντασιοκοπίες. ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ ἀρχαιότερος σωστὸς κι ὁ καλλίτερος ἀνὰ τοὺς αἰῶνες ἑρμηνευτὴς τῶν Γραφῶν, λέει γιὰ τὸ χιτῶνα αὐτό, πὼς τὸ ὅτι ἦταν ἄρραφος δείχνει τὴν εὐτέλειά του, τὴν κατώτερη ποιότητά του, καὶ τὴ φτώχεια τοῦ Χριστοῦ. νομίζω ὅτι ῥοῦχο χωρὶς ῥαφὴ δὲν γίνεται, παρὰ μόνο ἀν γίνη ὅπως ἡ κάλτσα, δηλαδὴ πλεκτὸ μὲ

1 ἥ μὲ 2 ἥ μὲ 5 βελόνες. κι αὐτὸ τὸ δηλώνει, νομίζω, τόσο τὸ εἶδος τοῦ χιτῶνος ὅσο καὶ ἡ φράσι τοῦ εὐαγγελιστοῦ ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου. οἱ ἀρχαῖοι ἀπὸ τὰ τρία πανιά, πίλημα (= τσόχα), ὕφασμα, καὶ πλεκτό, γνώριζαν μόνο τὰ δύο πρῶτα, κι ἀγνοοῦσαν τὸ πλεκτό. ὅταν τὸ ἐφεῦραν, τῷλεγαν κι αὐτὸ ὑφαντόν. ἐδῶ ἔχουμε τὴν ἀρχαιότερη μνεία πλεκτοῦ στὴν παγκόσμια ἱστορία. ἦταν λοιπὸν ὁ ἄρραφος χιτῶν τοῦ Χριστοῦ ἓνα πλεκτὸ σὰν πουλόβερ ἢ σὰ φανέλλα μὲ μανίκια (μακριὰ ἢ κοντὰ) ποὺ ἔφτανε μέχρι τὶς κνήμες, ἦταν λινὸς ἢ μάλλινος, καὶ φυσικὰ φοριόταν κατάσαρκα ὅπως ὅλοι οἱ χιτῶνες. γι' αὐτὸ καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τεμαχιστῇ. ὑπάρχουν καὶ σήμερα παρόμοια πλεκτὰ σχεδὸν ὀλόσωμα.

37

Ἐξωπραγματικὴ φαντασίωτι ἐπικρατεῖ καὶ γιὰ τὴν ὑπόδησι τοῦ Χριστοῦ. τὸν φαντάζονται καὶ τὸν παριστάνουν μὲ πέδιλα, ἐπειδὴ τ' ἡ ἀρχαῖα ἀγάλματα σχεδὸν μοναδικὰ παπούτσια ἔχουν τὰ πέδιλα. τὰ πέδιλα ὅμως ἦταν τότε παπούτσια τῆς πολυτελείας καὶ τῆς εὐμαρείας περισσότερο. ὁ λαός, καὶ ἴδιως οἱ χωρικοί, οἱ χειρώνακτες, οἱ κυνηγοί, οἱ στρατιῶτες, καὶ ὅλοι ὅσοι ὠδοιποροῦσαν, ὅπως ὁ Χριστὸς καὶ οἱ ἀπόστολοι, φοροῦσαν ἀκριβῶς ἄρβυλα. ἄρβυλα λεγόταν τὸ ἄρβυλο στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ καὶ καλιγούλα (*caligula*) στὴ λατινική. ὁ Αἰσχύλος καὶ ἄλλοι ποιηταὶ φαντάζονται τοὺς πολεμιστὰς τῆς Τροίας, Ἀγαμέμνονα Ἀχιλλέα Ὀδυσσέα κλπ., νὰ φοροῦν ἄρβύλες, ἐπειδὴ τέτοιες φοροῦσαν καὶ οἱ ἴδιοι στὶς μάχες τοῦ Μαραθῶνος, τῶν Θερμοπυλῶν, τῶν Πλαταιῶν, κλπ. (Αἰσχύλος, Ἀγαμ., 944. Εὐριπίδης, Ὁρ., 1470· Βάκχ., 1134. Ἰπποκράτης, Ἀρθρ., 828). καὶ δὲν θὰ ἦταν καθόλου μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς. κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι καὶ τὸν ὄψιμο μεσαίωνα δὲν ὑπῆρχαν στρατιωτικὲς στολές· οἱ στρατιῶτες φοροῦσαν ὅ,τι καὶ οἱ συνήθεις ὁδοιπόροι. γι' αὐτὸ φοροῦσαν κι αὐτοὶ ἄρβύλες. κι ὅπως σήμερα ἔνας στρατιωτικὸς λέγεται λαϊκὰ καὶ «καραβάνα», ἔτσι καὶ στὴ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα λεγόταν «καλιγούλα» (*caligula* = ὁ ἄρβυλας) ἢ «καρακάλλα» (*caracalla* = ὁ χλαιίνας). γι' αὐτὸ καὶ δυὸ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ποὺ ἦταν στρατιωτικοί, ὁ Γάιος Ιούλιος Γερμανικὸς κι ὁ Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος, ἐπωνομάστηκαν ἀντιστοίχως Καλιγούλας (*Caligula*) καὶ Καρακάλλας (*Caracalla*). τέτοια ἄρβυλα πρέπει νὰ φοροῦσε κι ὁ Χριστός, ὅσο κι ἂν μᾶς φαίνεται παράξενο, τέτοια καὶ οἱ ἀπόστολοι. δὲν ἦταν ἀνθρωποι τῶν σαλονιῶν, γιὰ νὰ φοροῦν πέδιλα· ὅπως καὶ μιὰ βοσκοπούλα ἢ ὄρειβάτρια σήμερα δὲν θὰ φοροῦσε ποτὲ στὰ βουνά ψηλοτάκουνα γοβάκια. χλαῖνα (*caracalla*) ὁ Χριστὸς δὲν θὰ φοροῦσε ποτέ. διότι στὸ ὑποτροπικὸ κλῆμα τῆς Παλαιστίνης ἦταν ἀρκετὸ καὶ γιὰ τὴν πιὸ κρύα νύ-

χτα ἔνα χειμερινὸν ἴμάτιον. οἱ ἀπόστολοι τῶν ἐθνῶν ὅμως, ὅπως ὁ Παῦλος καὶ οἱ συνεργάτες του, ὅταν περιώδευαν τὴν Εὐρώπη, φοροῦσαν τέτοια χλαινα ἡ τὸν παραπλήσιο φαινώλην (= *paenula*) (Β' Τι 4,13), ποὺ ἀναφέρει ὁ Παῦλος ὡς προσωπικό του χειμερινὸν ροῦχο. ὁ φαινώλης ἦταν κάτι σὰ βραχεῖα ἡ ἡμίπαλτο, ἐνῷ ἡ χλαινα ἦταν παλτὸν βαρὺ καὶ μακρὺ μέχρι τοὺς ἀστραγάλους.

Αὐτὰ γιὰ τὸν Κύριο Ἰησοῦν Χριστό.

³⁸ Προκειμένου γιὰ τοὺς ἀποστόλους, θὰ ἐξετάσω μερικὲς ἐνδείξεις, μία γιὰ τοὺς ἀποστόλους Πέτρο καὶ Ἰωάννη καὶ ὅχτω γιὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο, ἀπὸ τὶς ὁποῖες βγαίνουν κάποιες ἀμυδρὲς σχετικὲς πληροφορίες.

³⁹ Στὸ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον λέγεται ὅτι, ὅταν τὸ πρωῒ τῆς ἀναστάσεως οἱ μαθηταὶ Πέτρος καὶ Ἰωάννης πήγαιναν στὸ μνῆμα τοῦ Χριστοῦ, ὁ μὲν Ἰωάννης ἔτρεξε πρῶτος (*προέδραμε τάχιον*) ὁ δὲ Πέτρος ἔφτασε βαδίζοντας κανονικὰ ὑστερὸν ἀπὸ λίγο (Ιω 20,4 - 6). ἀπ' αὐτὴ τὴν πληροφορία φαίνεται ἵσως μόνο κάποια διαφορὰ ἥλικίας. καὶ ὡς ψαρᾶδες καὶ οἱ δυὸ ἦταν σκληραγωγημένοι καὶ ἥλιοκαμμένοι.

⁴⁰ Φρικτὴ παρανόησι μερικῶν ἀμαθῶν ἐρμηνευτῶν εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ ἀπόστολος Παῦλος ὑπέφερε ἀπὸ μιὰ σοβαρὴ ἀνίατη κι ἀποκρουστικὴ νόσο, καὶ σὰν τέτοια νόσο του ὑποστηρίζουν ὁ καθένας ἄλλη. παρανοοῦν ὅλοι τους δυὸ χωρία του, ἔνα τῆς Πρὸς Γαλάτας κι ἔνα τῆς Β' Πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῆς του. στὸ πρῶτο λέει· *Ξέρετε καλὰ ὅτι «δι’ ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς» σᾶς κήρυξα τὸ εὐαγγέλιο τὴν πρώτη φορά, καὶ «τὸν ἐν τῇ σαρκὶ πειρασμὸν μου» αὐτὸν δὲν τὸν «έξεπτύσατε», ἀλλὰ μὲ δεχτήκατε σὰν ἄγγελο τοῦ θεοῦ, σὰν τὸν Ἰησοῦν Χριστό. ...μαρτυρῶ γιὰ σᾶς ὅτι, ἀν ἦταν δυνατόν, θὰ βγάζατε νὰ μοῦ δώσετε καὶ τὰ μάτια σας* (Γα 4,13 - 15). ἀπ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο μερικοὶ φαντάστηκαν ὅτι ἔπασχε στὰ μάτια του ἀπὸ μιὰ ἀρρώστια σιχαμερὴ (γιὰ φτύσιμο). ἐν τούτοις αὐτὸ μὲν εἶναι παροιμιώδης ἔκφρασι γενικοῦ νοήματος, ὅπως ὅταν λέμε τώρα «τὴ μπουκιά του ἀπὸ τὸ στόμα του ἦταν πρόθυμος νὰ τοῦ δώσῃ», δὲν ἐννοοῦμε ὁπωσδήποτε πεῖνα, ἀλλὰ κι ὁποιαδήποτε ἄλλη ἀνάγκη. ὁ δὲ πειρασμὸς ἐν τῇ σαρκὶ εἶναι διωγμός. *πειρασμὸν* οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ δὲν ἔλεγαν αὐτὸ ποὺ λέμε «πειρασμὸ» τώρα, δηλαδὴ κάποια δίψυχη ταλάντευσι μεταξὺ ἀμαρτίας καὶ σταθερῆς πίστεως, καὶ κυρίως σεξουαλικῶν ἐρεθισμάτων δειλὴ καὶ ὀλιγόπιστη ἀντιμετώπιστι· κάθε ἄλλο ἐννοοῦσαν κυρίως τὸ διωγμὸν ἡ σὲ μερικὲς περιπτώσεις τὴ φτώχεια καὶ τὴν ἀνέχεια. ὅσο γιὰ τὴν ἔκφρασι ἐν τῇ σαρκὶ, πρέπει νὰ γνωρίζουμε ὅτι *σάρκα* ὁ Παῦλος συνήθως καὶ κυρίως λέει τὴν ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀντό-

τητα ἐνὸς ἀνθρώπου. λ.χ. ἡ ἰδιότης τοῦ κυνηγημένου, τοῦ καταζητουμένου, καὶ τοῦ δραπέτου, εἶναι «σὰρξ ἐν πειρασμῷ», ἐνῷ τὸ νᾶχη κανεὶς τὸ καύχημα ὅτι εἶναι ‘Ρωμαῖος πολίτης ἢ Ἐβραῖος καθαρόαιμος ἢ ὅτι ἡ δραστηριότης του ὅλη εἶναι κρατικῶς ἀναγνωρισμένη καὶ νομικῶς κατωχυρωμένη εἶναι «σὰρξ ἔνδοξος» καὶ ἔξω ἀπὸ κάθε «πειρασμόν». ὁ Παῦλος θέλει νὰ πῇ ὅτι, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ πῆγε στοὺς Γαλάτας νὰ κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιο, ὅχι μόνο δὲν ἦταν ἐπίσημος, διάσημος, καὶ πολιτικῶς καὶ θρησκευτικῶς κατωχυρωμένος καὶ προνομιοῦχος, ἀλλ᾽ ἦταν καὶ μὴ νόμιμος, κυνηγημένος, ἵσως καὶ πρόσφατα μαστιγωμένος, μὲ ἐμφανῆ τὰ σημάδια τῆς μαστιγώσεως (βλ. καὶ Γα 6,17). αὐτοὺς δὲ τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ τοὺς ἔλεγαν καὶ μαστιγίας, τοὺς περιφρονοῦσαν τότε καὶ τοὺς σιχαίνονταν, καὶ τοὺς ταύτιζαν μὲ τοὺς δραπέτες δούλους. τοὺς ἔλεγαν ἐπίσης καὶ στιγματίας, καὶ ἵσως αὐτὸ δύπαινιστεται ὁ Παῦλος στὸ τέλος τῆς Ἐπιστολῆς του αὐτῆς, λέγοντας ὅτι Ἐγὼ τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω. ὅχι μόνο δὲν ντρέπεται ποὺ εἶναι στιγματίας καὶ μαστιγίας, ἀλλὰ καὶ τὸ χαίρεται. ἔξω ὅμως ἀπ’ αὐτὴ τὴν ἐν Χριστῷ καύχησι τοῦ Παύλου γι’ αὐτὰ τὰ σημάδια του, ὁ κόσμος, ὅταν ἔλεγε γιὰ κάποιον τὶς λέξεις αὐτές, στιγματίας καὶ μαστιγίας, ἔξεφραζε γι’ αὐτὸν τὸν ἀποτροπιασμό του, σὰ νὰ ἔλεγαν μὲ τὴ σημερινὴ φρασεολογία· «Ἐ ὅχι καὶ νὰ πιστέψουμε σ’ αὐτὸ τὸ γύφτο, τὸν καρπαζοεισπράκτορα, τὸν καταζητούμενο!». κι ὅμως οἱ Γαλάτες, ποὺ τὸν εἶχαν δῆ τότε γιὰ πρώτη φορὰ καὶ γιὰ πρώτη φορὰ ἄκουγαν τὸ χριστιανικὸ κήρυγμα, παρ’ ὅλη τὴν ἔλλειψι κάθε ἐγκοσμίου κύρους πίστεψαν στὸ κήρυγμά του· καὶ τὸν ἀγάπησαν καὶ τὸν ἐκτίμησαν μέχρι ποὺ νὰ τοῦ δίνουν καὶ τὰ μάτια τους, ἀν χρειαστῇ. αὐτὸ θέλει νὰ πῇ.

⁴¹ Στὸ δεύτερο χωρίο, μετὰ τὴν ἀπαρίθμησι μεγάλων θείων ἀποκαλύψεών του, ὁ Παῦλος λέει· *Καὶ λόγῳ τῶν καταπληκτικῶν μου ἀποκαλύψεων, γιὰ νὰ μὴν ὑπερηφανεύωμαι, μοῦ δόθηκε «σκόλοψ τῇ σαρκὶ, ἄγγελος σατάν», γιὰ νὰ μοῦ δίνῃ σβερκιές, γιὰ νὰ μὴν ὑπερηφανεύωμαι. γι’ αὐτὸν παρακάλεσα τὸν Κύριο τρεῖς φορές, νὰ μ’ ἀφήσῃ ἥσυχο, κι ἐκεῖνος μοῦ εἶπε· Σοῦ ἀρκεῖ ἡ χάρι μου· διότι ἡ δύναμί μου ἐκδηλώνεται σ’ ὅλο τὸ μεγαλεῖο τῆς «ἐν ἀσθενείᾳ»* (Β’ Κο 12,7 - 9). καὶ τί δὲν λὲν ἐδῶ οἱ ἀμαθεῖς ἐρμηνευταί! μέχρι ἐπιληψία, δαιμονισμό, καὶ εἰδεχθῆ ἀσέλγεια ἴσχυρίζονται. προφανῶς κρίνουν ἔξιδίων, καὶ δὲν ἀντέχουν νὰ φανταστοῦν τὸν Παῦλο ἀνώτερο ἀπὸ τὰ ὑποκείμενά τους. ὁ μεγάλος ἐρμηνευτὴς τῶν αἰώνων Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ πολλοὶ ἄλλοι σπουδαῖοι ἐρμηνευταὶ ἐξηγοῦν ὅτι αὐτὸς ὁ σατάν (= ἀντιρρησίας, δράστης ἀντιπράξεως· βλ. Μθ 16, 23) εἶναι κάποιος πολὺ δύσκολος κι ἐπικίνδυ-

νος ἐχθρὸς τοῦ Παύλου, ποὺ τὸν ἐπιβουλεύεται θανάσιμα, τὸν ἀκολουθεῖ κατὰ πόλι, καταστρέφει τὸ ἔργο του, καὶ τοῦ εἶναι δυσαπάλλακτος. ἄγγελοι στὴ Γραφὴ λέγονται καὶ τ' ἀσώματα πνεύματα, τὰ ἄγια ἡ τὰ πονηρά, καὶ διάφοροι ἄνθρωποι, ἰδίως ἐκτελεσταὶ ἐνὸς ἔργου καὶ μιᾶς ἀποστολῆς, τόσο οἱ ἄγιοι ὅσο καὶ οἱ κακοί, λ.χ. ὁ προφήτης Μαλαχίας, ὁ Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἑπτὰ Μικρασιατικῶν πόλεων τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ μάλιστα καὶ οἱ δυὸς κακοί. σατὰν ἐπίσης λέγεται ἀπὸ τὸν Κύριο μιὰ φορὰ καὶ ὁ Πέτρος, ἐπειδὴ τοῦ ἔφερε ἀντίρρησι. αὐτὸς λοιπὸν ὁ ἐχθρὸς τοῦ Παύλου ὁ δυσαπάλλακτος κι ἐπικίνδυνος δὲν ἀφήνει τὸν ἀπόστολο νὰ χαρῇ τὸ ἔργο του ἀνεπιφύλακτα καὶ νὰ τὸ καμαρώσῃ. καὶ παρ' ὅλο ποὺ παρακάλεσε τὸν Κύριο τρεῖς φορὲς νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπ' αὐτὸν τὸν ἐχθρό, ὁ Κύριος τοῦ ἀπάντησε· «὾χι· σοῦ ἀρκεῖ ἡ χάρι μου· ἡ δύναμί μου ἔτσι, μ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες τῆς ἀδυναμίας σου (ἐν ἀσθενείᾳ) ἐκδηλώνεται καὶ φαίνεται σ' ὅλο τὸ μεγαλεῖο της». τὸν λέει δὲ καὶ σκόλοπα (= ἀγκάθι) τῇ σαρκὶ του ὁ Παῦλος, ἡ ἐπειδὴ εἶναι ἄνθρωπος τῆς σαρκός του, δηλαδὴ ὁμοεθνής του Ἐβραῖος, ἡ ἐπειδὴ τὸν μάχεται μόνο κατὰ κόσμον, χωρὶς νὰ μπορῇ νὰ τὸν βλάψῃ καὶ στὰ τῆς σωτηρίας του ἡ στὸ νὰ σώζῃ ἄλλες ψυχὲς καλοπροαίρετες, ἡ καὶ γιὰ τὶς δυὸς αἰτίες. στὶς τελευταῖς Ἐπιστολές του ὁ Παῦλος μᾶς δίνει τὰ ὀνόματα πέντε τέτοιων μεγάλων ἐχθρῶν του, ποὺ ἦταν πρώην συνεργάτες του Χριστιανοί, οἱ ὄποιοι ἀποστάτησαν· εἶναι οἱ Ἀλέξανδρος χαλκεύς, Ὑμέναιος, Φίλητος, Φύγελλος, καὶ Ἐρμογένης, πιθανῶς Ἰουδαῖοι καὶ πρὶν πιστεύσουν καὶ μετὰ τὴν ἀποστασία τους. ὁ Κύριος ἀντὶ νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπ' αὐτούς, τοὺς ἔκανε ἀπὸ ἔναν πέντε. ἔτσι ἦταν τὸ θέλημά του. τὸ νὰ ἔρθῃ πρῶτος κάποιος ἀθλητής, εἶναι δόξα· ἀλλὰ τὸ νὰ τὸν ρίξουν κατὰ γῆς, καθὼς ἔρχεται πρῶτος, καὶ νὰ περάσουν ὅλοι ἀπὸ πάνω του ποδοπατώντας τον, κι ἐπειτα ἀπὸ τελευταῖος καὶ τραυματισμένος νὰ σηκωθῇ, νὰ τρέξῃ καὶ νὰ τοὺς περάσῃ πάλι ὅλους καὶ νὰ τερματίσῃ πρῶτος, αὐτὸς εἶναι μεγάλη δόξα. κι ὁ Κύριος μὲ τέτοια δόξα ἥθελε νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργο του ὁ Παῦλος, ὁ πιστὸς καὶ ἀτσάλινος Παῦλος.

⁴² Στὶς Πράξεις τῶν ἀποστόλων ἴστορεῖται ὅτι κατὰ τὴν πρώτη του ἀποστολικὴ περιοδεία, στὰ Λύστρα τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ Ἰουδαῖοι λιθοβόλησαν τὸν Παῦλο, κι ὁ ὄχλος, ποὺ νόμισε ὅτι εἶναι πιὰ νεκρός, τὸν ἔσυραν ἔξω τῆς πόλεως καὶ τὸν πέταξαν κάπου σὰν ψοφήμι. οἱ Χριστιανοὶ πῆγαν νὰ τὸν περισυλλέξουν, προφανῶς γιὰ νὰ τὸν θάψουν, ἀλλά, καθὼς τὸν περικύκλωσαν, τὸν εἶδαν νὰ ἔχῃ συνέλθει, νὰ σηκώνεται, καὶ φυσικὰ μετὰ ἀπὸ τὴν εὐνόητη ἐπίδεσι τῶν τραυμάτων του, νὰ πηγαίνῃ τὴν ἄλλη μέρα στὴ γειτο-

νική Δέρβη καὶ νὰ κηρύττῃ τὸ εὐαγγέλιο, σὰ νὰ μὴν τοῦ εἶχε συμβῆ τίποτε. αὐτό, ἐκτὸς ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴ μεγάλη πίστι του, δείχνει κι ἔναν ἄντρα σπανίας σωματικῆς ἀντοχῆς καὶ ύγείας καὶ πολὺ σκληραγωγημένο (Πρᾶξ 14,19 - 20). καθὼς ἦταν στὸ ἐπάγγελμα σκηνοποιός, εἶχε χέρια σκληραγωγημένα καὶ ἵσως ρίζιασμένα· αὐτὸ ὑπαινίσσεται προφανῶς δείχνοντας καὶ τὰ χέρια του, ὅταν, καθὼς ἀποχαιρετάει τοὺς ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Μιλήτου, τοὺς τονίζῃ ὅτι μὲ τὴν προσωπική του χειρωνακτική ἐργασία συντηροῦσε τὸν ἔαυτό του κι ὀλους τοὺς συνεργάτες του, χωρὶς νὰ ἐπιβαρύνῃ καθόλου τὴν ἐκκλησία καὶ τοὺς μεμονωμένους Χριστιανοὺς γιὰ τὶς δαπάνες τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν περιοδειῶν του. *Ταῖς χρείαις μου, λέει, καὶ τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὐταὶ* (Πρᾶξ 20, 34). στὴ Β' Πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή του, γραμμένη πρὶν ἀπὸ τὴ μέση τῆς δράσεώς του, ἀπαριθμεῖ τὶς κακουχίες καὶ κακοποιήσεις ποὺ εἶχε ὑποστῆ μέχρι τότε· φυλακὴ καὶ ξυλοκόπημα μέχρι θανάτου ὑπέστη πολλὲς φορές, ἰδιαιτέρως πέντε φορὲς μαστιγώθηκε μὲ 39 βουρδουλιές κάθε φορὰ (τότε οἱ ἄνθρωποι συνήθως πέθαιναν μ' ἔνα μαστίγωμα), τρεῖς φορὲς ξυλοκοπήθηκε μὲ ρόπαλα, μιὰ φορὰ λιθοβολήθηκε (ἐννοεῖ ὄπωσδήποτε τὸ λιθοβολισμὸ ποὺ ἀναφέρθηκε παραπάνω), τρεῖς φορὲς ναυάγησε καὶ προφανῶς γλύτωσε κολυμπώντας σὲ τρικυμισμένη θάλασσα ἐπὶ ὥρες, μιὰ φορὰ ἔκανε μέσα στὴ θάλασσα ἔνα μερόνυχτο, ὁδοιπορίες ἔκανε ἀμέτρητες (λ.χ. Καβάλα - Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη - Βέροια), πάρα πολλὲς φορὲς κυνηγήθηκε σὲ πόλεις, σὲ ὑπαίθρο, σὲ θάλασσα, ἀπὸ Ἰουδαίους, εἰδωλολάτρες, καὶ ψευτοχριστιανούς· κόπους ἔξοντωτικούς, πεῖνες, δίψεις ἐπικίνδυνες, ἀγρυπνίες, κρύα ὑπέφερε ἀμέτρητες φορές· καὶ μέσα σ' ὅλα αὐτὰ μεριμνοῦσε γιὰ τὴ διοίκησι πολλῶν ἐκκλησιῶν. ὅλ' αὐτὰ ἔξω ἀπὸ τὸ κήρυγμα καὶ τὴ διδαχὴ (Β' Κο 11, 23 - 28). αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἦταν ἀτσάλινος, γερδός καὶ σκληρός ὅσο δὲν γίνεται ἄλλο. μετὰ πολλὰ χρόνια ἀπὸ τότε ποὺ τὰ λέει αὐτά, τὸν παρακολούθουμε πῶς συμπεριφέρεται σ' ἔνα πολύμηνο ναυάγιο ἀπὸ τὴν Κρήτη μέχρι τὴ Μάλτα. ἀποδείχτηκε ὅχι μόνο σωματικὰ ἀνθεκτικὸς καὶ ἀκατάβλητος ἀλλὰ καὶ γεμάτος αἰσιοδοξία, ποὺ ἐνθάρρυνε κι ἔδινε κουράγιο ἀκόμη καὶ στοὺς θαλασσόλυκους ναυτικούς (Πρᾶξ 27,13 - 44). πέρα ἀπὸ τὴν ἀνυπολόγιστη πίστι του στὸν Κύριο ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶχε καὶ μιὰ ύγεια χαλύβδινη. χαλύβδινος λοιπὸν ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὴν ύγεια, στὴν ἀρτιμέλεια, στὴν ἀντοχή, στὴ σκληραγωγία. στὴ δὲ πίστι ἄφταστος. ὄντως *σκεῦος ἐκλογῆς*.

⁴³ Σὲ δυὸ χωρία τῆς Κ. Διαθήκης φαίνεται νὰ ἔχουμε ἐνδείξεις

καὶ γιὰ τὸ ἀνάστημά του. στὶς Πράξεις τῶν ἀποστόλων ὁ Λουκᾶς διηγεῖται ὅτι στὰ Λύστρα τῆς Μ. Ἀσίας, ὅταν οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος θεράπευσαν ἔναν ἐκ γενετῆς κουτσό, οἱ εἰδωλολάτρες κάτοικοι τοὺς πέρασαν γιὰ θεούς, κι ἔλεγαν τὸν μὲν *Βαρνάβαν Δία*, τὸ δὲ *Παῦλον Ἐρμῆν*, ἐπειδὴ ἀντὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου (Πρξ 14,11 - 12). αὐτὸ δείχνει ὁ πωσδήποτε ὅτι ὁ Βαρνάβας ἦταν πιὸ ἡλικιωμένος κι ὀλιγομίλητος, ὅπως οἱ εἰδωλολάτρες φαντάζονταν τὸ Δία, ὁ δὲ Παῦλος πιὸ νέος κι ὄμιλητικός, ὅπως φαντάζονταν τὸν Ἐρμῆν. αὐτὰ ἀσφαλῶς εἶναι γνωστὰ κι ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τῶν Πράξεων. νὰ σημαίνῃ ὅμως ἄραγε τὸ χωρίο αὐτὸ κι ὅτι ὁ Βαρνάβας ἦταν ψηλότερος κι ὁ Παῦλος κοντότερος, ἥ ὅτι ὁ Βαρνάβας ἦταν πιὸ γεμάτος κι ὁ Παῦλος λεπτότερος; κι ἀν σημαίνῃ κάτι τέτοιο, ἐννοεῖται ἄραγε ὅτι ἦταν καὶ οἱ δυὸ ψηλοὶ κι ὁ ἔνας ψηλότερος τοῦ ἄλλου, ἥ καὶ οἱ δυὸ κοντοὶ κι ὁ ἔνας κοντότερος τοῦ ἄλλου, ἥ καὶ οἱ δυὸ γύρω στὸ μέτριο ἀνάστημα; ἥ ἵδια ἀμφιβολία ὑπάρχει καὶ γιὰ τὴ λεπτότητά τους. ἐν τέλει ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ δὲν βγαίνει τίποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σύγκρισι.

⁴⁴ Στὴ Β' Πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολὴ του ὁ Παῦλος παρουσιάζει τὰ περιφρονητικὰ λόγια, ποὺ συνήθιζε νὰ λέῃ γι' αὐτὸν κάποιος ἔχθρός του καὶ σαμποταριστὴς τοῦ ἔργου του στὴν Κόρινθο, καὶ στὴ συνέχεια τοῦ ἀπαντάει. γράφει· *Aἱ μὲν Ἐπιστολαί, φησί, βαρεῖαι καὶ ἴσχυραι, ἥ δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενής καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος* (10,10 - 11). βαρειὲς καὶ δυνατὲς οἱ Ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου, ναί, ἀλλὰ ἥ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενής καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος. θὰ νόμιζε κανεὶς ἐκ πρώτης ὅψεως, ὅτι στὸ χωρίο αὐτὸ ἐννοεῖται ὅτι ὁ Παῦλος ἦταν μικρόσωμος καὶ ἴσχνόφωνος ἥ χαμηλόφωνος περίπου σὰν τὸ Μωϋσῆ. ἐν τούτοις μία καλλίτερη ἐξέτασι τοῦ σχετικοῦ κειμένου δείχνει ὅτι δὲν ἐννοεῖται κάτι τέτοιο. ὁ ἐξουθενημένος λόγος του λίγο παρακάτω ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἀπόστολο, ὅταν λέῃ· *Eἰ δὲ καὶ ἰδιώτης (εἰμὶ) τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει* (Β' Κο 11,6). ἐννοεῖται λοιπὸν ἀπλῶς ὅτι ὁ Παῦλος δὲν ἦταν ρήτορας μὲ λόγο περίτεχνο ἥ ὅτι δὲν εἶχε λόγο ἄψογου ἐλληνιστοῦ. αὐτὸ τὸ βλέπουμε καὶ σήμερα στὶς Ἐπιστολές του, ἀν συγκρίνουμε τὴν ἀδέξια καὶ ἀπλοϊκὴ ἐλληνικὴ τους γλῶσσα μὲ τὴν ἄψογη καὶ ὀραία ἐλληνικὴ τῶν κειμένων τοῦ Λουκᾶ. μία μόνο Ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου ποὺ ἔχει ἄψογη κι ὀραία ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἥ Πρὸς Ἐβραίους, εἶναι γραμμένη γλωσσικῶς ἀπὸ τὸ Λουκᾶ. ἥ γλῶσσα τῶν ἄλλων 13 Ἐπιστολῶν του, ποὺ εἶναι ἥ δική του, εἶναι κατώτερη καὶ λαϊκότερη. ἀνάλογη θὰ ἦταν φυσικὰ καὶ ἥ προφορικὴ ὄμιλία του, κι αὐτὸ ἐννοεῖται μὲ τὴν ἔκφρασι ἐξουθενημένος λόγος· δηλαδὴ λόγος χαμηλῆς γλωσσικῆς ἀξίας.

ὅσο γιὰ τὴν ἀσθενῆ παρουσίαν τοῦ σώματος τοῦ Παύλου, καὶ πάλι δὲν ἔννοεῖται βραχυσωμία ἢ καχεκτικότης. ἡ ἀσθένεια ποὺ ἔννοεῖται εἶναι ταξικὴ καὶ κοινωνική. ἔννοεῖται δηλαδὴ ὅτι ὁ Παῦλος ἐμφανιζόταν καὶ κυκλοφοροῦσε φτωχοντυμένος σὰν ἔνας ἀπλὸς καὶ ἄσημος ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ. ἡ ἔνδυμασία του δὲν εἶχε τίποτε τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ σπουδαῖο καὶ ὑπολογίσιμο, δὲν τὸν ἔδειχνε ἄνθρωπο ὑψηλῆς κοινωνικῆς θέσεως· ἐκ πρώτης ὅψεως ὁ Παῦλος μὲ τὸ ντύσιμό του δὲν ἔνέπνεε κανένα δέος. εὐσχήμονες (Μρ 15,43· Πρξ 13,50· 17,12), δηλαδὴ καλοντυμένοι καὶ λαμπροφορεμένοι, λέγονται στὴν Κ. Διαθήκη οἱ ἐπίσημοι καὶ κοινωνικῶς σπουδαῖοι ἄντρες καὶ γυναῖκες τῆς ἀριστοκρατίας, ἐνῷ σὲ ἄλλα σύγχρονά της κείμενα λέγονται καὶ εὐπάρυφοι, ἐπειδὴ τὰ ὅσια τους εἶχαν τὶς «παρυφές», δηλαδὴ τὶς οὐγίες, διακοσμημένες μὲ πορφυρὴ ταινία - μπουρντούρα. ὁ Παῦλος δὲν ἐμφάνιζε κάτι τέτοιο, ἄλλ’ ἀπὸ τὸ ντύσιμό του φαινόταν ἄνθρωπος τῆς χαμηλῆς κοινωνικῆς τάξεως, ἀσθενῆς, χωρὶς κανένα ἐγκόσμιο κῦρος.

Κανένα λοιπὸν βιβλικὸ χωρίο δὲν δείχνει τὸ ἀνάστημα καὶ τὴ μορφὴ τοῦ Παύλου ἢ ἄλλου ἀποστόλου ἢ βιβλικοῦ Χριστιανοῦ.

45   “Οσο ἀφορᾷ στὴν κόμωσι τοῦ Παύλου, κατ’ ἀρχὴν πρέπει νὰ πιστεύουμε ὅτι κι ὁ ἕδιος ἐφήρμοζε τὴ διδαχὴ του, ὅτι *Αὐτὴ* ἡ φύσις διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἀνὴρ ἐὰν κομῇ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστιν (= ἡ ἕδια ἡ φύσι μᾶς διδάσκει ὅτι ὁ ἄντρας ἂν ἔχῃ μακριὰ μαλλιά, αὐτὸ εἶναι κάτι γιὰ τὸ δόποιο πρέπει νὰ ντρέπεται· Α΄ Κο 11, 14). διότι τότε ὅλοι οἱ ἄντρες οἱ ὄντως ἄντρες, κουρεύονταν ὅπως ἀκριβῶς οἱ σημερινοὶ ἄντρες· καὶ μόνο οἱ ἀμφίβολοι καὶ ξεδιάντροποι καὶ «παρὰ φύσιν» ἐμφανιζόμενοι «ἄντρες», δηλαδὴ οἱ θηλυπρεπεῖς, ἔτρεφαν μακριὰ μαλλιά. ἀσφαλῶς ὁ Παῦλος ἀκολουθοῦσε αὐτὸ ποὺ πίστευε καὶ δίδασκε, καὶ τὸ ἕδιο γνώριζε καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους ἀποστόλους καὶ γιὰ τὸν Κύριο.

46   Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ συνηθισμένο κούρεμα ὁ Παῦλος ἀναφέρει καὶ τὸ σύρριζο κούρεμα καὶ τὸ ξύρισμα τῆς κεφαλῆς. ὁ ἕδιος μία φορὰ κούρεψε τὸ κεφάλι του σύρριζα στὶς Κεγχρεὲς τῆς Κορίνθου (Πρξ 18,18) καὶ μία τὸ ξύρισε μαζὶ μὲ ἄλλους στὰ Ιεροσόλυμα (Πρξ 21,24). αὐτὰ τὰ δυὸ ὅμως ἥταν λατρευτικὰ τάματα (*εὐχαῖ*) τοῦ Ιουδαϊσμοῦ, ποὺ τὰ ἔκανε γιὰ κάποιους λόγους τακτικῆς, χωρὶς νὰ πιστεύῃ στὴν ἀποτελεσματικότητά τους στὰ πνευματικὰ πράγματα. τὰ ἔκανε μόνο γιὰ νὰ βουλώσῃ τὰ στόματα μερικῶν ιουδαϊζόντων Χριστιανῶν ποὺ τὸν διέβαλλαν συνεχῶς. δὲν ἥταν ἡ συνηθισμένη κόμωσι αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων καὶ Χριστιανῶν.

47   Ἡ ἔνδυμασία τῶν βιβλικῶν γυναικῶν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἥταν βασικὰ ἡ ἕδια μὲ τὴν ἔνδυμασία τῶν γυναικῶν τοῦ Ἰσραὴλ

καὶ τῶν σεμνῶν γυναικῶν τοῦ ἔλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου. κάλυπτε ὅλο τὸ σῶμα τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ ἄκρα, ἀφήνοντας ἀκάλυπτα μόνο τὰ πέλματα, τὰ χέρια ἀπὸ τὸν καρπὸν καὶ κάτω, καὶ τὸ ἐμπρόσθιο μέρος τοῦ προσώπου ἀπὸ τὸ πάνω μέρος τοῦ μετώπου μέχρι τὸ κάτω τοῦ σαγονιοῦ κι ἀπὸ τὸ ἔνα ζυγωματικὸν μέχρι τὸ ἄλλο. αὐτὴ τὴ στολὴ ὁ Παῦλος τὴν λέει *καταστολὴ* καὶ *κατάστημα* (Α' Τι 2, 9· Ττ 2, 3). τὸ πρῶτο συνθετικὸν καὶ τῶν δύο λέξεων *κατὰ* - σημαίνει καὶ στὶς δύο τὴν κατακάλυψι, τὴν πλήρη δηλαδὴ κάλυψι τοῦ σώματος, τὰ δὲ δεύτερα συνθετικὰ -*στῆμα* καὶ -*στολὴ* σημαίνουν τὸ ἀνάστημα καὶ τὴ στολὴ. καὶ μὲ τὶς δύο σύνθετες λέξεις ἐννοεῖται ἐνδυμασία ποὺ καλύπτει πλήρως ὅλο τὸ σῶμα μὲ τὸν τρόπο ποὺ περιέγραψα παραπάνω. τὸ λειψό, τὸ κολλητό, καὶ τὸ διαφανές, τὰ τρία αὐτὰ μὲ τὰ ὅποια πολλὲς φορές οἱ γυναῖκες προσπαθοῦν νὰ ἐπιδείξουν τὸ σῶμα τους, ἥταν ἀδιανόητα γιὰ τὶς Χριστιανὲς γυναῖκες τῆς Βίβλου. γιὰ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς μιλάει ἐπίσης ὁ Παῦλος στὴν Α' Πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολὴ (11,5 - 6) μὲ τὰ ρήματα *κατακαλύπτεται* καὶ *κατακαλυπτέσθω* (πάλι παντοῦ τὸ *κατά*-). στὸ σχετικὸ χωρίο τὴ γυναικα μὲ τὴν ἀκατακάλυπτον κεφαλὴν τὴν ἔξισώνει μὲ τὴν *κεκαρμένην* καὶ *ἔξυρημένην*, δηλαδὴ τὴν πόρνη, διότι τὸ σύρριζα κουρεμένο ἥ ξυρισμένο γυναικεῖο κεφάλι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἥταν δεῖγμα πόρνης. οἱ πόρνες κουρεύονταν σύρριζα, γιὰ νὰ μὴν ψειριάζουν, καὶ μεταδίδουν ψεῖρες στοὺς πελάτες των.

48 "Οσο κι ἀν φαίνεται παράδοξο ἥ σκληρὸ αὐτὸ ποὺ λέω, ἥ τέτοια κάλυψι τῆς γυναικείας κεφαλῆς ἥταν γενικὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μέχρι 70 χρόνια πρὶν ἀπὸ σήμερα (1993) σ' ὅλα τὰ παραμεσόγεια τούλαχιστο ἔθνη. αὐτὴ ἡ κάλυψι τῆς κεφαλῆς καὶ ὅλου τοῦ σώματος τῶν γυναικῶν ἀπὸ 12 ἑτῶν καὶ ἄνω ἥταν ἀδιάκοπα ἡ ἴδια τὸ βραδύτερο ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ὁμήρου μέχρι τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ αἰώνος μας (Κ'). στὴν ἀρχαιότητα ἀκάλυπτο κεφάλι εἶχαν μόνον οἱ πόρνες. οἱ ζωγραφιές ποὺ παριστάνουν ἀρχαῖες γυναικες, Ἑλληνίδες ἥ 'Ρωμαιίες, μὲ ἀκάλυπτες κεφαλὲς καὶ γυμνὰ χέρια, εἶναι φαντασιώσεις τῶν ζωγράφων τῆς λεγομένης «εὐρωπαϊκῆς ἀναγεννήσεως» καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων. ἀν εἶναι ἀρχαῖες παραστάσεις, παριστάνουν πόρνες ἥ μαινάδες ἥ ὄργιαστικὲς θεές· ὅχι συνήθεις γυναικες. μόνο δὲ τὸ κεφάλι ἀκάλυπτο εἶχαν καὶ μερικὲς αὐτοκράτειρες καὶ πριγκίπισσες ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Νέρωνος κι ἔπειτα, ἐπειδὴ μιμοῦνταν τὶς πόρνες τοῦ θεάτρου, καὶ ἥταν, κατὰ τοὺς 'Ρωμαίους ἴστορικοὺς πάντοτε, ἀσελγέστερες κι ἀπὸ τὶς πόρνες. στὸν Ὁμηρο οἱ θρυλικές καλλονὲς Ἐλένη, Ἀνδρομάχη, Πηνελόπεια, Ναυσικάα, καὶ οἱ συντρόφισσές τους, καὶ πολλὲς ἄλλες, καθὼς καὶ οἱ μυθικὲς θεές "Ηρα, Λευκοθέα, κλπ.,

παρουσιάζονται νὰ ἔχουν πάντοτε καλυμμένο τὸ κεφάλι μὲ τρία μαζὶ πράγματα. πρῶτο εἶναι ὁ κεκρύφαλος δηλαδὴ δικτυωτὸς σκοῦφος (φιλέξ)· δεύτερο ἡ ἀναδέσμη δηλαδὴ κορδόνι ἢ κορδέλλα ποὺ συγκρατεῖ τὸν κεκρύφαλο (διότι τότε δὲν εἶχαν λάστιχο)· καὶ τρίτο ἐξωτερικὸ τὸ κρήδεμνον δηλαδὴ μαντήλα ἢ φακιόλι ἢ τσιμπέρι ποὺ σκεπάζει ὅλο τὸ κεφάλι τὸν τράχηλο καὶ τὸ λαιμὸ μὲ τὸν τρόπο ποὺ περιέγραψα (*Ομηρος*, Ιλιάς, Ξ 184 - 5· Χ 468 - 470· Οδύσσεια, α 334· ε 346· 351· ζ 100· π 416). ἡ Ἐλένη τὰ βγάζει αὐτὰ μόνο μπροστὰ στὸν ἄντρα τῆς στὸ συζυγικὸ κρεβάτι. ἡ Ναυσικά καὶ οἱ συντρόφισσές της, μόνον ὅταν εἶναι στὸ ὑπαιθρὸ ὁλομόναχες καὶ παίζουν μὲ μιὰ μπάλα κάτι σὰν πετόσφαιρα (= βόλεϋ), ἐπειδὴ νιώθουν ὅτι δὲν βρίσκεται ἐκεῖ κοντὰ κανεὶς ἀπολύτως ἄντρας, βγάζουν τὰ κρήδεμνά τους, γιὰ νὰ παίξουν πιὸ ἄνετα. καὶ μόλις ἀντιλαμβάνονται ὅτι κάποιος ἄντρας βρίσκεται κάπου ἐκεῖ κοντά, τὸ πρῶτο ποὺ κάνουν τρομαγμένες, εἶναι ὅτι τὰ ξαναφοροῦν. τὰ καλύμματα αὐτὰ τῆς κεφαλῆς λέγονται καὶ τὰ τρία μαζὶ στὸν *Ομηρο δέσματα κρατός*. κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ (Ε' π. Χ. αἰώνας) τὰ ἴδια φαντάζεται ὁ Εὐριπίδης νὰ φορῇ ἡ Μήδεια (Μήδ., 978). τὰ ἴδια ἀκριβῶς μαρτυρεῖ κι ὁ σύγχρονός του Ἀριστοφάνης γιὰ ὅλες τὶς σύγχρονές του γυναῖκες, τὶς πραγματικές (Θεσμ., 138· 257). τὰ ἴδια φοροῦσαν καὶ κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ ὅλες οἱ γυναῖκες, Ἐλληνίδες καὶ Ρωμαῖες καὶ Ἐβραῖες. κατ' αὐτὴ τὴν ἔσχατη προχριστιανικὴ ἐποχὴ ὁ διάσημος *Ρωμαῖος Γάιος Σουλπίκιος* Γάλλος χώρισε τὴ γυναικα του, ἐπειδὴ ἐκείνη τόλμησε νὰ ἐμφανιστῇ ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι μὲ ἀκάλυπτο τὸ κεφάλι καὶ νὰ δείξῃ τὰ μαλλιά της (Valerius Maximus 6, 3, 10)· εἶχαν σοκαριστῆ ἀπὸ τὴν πρᾶξι της ὅλοι οἱ *Ρωμαῖοι*, κι ἐπιδοκύμασαν ὅλοι τὸ Σουλπίκιο, ὅταν τὴ χώρισε. διότι ἡ πρᾶξι της ἤταν κοινωνικῶς ἀπαράδεκτη καὶ πρόστυχη. κατὰ τὴν ἐλληνορρωμαϊκὴ ἐποχὴ, δηλαδὴ γύρω ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων, τὰ ἴδια μαρτυρεῖ γιὰ τὶς σύγχρονές του εἰδωλολάτρισσες γυναῖκες ὁ ποιητὴς *Ἀντίπατρος* ὁ Σιδώνιος (Ἀνθ. παλ. 6, 206, 3 - 4), καθὼς καὶ μερικὲς ζωγραφιές ποὺ βρέθηκαν πάνω σὲ παπύρους. κατὰ τὴν πρώιμη βυζαντινὴ ἐποχὴ τὰ ἴδια πάλι μαρτυροῦν γιὰ τὶς γυναῖκες τῆς ἐποχῆς των οἱ ἐρωτικοὶ ποιηταὶ *Ἀγαθίας Σχολαστικὸς* καὶ Παῦλος Σιλεντάριος (Ἀνθ. παλ. 5, 260, 1· 5, 276, 1· 9 - 10). κατὰ τὴν ὁψιμη βυζαντινὴ ἐποχὴ ὅποιαδήποτε εἰκονογραφία μαρτυρεῖ πάλι τὰ ἴδια γιὰ τὶς τότε γυναῖκες. κατὰ τὶς ἴδιες ἐποχὲς τὰ ἴδια ἀκριβῶς συνέβαιναν καὶ στὴ Β. Εὐρώπη (Γερμανία, Γαλλία, Βρετανία) καὶ στὴν παραμεσόγειο (Ιταλία, Γαλλία, Ισπανία). κατὰ τὴν τουρκοκρατία μαρτυροῦνται γιὰ τὴν Ελλάδα, ὅπως καὶ γιὰ τὶς ἄλ-

λες χῶρες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Κοντινῆς Ἀσίας κι Ἀφρικῆς, ἀκριβῶς τὰ ᾽δια φορέματα καὶ καλύμματα τῆς κεφαλῆς, ἀπὸ τότε δὲ ὑπάρχουν οἱ τοπικὲς στολές, ποὺ ἔχουν τέτοια κάλυψι τῆς κεφαλῆς καὶ φοριοῦνται μέχρι σήμερα ἀπὸ γυναικες ποὺ γεννήθηκαν μέχρι τὸ 1920 περίπου καὶ εἶναι σήμερα τὸ λιγότερο 70 ἑτῶν. τέτοια στολὴ φοράει καὶ ἡ μητέρα τοῦ γράφοντος. μερικὲς «βελτιωμένες» τοπικὲς στολές, ποὺ φοροῦν σημερινὰ συγκροτήματα δημοτικῶν χορῶν, καὶ ποὺ ἔχουν τὴν κεφαλὴν ὅχι πλήρως καλυμμένη, δὲν εἶναι αὐθεντικές ἀλλὰ τροποποιημένες.

- ‘Η κεφαλὴ καὶ τὸ πιὸ πάνω μέρος τοῦ στήθους ξεσκεπάστηκαν
- 49 πρῶτα στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' (1643 - 1715) καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἐπανάστασι (1789) κι ἔπειτα, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ σ' ὅλῃ τὴν Εὐρώπη. στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ὁθωνος (1832 - 62) κι ἔπειτα σιγὰ σιγά. τὸ αἴτιο τοῦ ξεσκεπάσματος αὐτοῦ ᾧταν ἡ γιὰ πρώτη φορὰ δημόσια καὶ ἐπίσημη ἀπόρριψι τῶν χριστιανικῶν ἄρχων στὴν Εὐρώπη τὴν κατασκανδαλισμένη καὶ καταδυναστευμένη ἀπὸ τὰ βρόμικα σκάνδαλα τοῦ πάπα ‘Ρώμης καὶ τοῦ παπικοῦ κλήρου κι ἀπὸ τὸν πολιτικὸ αὐταρχισμὸ τους. οἱ ἄνθρωποι τοῦ κοντινοῦ παρελθόντος ταύτισαν πολλὰ σεμνὰ πράγματα μὲ τὴ Χριστιανικὴ πίστι καὶ τ' ἀπέρριψαν μαζὶ μ' ἐκείνῃ διότι νόμιζαν ὅτι ὁ πάπας καὶ οἱ κληρικοί του εἶναι Χριστιανοί.
- 50 Οἱ κνῆμες μέχρι τὰ γόνατα καὶ οἱ πήχεις μέχρι τὸν ἀγκῶνα ξεσκεπάστηκαν πάλι στὴν Εὐρώπη μετὰ τὸ 1900 καὶ κυρίως μετὰ τὸν Α΄ παγκόσμιο πόλεμο (1914 - 19), στὴ δὲ Ἑλλάδα μετὰ τὸ 1922. σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο ξεσκέπασμα τὸ αἴτιο ᾧταν ἡ ἐμφάνισι τῶν προφυλακτικῶν κι ἀντισυλληπτικῶν ἀπὸ τὸ 1900 κι ἔπειτα. (ὁ Παπαδιαμάντης τ' ἀναφέρει γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1907 στὸ διήγημά του «Ιατρεῖα Βαβυλώνος»). μέχρι ποὺ δὲν ὑπῆρχαν αὐτά, οἱ ἄνθρωποι δὲν μποροῦσαν νὰ ξεπεράσουν τὴν ἀπειλὴ τῶν συνεπειῶν τῆς σεξουαλικῆς προκλήσεως, γι' αὐτὸ καὶ ᾧταν σ' αὐτὴ πολὺ ἐπιφυλακτικοὶ καὶ φυσικὰ ἴματισμένοι καὶ σωφρονοῦντες. μόλις ἐμφανίστηκαν τὰ προφυλακτικά, οἱ συνέπειες τῆς προκλήσεως παραγκωνίστηκαν, ἡ πρόκλησι μποροῦσε νὰ εἶναι πιὰ ἀνεπιφύλακτη, κι ἀμέσως ὁ ποδόγυρος καὶ τὰ μανίκια ἀνέβηκαν στὰ μισὰ τοῦ ὄψους των. τὸ δὲ μέσο τῆς διαδόσεως τοῦ ξεσκεπάσματος αὐτοῦ ᾧταν διάφορες ὁρφάνιες καὶ προσφυγιές, οἱ ὅποιες δημιούργησαν γυναικες ἔξω ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ νερά τους ἀπροστάτευτες κι ἀχαλίνωτες.
- 51 Τὸ ξεσκέπασμα τῶν βραχιόνων μέχρι τὶς μασχάλες καὶ τῶν ποδιῶν πάνω ἀπὸ τὰ γόνατα ἄρχισε μετὰ τὸ Β΄ παγκόσμιο πόλεμο (1939 - 1945). τὸ αἴτιο ᾧταν οἱ νέες ὁφθαλμοπορνικές θεωρίες ποὺ

έμφανίστηκαν γύρω άπό τὸ ποιός εἶναι ὁ φυσιολογικὸς κι ἀπόλυτα εὐτυχισμένος ἄνθρωπος· ὅτι τάχα εἶναι ὁ «φυσικὸς» καὶ πρωτόγονος καὶ γυμνός, κι ὅτι τὰ ῥοῦχα εἶναι καταπίεσι καὶ μόλυνσι τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ ἔφθειρε τὴν εὐτυχία τῶν ἀνθρώπων καταστρέφοντας τὴν ἀγνή πρωτόγονη ζωή τους. φυσικὰ τὶς θεωρίες αὐτὲς τὶς ἔκοψαν καὶ ἔρραψαν ὁπωδήποτε καλοκαίρι καὶ πιθανῶς σὲ παραλία, ὅπου τοὺς ἐνδιέφερε ἡ ὁφθαλμοπορνία, διότι γιὰ τὸ χειμῶνα δὲν κάνουν· καὶ τὸ μεγαλείτερο μέρος τῆς ἀνθρωπότητος ζῆστὶς εὔκρατες ζῶνες, ὅπου ὁ χειμῶνας δὲν σηκώνει τέτοια σαχλὰ ἀστεῖα· ἀφήνω τὶς ψυχρὲς χῶρες, ποὺ κι ἐκεῖνες ἔχουν κάποιο σοβαρὸ μέρος τῆς ἀνθρωπότητος. γι' αὐτὸ καὶ τὸν χρειαζόταν ἔνας χῶρος - καταφύγιο γιὰ τὴ θεωρία τους, μιὰ διακεκαυμένη ζούγκλα. ἔτσι γύρω στὸ Β' παγκόσμιο πόλεμο στὴ φαντασίωσί τους ἔμφανίστηκε καὶ τὸ παγκόσμιο λαϊκὸ πρότυπο ζεύγους, ὁ Ταρζάν καὶ ἡ γυναίκα του μέσα στὴ φύσι, σχεδὸν γυμνοὶ (μὲ φύλλα συκῆς) καὶ χωρίς παιδὶ ἢ μὲ ἔνα παιδί. καὶ ἡ μόδα ἐνδυμασίας ἔτεινε ὄλοτα χῶρας πρὸς αὐτὸ τὸ πρότυπο, τὸ ὄποιο σήμερα καὶ ξεπεράστηκε, διότι ἡ γυναίκα τοῦ Ταρζάν εἶχε δύο φύλλα συκῆς, ἐνῷ οἱ σημερινὲς γυναῖκες στὴ θάλασσα κυκλοφοροῦν καὶ μὲ ἔνα. γι' αὐτὸ καὶ τὸ πρότυπο τοῦ Ταρζάν σήμερα εἶναι πιὰ ἀπαρχαιωμένο. πάντως καὶ ἡ ψυχασθενικὴ φαντασίωσι τοῦ Ταρζάν, καὶ ἡ μετὰ τὸ 1945 ἐλλιπὴς ἐνδυμασίᾳ εἶναι καρποὶ τῆς ἐφευρέσεως τῶν προφυλακτικῶν. ἡ νέα καλπάζουσα πρὸς τὴ γύμνωσι μόδα ἀρχισε σχεδὸν σ' ὅλη τὴ γῆ ταυτοχρόνως. διότι καὶ τὸ μέσο τῆς διαδόσεως ἦταν τὴ φορὰ αὐτὴ κεραυνοβόλο· ὁ κινηματογράφος καὶ ἡ τηλεόρασι· πίσω ἀπ' αὐτὸ καὶ οἱ νεοφανεῖς οἴκοι μόδας. γιὰ πρώτη φορὰ στὴν παγκόσμια ἴστορία ἀπὸ ἔνα μόνο σημεῖο τῆς γῆς μιὰ μικρὴ ὁμάδα ἀνθρώπων, συνήθως κίναιδοι ἢ τὸ λιγότερο πόρνες καὶ πόρνοι στὸ ἐπάγγελμα, κανονίζουν τί θὰ φορέσουν κάθε χρονιὰ οἱ γυναῖκες τῆς γῆς καὶ πόσο πρέπει νὰ προχωρήσουν στὸ ξεσκέπασμα τῶν σαρκῶν τους, διαβόητες δὲ κι ἀκριβοπληρωμένες πόρνες πολυτελείας, ποὺ δικαίως λέγονται ἡθοποιοί, ἀφοῦ αὐτὲς διαπλάθουν τὰ ἀνήθικα ἥθη τῶν ἀνθρώπων, καὶ ποὺ ἀντὶ νὰ ἐκδίδωνται μὲ μικρὴ ἀμοιβὴ σ' ἔναν μόνο πόρνο, προτιμοῦν νὰ ἐκδίδωνται γιὰ ὁφθαλμοπορνία καὶ τηλεπορνία σ' ἑκατομμύρια ὁφθαλμοπόρων ταυτόχρονα ἔναντι πολὺ ὑψηλῆς ἀμοιβῆς, διδάσκουν ἀπὸ τὴν ὁθόνη τοὺς ἀνθρώπους ὃχι μόνο τί θὰ φοροῦν καὶ πῶς θὰ χτενίζονται, ἀλλὰ καὶ πῶς θὰ «κουνιοῦνται», θὰ προκαλοῦν, καὶ θ' ἀσχημονοῦν· οἱ δὲ ἀνθρωποί ὅλης τῆς γῆς ἔγιναν σὰ μία τάξι ἀποβλακωμένων μαθητῶν σχολείου διαφθορᾶς κι ἐκφυλισμοῦ, ποὺ διδάσκονται καὶ σὲ αἰθουσες καὶ μέσα στὸ σπίτι τους ὁμαδικά, πάππος μαζὶ μὲ τὴν ἐγγονή, καὶ

μητέρα μαζί μὲ τοὺς γιούς της, κι ἀδερφὸς μαζὶ μὲ τὴν ἀδερφή, διδάσκονται ἀπὸ τὶς πόρνες καὶ τοὺς κιναίδους καὶ τοὺς λοιποὺς κακοδιδασκάλους τοῦ πανιοῦ καὶ τοῦ γιαλιοῦ.

52 Ἐκόμη καὶ στοὺς Χριστιανοὺς σήμερα φαίνεται ἀπαράδεκτη μιὰ ἐνδυμασία τέτοια, ποὺ περιγράφει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, καὶ ἀπολύτως παραδεκτὴ ἡ σημερινὴ ἐνδυμασία τῶν γυναικῶν, ἐπειδὴ ὁ μὲν κόσμος βρίσκεται σὲ μιὰ ἔκτακτη καθ' ὅλη τὴν ἱστορία ἐκτροπή, οἵ δὲ «Χριστιανοί» ἐννοοῦν νὰ περιορίζουν τὴ σεμνότητά τους καὶ τὴ συντηρητικότητά τους στὸν ὑπόλοιπον τὸν κόσμο ἀπὸ μία πιθαμὴ πιὸ πίσω. μ' αὐτὴ τὴ νοοτροπία τῶν σημερινῶν «Χριστιανῶν», θὰ ἔρθῃ καιρὸς ποὺ αὐτοὶ θὰ κυκλοφοροῦν φορώντας μόνο ἔνα φύλλο συκῆς, ἐπειδὴ οἱ κοσμικοὶ αὐτὸς τὸ φύλλο συκῆς θὰ τὸ κρατοῦν τότε στὸ χέρι· καὶ θὰ τοὺς φαίνεται ἀκόμα τοὺς «Χριστιανούς» αὐτὴ ἡ ἀπόστασι πολὺ κανονικὴ καὶ κάπως συντηρητική. δὲν θέλουν νὰ παραδεχτοῦν, ὅτι βρίσκονται κι αὐτοὶ σὲ φρικτὴ ἐκτροπή, ἐπειδὴ ὁ διάβολος εἶχε τὴ σύνεσι νὰ τοὺς ξεγυμνώσῃ πόντο πόντο.

53 Αὐτά, γιὰ νὰ μὴ γελιόμαστε καὶ φανταζόμαστε γιὰ τὸν ἑαυτό μας πράγματα ἔξω ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. ἐλπίζω ὅμως ὅτι κάποτε θὰ βρεθοῦν κάποιες γυναῖκες ἀγνές, σὰν τὶς γυναῖκες τῆς ἐποχῆς ποὺ πρωτοεμφανίστηκε ὁ Χριστιανισμός, οἵ ὄποιες θὰ ξαναφορέσουν τὰ ροῦχα τους· διότι δὲν θ' ἀστειεύωνται μὲ τὴν πίστι τους καὶ μὲ τὴ σωτηρία τους. ἡ ἡμέρα ἐκείνη ποὺ οἱ γυναῖκες τῶν Χριστιανῶν θὰ ξαναφορέσουν τὰ ροῦχα τους, θὰ εἶναι ἡ λαμπρὴ τῆς ἐκκλησίας, ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη, ἡ ἀγία, ἡ κλητή, ἡ μία. γιὰ τὶς γυναῖκες ἐκεῖνες εἶμαι βέβαιος, ὅτι θὰ πράξουν κι ἄλλα μεγάλα ἔργα· θὰ ἐπιστρέψουν τὸ σῶμα τους στὸν ἄντρα τους, ὅπως εἶναι καὶ τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου (Α' Κο 7,4), θὰ γεννοῦν ὅλα τὰ παιδιά τους, θὰ τὰ θηλάζουν δίνοντάς τους ὅλο τὸ γάλα τους, καὶ θὰ τ' ἀνατρέψουν κιόλας μένοντας συνεχῶς μαζί τους μέσα στὸ σπίτι τους. ἀλλὰ τὸ πιὸ μεγάλο ἔργο τους θὰ εἶναι ὅτι θὰ ξαναφορέσουν τὰ ροῦχα τους. οἵ γυναῖκες ἐκεῖνες ποὺ θὰ κάνουν αὐτὸς τὸ ἔργο τὸ μεγάλο, θὰ πρέπῃ ἀπὸ τώρα νὰ λέγωνται γυναῖκες Χριστιανές. ἐπανέρχομαι ὅμως στὰ βιβλικὰ πρόσωπα.

54 Ἐπειδὴ ἡ Κ. Διαθήκη δὲν μᾶς δίνει κανένα χαρακτηριστικὸ τῆς μορφῆς των καὶ τῆς σωματικῆς των διαπλάσεως, εἶναι σκόπιμο νὰ ἐκθέσω μερικὰ ἄλλα ἐγκόσμια χαρακτηριστικά τους, γιὰ τὰ ὅποια μᾶς δίνει ἀρκετές πληροφορίες ἢ ἔμμεσα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὰ ὑποθέσουμε. αὐτὰ εἶναι ἡ ἐθνικότητά τους, ἡ πολιτική τους ἰθαγένεια, ἡ ἥλικια, ἡ γραμματομάθεια τους, τὸ ἐπάγγελμά τους, καὶ οἱ γλῶσσες τὶς ὅποιες ἥξεραν καὶ μιλοῦσαν.

55 Στὴν Κ. Διαθήκη πρόσωπα τοῦ θεοῦ, τὰ ὁποῖα ὑπηρέτησαν ὡς ἀπόστολοι, προφῆτες, καὶ ποικιλότροποι συνεργοὶ τῇ μεγάλῃ ὑπόθεσι τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων, τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, καὶ τῆς θεμελιώσεως τῆς ἐκκλησίας, κατονομάζονται γύρω στὰ 160. ἀπ' αὐτὰ 8 τούλαχιστον εἶναι ἔκεινα ποὺ δὲν πρόλαβαν νὰ γίνουν Χριστιανοί, παρ' ὅλο ποὺ ἡ συμβολή τους στὸ ὅλο ἔργο εἶναι πολὺ μεγάλη. εἶναι ὁ Ζαχαρίας, ἡ Ἐλισάβετ, κι ὁ γιός τους ὁ Ἰωάννης βαπτιστής, ὁ μέγιστος τῶν ἀνθρώπων, ὅπως τὸν χαρακτήρισε ὁ ἴδιος ὁ Κύριος (Μθ 11, 11· Λκ 7, 28), ὁ θετὸς πατέρας τοῦ Κυρίου Ἰωσήφ, ὁ πρεσβύτης Συμεών, καὶ ἡ Ἀννα τοῦ Φανουὴλ ποὺ τὸν ὑποδέχτηκαν νεογνὸ στὸ ναὸ καὶ προφήτευσαν γι' αὐτόν, καὶ ὁ Σίμων ὁ λεπρὸς ὁ πατέρας τῶν ἀδερφῶν Λαζάρου Μάρθας καὶ Μαρίας. γιὰ ὄλους τοὺς ἄλλους εἶναι σίγουρο, ἡ λίγες φορὲς πολὺ πιθανό, ὅτι ἔγιναν καὶ Χριστιανοί. πρῶτοι καὶ μεγάλοι ἀπ' αὐτούς, ποὺ χαρακτηρίζονται ἡ μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν ὡς ἀπόστολοι, εἶναι ἀπὸ τοὺς 160 οἱ 24, ἥτοι οἱ 12 μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ ἀπόστολοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 3 εἶναι καὶ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης, καὶ ἄλλοι 12, ἀπὸ τοὺς ὁποίους συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης εἶναι 5· οἱ 12 αὐτοὶ ἀπόστολοι εἶναι οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου Ἰάκωβος καὶ Ἰούδας, οἱ ἀπὸ τοὺς 7 Στέφανος καὶ Φίλιππος, ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ ἀνεψιός του Ἰωάννης Μάρκος ὁ εὐαγγελιστής, καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος μὲ τοὺς 5 μεγάλους συνεργάτες του Σιλουανὸ ἡ Σίλα, Λουκᾶ, Τιμόθεο, Τίτο, καὶ Ἀρίσταρχο. ἀπ' αὐτοὺς τοὺς 24 ἀπόστολους οἱ 20 ἥταν Ἐβραῖοι. ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους 4 ὁ Τιμόθεος ἥταν μιγὰς Ἐλληνοεβραῖος, οἱ δὲ Λουκᾶς καὶ Τίτος καὶ Ἀρίσταρχος δὲν ἥταν Ἐβραῖοι καὶ πιθανῶς ἥταν Ἐλληνες. μόνο γι' αὐτοὺς τοὺς 4 ὑπάρχει τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἥταν ξανθοὶ καὶ γαλανοί.

56 Ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους 130 ὠνομασμένους συνεργάτες τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἔξαιροῦμε κατ' ἀρχὴν τοὺς 10 ἀποστάτες (Ἰούδας, Ἀνανίας, Σαπφίρα, Ἀλέξανδρος χαλκεύς, Ὑμέναιος, Φύγελλος, Ἐρμογένης, Φίλητος, Δημᾶς, Διοτρέφης), καὶ μένουν οἱ 120 ἄγιοι. ἀπ' αὐτοὺς τοὺς 120 οἱ 45 ἥταν ὀπωσδήποτε Ἐβραῖοι, οἱ 72 Ἐλληνες (ἡ μερικοὶ ἔξελληνισμένοι παραμεσόγειοι), οἱ 2 ἵσως Ῥωμαῖοι ἐξ αἵματος (Κορνήλιος ἐκατόνταρχος, καὶ ἀνθύπατος τῆς Κύπρου Σέργιος Παῦλος), καὶ 1 Αἰθίοπας (ὁ ἀνώνυμος εὐνοῦχος τῆς Κανδάκης). αὐτὸς ὁ τελευταῖος ἥταν προφανῶς νέγρος, μεταξὺ δὲ τῶν Ἐλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπῆρχαν ξανθοὶ καὶ γαλανοί. ἀπὸ τοὺς ὠνομασμένους Ἐλληνες 10 ἥταν Μακεδόνες, 2 Ἀθηναῖοι, 12 Κορίνθιοι, 4 κάτοικοι τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς λοιπῆς Ἀφρικῆς, καὶ 1 Κύπριος κάτοικος τῶν Ἱεροσολύμων, γιὰ μερικοὺς δὲ δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ποῦ ἡ-

ταν. ώς πρὸς τὸ πρώην θρήσκευμά τους ἄλλοι ἦταν Ἰουδαῖοι ἢ προσήλυτοι τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, κι ἄλλοι εἰδωλολάτρες. τέλος ώς πρὸς τὸ φῦλο οἱ μὲν 24 ἀπόστολοι ἦταν φυσικὰ ὅλοι ἄντρες, ἀπὸ δὲ τοὺς 120 συνεργοὺς ἦταν 92 ἄντρες καὶ 28 γυναικες.

⁵⁷ "Οσο ἀφορᾷ στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὑπόστασι τοῦ Κυρίου, τῶν 24 ἀποστόλων, καὶ τῶν 120 συνεργῶν τους, ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ὑπόδουλοι τῶν 'Ρωμαίων κι ἄλλοι ἦταν κυρίαρχοι 'Ρωμαῖοι θετοί, δηλαδὴ μ' ἐπίκτητη ρώμαϊκὴ ἰθαγένεια. ὁ Κύριος καὶ οἱ 12 ἀπόστολοι καθὼς καὶ οἱ 7 ἀπὸ τοὺς λοιποὺς 12 ἀποστόλους ἦταν ὑπόδουλοι, 'Ρωμαῖοι δὲ πολῖτες ἦταν 5, ἥτοι ὁ ἀπόστολος Παῦλος, οἱ συναπόστολοί του Σιλουανός, Λουκᾶς, Τίτος, κι ὁ εὐαγγελιστὴς Μάρκος· γι' αὐτὸ ἔχουν καὶ λατινικὰ ὄνόματα. ἀπὸ τοὺς λοιποὺς 120 συνεργοὺς τῶν ἀποστόλων κυρίαρχοι 'Ρωμαῖοι πολῖτες ἦταν 26 ποὺ ἔχουν λατινικὰ ἐπίσης ὄνόματα. οἱ συνεργάτες των κυρίαρχοι 'Ρωμαῖοι πολῖτες ἦταν συνολικὰ 31, ἀπὸ τοὺς ὅποιους οἱ 5 γυναικες ('Ιουλία, 'Ιουνία, 'Απφία, Κλαυδία, Πρίσκιλλα). αὐτοὶ ποὺ ἦταν 'Ρωμαῖοι πολῖτες μὲ προνόμια κυριάρχων ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λατινικὸ ὄνομα εἶχαν καὶ μία χάλκινη ταυτότητα, ἡ ὅποια ρώμαιστὶ λεγόταν πριβελέγκιον (*privilegium*). 58 τέτοιες σφράγιμενες ταυτότητες βρέθηκαν ἀνασκαφικῶς καὶ οἱ φωτογραφίες των δημοσιεύονται στὴ μεγάλη σειρὰ τῶν λατινικῶν ἐπιγραφῶν (*Corpus Inscriptioinum Latinarum*, τόμος 3, σελ. 844 - 901). ἐλάχιστοι συνεργοὶ τῶν ἀποστόλων ἦταν καὶ δοῦλοι ὅπως ὁ Ὄνησιμος, γιὰ τὸν ὅποιο γράφτηκε ἡ πρὸς Φιλήμονα Ἐπιστολὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, καὶ ἡ 'Ρόδη (Πρξ 12,13· Φλμ, δλη).

⁵⁸ "Υψηλὰ ἀξιώματα στὸ 'Ρωμαϊκὸ κράτος ἢ στὸν ἰουδαϊσμὸ εἶχαν ἐλάχιστοι Χριστιανοί. βουλευτὴς ἀπὸ τοὺς 72 τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ ἔθνους ἦταν ὁ Ἰωσῆφ ἀπὸ τὴν Ἀριμαθαία ποὺ ζήτησε ἀπὸ τὸν Πιλᾶτο τὸ νεκρὸ σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ τῷθαψε στὸ δικό του πολυτελές κι ἀμεταχείριστο μνῆμα, γραμματεὺς δὲ τῶν φαρισαίων ἐπίσημος ἦταν ὁ Νικόδημος. σύζυγος ὑπουργοῦ τοῦ Ἡρώδου ἦταν ἡ μαθήτρια τοῦ Κυρίου Ἰωάννα τοῦ Χονζᾶ. ὁ Χριστιανὸς Μαναὴν (Πρξ 13,1) ἦταν σύντροφος τοῦ Ἡρώδου Β', δηλαδὴ γιὸς τῆς παραμάνας καὶ θηλάστριας τοῦ Ἡρώδου. (σύντροφος στὴν ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ λέγεται αὐτὸς ποὺ θήλασε μιὰ γυναῖκα μαζὶ μ' ἔναν ἄλλο). ὁ Μαναὴν δηλαδὴ ἀπὸ βρέφος μεγάλωσε κι ἀνδρώθηκε μέσα στ' ἀνάκτορα μαζὶ μὲ τὸ συνομήλικό του Ἡρόδη Β'· καὶ οἱ δυὸ θήλαζαν τὴ μητέρα τοῦ Μαναήν· κι ὅταν γεννήθηκε ὁ Χριστός, αὐτοὶ ἦταν εἰκοσάρηδες καὶ πάνω. οἱ σύντροφοι ἔμεναν ἰσοβίως ἐμπιστοι, συγκάτοικοι, ἀξιωματοῦχοι. κι ἀπ' αὐτὸν προφανῶς ξέρουν οἱ εὐαγγελισταὶ τόσο πολλὰ μυστικὰ τῆς βασιλικῆς οἰκογε-

νείας, λ.χ. τί εἶπε ὁ Ἡρόδης Α' κρυφὰ στοὺς μάγους ποὺ προσκύνησαν τὸ νήπιο Χριστό, ἢ τί θάνατο εἶχε ὁ Ἡρόδης Β', ἢ τί ἔγινε στὸ βρόμικο ἐκεῖνο πάρτυ ποὺ ἔφεραν στὴν αἴθουσα τοῦ χοροῦ τὸ κεφάλι τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου σὲ πιατέλλα. Χριστιανὸς πρέπει νὰ ἥταν κι ὁ ἰδιαίτερος τοῦ Ἡρόδου Β' Βλάστος, ἀπὸ τὸν ὅποιο γνωρίζει ὁ Λουκᾶς τὰ διπλωματικὰ παρασκήνια τῆς βασιλικῆς αὐλῆς (Πρξ 12, 20). ὅσο ἀφορᾷ στὰ ρώμαικὰ κρατικὰ ἀξιώματα, ἀνθύπατος τῆς Κύπρου ἥταν ὁ Σέργιος Παῦλος, ἐκατόνταρχος ὁ Κορνήλιος, στρατηγὸς ἢ ἀνθύπατος ὁ παραλήπτης τοῦ Κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου καὶ τῶν Πράξεων κράτιστος (= ἔξοχώτατος) Θεόφιλος, ὑπουργὸς οἰκονομικῶν (οἰκονόμος τῆς πόλεως) τῆς τοπικῆς ἀνθυπατικῆς κυβερνήσεως τῆς Ν. Ἐλλάδος ὁ Ἔραστος στὴν Κόρινθο, αὐλικοὶ προφανῶς τῆς αὐλῆς τοῦ Νέρωνος οἱ ἀνώνυμοι Χριστιανοὶ τῆς Ρώμης ποὺ δηλώνονται μὲ τὶς ἐκφράσεις οἱ ἐκ τῶν Ναρκίσσου οἱ ὄντες ἐν Κυρίῳ ('Ρω 16,11) καὶ ἀσπάζονται ὑμᾶς... οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας (Φι 4,22). οἱ ἀπόστολοι ὅμως καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς συνεργάτες των ἥταν ἀπλοὶ ἀνθρωποι τοῦ λαοῦ. γι' αὐτὸ κι ὁ Παῦλος γράφει στοὺς Κορινθίους: *Βλέπετε τὴν κλῆσιν ὑμῶν* (τὴ Χριστιανωσύνη), *ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοί κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί* (= μὲ ὑψηλὴ κοινωνικὴ θέσι), *οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς* (= ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς), *ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεός* (= τοὺς ἀπλοϊκοὺς καὶ ἀγραμμάτους), *ίνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ, καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου* (τοὺς χωρὶς ἀξιώματο) *καὶ τὰ ἐξουθενημένα* (τοὺς καταφρονεμένους) *ἐξελέξατο ὁ θεός, καὶ τὰ μὴ ὄντα* (= αὐτοὺς ποὺ δὲν εἶναι τίποτε), *ίνα τὰ ὄντα* (= αὐτοὺς ποὺ εἶναι κάτι) *καταργήσῃ* (= τοὺς κάνῃ ἄκυρους στὸ θέμα τῆς σωτηρίας), *ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σάρξ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ* (Α' Κο 1,26 - 29).

⁵⁹ Στὴν ἡλικίᾳ ὁ Κύριος ἥταν μόλις 30 ἑτῶν (29 καὶ μιᾶς τούλαχιστο ἡμέρας), ὅταν βαπτίστηκε κι ἄρχισε νὰ κηρύττῃ, πρέπει δὲ νὰ σταυρώθηκε σὲ ἡλικίᾳ 32 ἢ τὸ πολὺ 32, 5 ἑτῶν. διότι κήρυξε 3 ἢ 3,5 χρόνια. ὁ βαπτιστὴς Ἰωάννης ἥταν 6 μῆνες μεγαλείτερος καὶ πρέπει νὰ σφάχτηκε 30 ἑτῶν. οἱ ἀπόστολοι ἥταν μᾶλλον μικρότεροι ἀπὸ τὸν Κύριο (20 - 27 ἑτῶν ὅταν κλήθηκαν), φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τὴν ἐπιφοίτησι τοῦ ἀγίου Πνεύματος δύο μόνο ἥταν πάνω ἀπὸ 29 ἑτῶν, ὁ Πέτρος κι ὁ Ἰάκωβος τοῦ Ζεβεδαίου· γι' αὐτὸ καὶ μόνο οἱ δυὸ αὐτοὶ μιλοῦν, ἐνῷ οἱ ἄλλοι γιὰ μερικὰ χρόνια σιωποῦν ἀπλῶς παριστάμενοι ὡς μάρτυρες τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου καὶ τῆς διδαχῆς του καὶ τῶν σημείων του. διότι τότε στὸν ιουδαϊσμὸ ἥταν ἀδιανόητο νὰ διδάσκῃ ἔνας ἄντρας ποὺ δὲν πάτησε στὸ τριακοστὸ ἔτος τῆς ἡλικίας του. κι αὐτὴ ἡ πρακτικὴ μετα-

φυτεύθηκε στήν ἐκκλησία, ὅπου ἀπαγορεύεται ἡ χειροτονία ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου κάτω τῶν 30 ἑτάν. ὁ Παῦλος πρέπει νὰ ἥταν 10 ἢ 15 χρόνια μικρότερος ἀπὸ τὸν Πέτρο, οἱ δὲ ἀπόστολοι καὶ συνεργοί του, οἱ συναπόδημοι, ἀκόμη μικρότεροι· οἱ μὴ συναπόδημοι ἥταν καὶ μεγαλείτεροί του (Ακύλας, Πρίσκιλλα, Χλόη, Φοίβη, κλπ.).

⁶⁰ Φαντασιώσεις ἐκτὸς πραγματικότητος ἐπικρατοῦν σήμερα γιὰ τὴν ἡλικία τῶν μαθητριῶν τοῦ Κυρίου, ποὺ λέγονται καὶ μυροφόρες, καὶ τῶν γυναικῶν συνεργῶν τοῦ Παύλου, τὶς ὅποιες τὰ μυθιστορήματα καὶ τὰ κινηματογραφικὰ σενάρια καὶ κατ' ἐπίδρασί τους ἡ λαϊκὴ κοινὴ γνώμη τὶς θέλουν νεαρὲς κοπέλλες. ἡ πραγματικότης εἶναι ὅτι σχεδὸν ὅλες ἥταν ἡλικιωμένες γυναῖκες καὶ γερόντισσες. ἀπὸ τὶς μαθήτριες τοῦ Κυρίου ἡ Μαρία τοῦ Κλωπᾶ ἥταν συννυφάδα (ἀδελφὴ) τῆς μητέρας τοῦ Κυρίου καὶ μητέρα τῶν ἔξαδέλφων τοῦ Ἰακώβου τοῦ μικροῦ καὶ Ἰωσῆ. ἡ Σαλώμη ἥταν πιθανῶς μητέρα τῶν μαθητῶν του Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ. ἡ σύζυγος τοῦ Χουζᾶ, ὑπουργοῦ (ἐπιτρόπου) τοῦ Ἡρόδου, Ἰωάννα πρέπει νὰ ἥταν συνομήλική τους, καθὼς φυσικὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ μητέρα τοῦ Κυρίου, καὶ ἡ Σουσάννα. ἡ δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ φαίνεται σαφῶς ὡς ἡ μεγαλείτερη καὶ σεβαστότερη τῆς ὁμάδος τῶν μαθητριῶν καὶ μυροφόρων. ἀφοῦ οἱ γιοὶ τῶν μητέρων αὐτῶν ἥταν σχεδὸν 30 ἑτάν, οἱ ἕδιες πρέπει νὰ ἥταν 50-60 ἑτάν, ἡ δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ 60-70 ἑτάν. μόνο οἱ ἀδερφές τοῦ Λαζάρου Μάρθα καὶ Μαρία ἥταν προφανῶς νεαρὲς κοπέλλες, γι' αὐτὸ καὶ διακονοῦν τὸν Κύριο καὶ τοὺς μαθητάς του μόνο μέσα στὸ σπίτι τους, ὅταν τοὺς φιλοξενοῦν ώς ἐκδρομεῖς - προσκυνητὰς τῶν Ἱεροσολύμων κατὰ τὶς ἡμέρες τοῦ πάσχα. ἐνῷ οἱ προηγούμενες ἡλικιωμένες καὶ ἀκολουθοῦν τὸν Κύριο καὶ τοὺς μαθητάς του καὶ γιούς των. καθὼς φαίνεται, τὸν Κύριο δὲν ἀκολουθοῦσε ποτὲ γυναίκα κάτω τῶν 60 ἑτάν. καὶ οἱ συνεργάτριες τοῦ Παύλου Χλόη καὶ Φοίβη φαίνονται πάνω ἀπὸ 60 ἑτάν. ἡ Χλόη εἶναι προφανῶς μητέρα τῶν 3 ἢ περισσοτέρων ἀντρῶν συνεργατῶν τοῦ Παύλου ποὺ λέγονται οἱ τῆς Χλόης (Α΄ Κο 1,11) ἡ οἰκος τοῦ Στεφανᾶ (Α΄ Κο 1,16· 16,15). ἡ δὲ Φοίβη ἥταν διάκονος τοῦ Παύλου στὴν ἐκκλησίᾳ τῶν Κεγχρεῶν τῆς Κορίνθου, ἐνῷ ὁ Παῦλος διδάσκει καὶ γράφει ὅτι ἡ χήρα διάκονος πρέπει νὰ εἶναι στὴν ἡλικία μὴ ἔλαττον ἑτάν ἔξηκοντα (Α΄ Τι 5,9). ὁπωσδήποτε νομοθετεῖ βάσει τῆς πρακτικῆς τοῦ Κυρίου καὶ τῆς δικῆς του πρακτικῆς, ἡ ὅποια στὴ συνέχεια ἔγινε καὶ πρακτικὴ τῆς ἐκκλησίας, ποὺ κατὰ τοὺς κανόνες δεχόταν γυναῖκες διακόνους μόνο 60 ἑτάν καὶ πάνω.

⁶¹ Ἐγγράμματοι ἥταν ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς συ-

νεργούς των. ἀπὸ τοὺς 12 μαθητὰς τοῦ Κυρίου ἐγγράμματος ἦταν ὁ Ματθαῖος, ποὺ ἔγραψε καὶ τὸ Εὐαγγέλιο· διότι ἦταν τελώνης γραφείου (Μθ 9,9), ἅρα κάτι σὰ σημερινὸς ἀπόφοιτος λυκείου ἢ οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. μὲ τὴ σημερινὴ ὁρολογία πτυχιοῦχος θεολογικῆς σχολῆς ἦταν ὁ ἀπόστολος Παῦλος, γιατρὸς ὁ Λουκᾶς, τὸ λιγότερο ἀπόφοιτος λυκείου ὁ εὐαγγελιστὴς Μάρκος. πολὺ ἐγγράμματοι φαίνονται κι ὁ Στέφανος κι ὁ Ἀπολλώς. ἀπὸ τοὺς συνεργούς τοῦ Παύλου ὅσοι κατεῖχαν ἀξιώματα, ἐξυπακούεται ὅτι ἦταν καὶ ἐγγράμματοι, ὅπως λ.χ. ὁ Ἐραστος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως Κορίνθου (Ρω 16,23), ποὺ ἦταν καὶ πρωτεύουσα τῆς Νοτίου Ἑλλάδος (Ἀχαΐας)· σὰ νὰ λέμε μὲ πρωθυπουργὸ πολιτείας τὸν ἀνθύπατο Γαλλίωνα, ὁ Ἐραστος ἦταν ὑπουργὸς οἰκονομικῶν. πολλοὶ ὅμως ἀπὸ τοὺς 24 ἀπόστολους κι ἀπὸ τοὺς 120 συνεργούς ἦταν ὀλιγογράμματοι. παρὰ ταῦτα πρέπει ὅλοι ἀνεξαιρέτως νὰ ἤξεραν τὸ λιγότερο καλὴ ἀνάγνωσι, καὶ γι' αὐτὸ γνώριζαν πολὺ καλὰ τὴν Ἀγία Γραφή (Π. Διαθήκη). ἀπὸ τοὺς 8 συγγραφεῖς οἱ 5 γράφουν τὰ βιβλία τους οἱ ἴδιοι (Ματθαῖος, Μάρκος, Λουκᾶς, Ἰωάννης, Παῦλος) καὶ οἱ 3 ὑπαγορεύουν σὲ ἄλλους (Πέτρος, Ἰάκωβος, Ἰούδας)· οἱ τελευταῖοι προφανῶς μιλοῦσαν τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ δὲν τὴν ἔγραφαν κιόλας. τέλεια ἐλληνικὰ γράφει ὁ Λουκᾶς (Εὐαγγέλιον, Πράξεις, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἐβραίους). ἐλληνικὰ ἐλληνογλώσσων Ἐβραίων γράφουν οἱ ἄλλοι πλὴν τοῦ Ἰωάννου. ἐλληνικὰ Ἐβραίου ποὺ μιλάει τὴν ἐλληνικὴ μόνον ὡς δεύτερη καὶ ξένη γλῶσσα γράφει ὁ Ἰωάννης, ἀδεξιώτερα στὴν Ἀποκάλυψη, ποὺ τὴ γράφει πρὶν ζήσῃ ἀνάμεσα σὲ Ἐλληνες, καὶ λίγο καλλίτερα στὸ Εὐαγγέλιο καὶ τὶς Ἐπιστολές του, ποὺ τὰ γράφει μετὰ ἀπὸ παραμονή του ἀνάμεσα σὲ Ἐλληνες.

⁶² Ἐπαγγέλματα οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ συνεργοί τους εἶχαν διάφορα. τούλαχιστο 7 ἀπὸ τοὺς 12 μαθητὰς τοῦ Κυρίου ἦταν ψαράδες (Πέτρος καὶ Ἀνδρέας, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, Θωμᾶς, Ναθαναήλ, καὶ ἄλλος ἕνας (Μθ 4,18 - 22· Ιω 21,2 - 3). ὁ Ματθαῖος, ὅπως εἴπα, ἦταν τελώνης· ὁ Παῦλος ἐκτὸς ἀπὸ ἐπιστήμων ἦταν καὶ σκηνοποιός, ὁ Λουκᾶς γιατρός, οἱ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα σκηνοποιοί, ὁ Ἀθηναῖος Διονύσιος δικαστὴς ἀρεοπαγίτης, ὁ Σύμων ἀπὸ τὴν Ἰόππη βυρσοδέψης, καὶ ἡ Θυατειρηνὴ Λυδία πορφυρόπολις, προφανῶς συνεργάτρια τοῦ ἐμπόρου ἀντρός της. τέλος ὁ Κύριος, καθὼς εἶναι πασίγνωστο, ἦταν στὸ ἐπάγγελμα τέκτων, δηλαδὴ ξυλουργὸς γιὰ στέγες σπιτιῶν καὶ κουφώματα. διότι τὸ τέκτων εἶναι παράγωγο τοῦ τέγω, ποὺ θὰ πῇ στεγάζω, κάνω στέγες· δὲν εἶναι ποτὲ ὁ ξυλουργὸς τῶν ἐπίπλων. ὑπενθυμίζω μόνο τοὺς ἐπισήμους ἀξιωματούχους Σέργιο Παῦλο, Θεόφιλο, Ἐραστο, Βλάστο, Μαναήν, καὶ Χου-

ζᾶ. ὁ Φιλήμων κι ὁ Νυμφᾶς ἥταν δυὸς πλούσιοι Κολοσσαῖς ποὺ εἶχαν σπίτια τόσο μεγάλα, ὥστε σ' αὐτὰ νὰ ἐκκλησιάζουν οἱ Χριστιανοὶ τῆς πόλεως των (Κλ 4,15· Φλμ, 2). διότι οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ δὲν εἶχαν ναούς· ἐκκλησίαζαν σὲ σπίτια ἢ σὲ κτήρια ποικίλης χρήσεως, τὰ ὅποια νοίκιαζαν. ἔνα τέτοιο ἥταν ἡ σχολὴ κάποιου μὴ Χριστιανοῦ Ἐφεσίου ποὺ λεγόταν Τύραννος (Πρξ 19, 9).

63   Τόσο ὁ Κύριος ὅσο καὶ ὄλοι ὄσοι κατονομάζονται μέσα στὴν Κ. Διαθήκη, καὶ φυσικὰ καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ συνεργοί των γνώριζαν καὶ μιλοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ποὺ εἶχε διαδοθῆ ἀπὸ τὸ Μ. Ἀλέξανδρο καὶ τοὺς Μακεδόνες σ' ὅλη τὴν ἀνατολικὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου Θαλάσσης καὶ στὴν πιὸ πέρα Ἀσιατικὴ Ἀνατολὴ μέχρι τὴν Ἰνδία. τὸ φαινόμενο ἔμοιαζε μὲ τὸ σημερινὸ φαινόμενο, τὸ ὅτι πολλοὶ Ἀσιατικοί, Ἀφρικανικοί, κι Ἀμερικανικοί λαοὶ μιλοῦν τὴν ἀγγλικὴ καὶ θὰ τὴ μιλοῦν γιὰ πολλοὺς αἰῶνες μετὰ τὴν κατάρρευσι τῆς Βρετανικῆς αὐτοκρατορίας ἢ καὶ γιὰ πάντα. γι' αὐτὸ καὶ ἡ Κ. Διαθήκη γράφτηκε ὀλόκληρη στὴν ἑλληνικὴ (δὲν ἀληθεύει ὅτι τὸ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον εἶχε γραφῆ πρῶτα στὴν ἑβραϊκή)· ἀκόμη κι ὅταν μερικὰ βιβλία της ἀπευθύνονται πρὸς Ἑβραίους, πρὸς Ῥωμαίους, πρὸς Γαλάτας. οἱ Χριστιανοὶ ποὺ ἥταν Ἑβραῖοι τῆς Παλαιστίνης μιλοῦσαν καὶ τὴν ἑβραϊκὴ γλῶσσα ώς μητρική. ἐλάχιστοι πρέπει νὰ μιλοῦσαν καὶ τὴ λατινική. οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ῥώμης ἥταν "Ἐλληνες καὶ ἄλλοι" ὅχι Λατῖνοι.

64   Αὐτὰ γιὰ τὴ μορφή, τὴν ἐμφάνισι, καὶ μερικὰ ἄλλα κατὰ κόσμου στοιχεῖα τῶν βιβλικῶν προσώπων.

65   Τὸ φρόνημα ποὺ πρυτανεύει στὴν Κ. Διαθήκη εἶναι ὅτι τὰ σωματικὰ χαρακτηριστικὰ δὲν ἔχουν καμμιὰ ἀπολύτως σημασία στὴ διακονία τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, τὰ δὲ ἄλλα κατὰ κόσμου στοιχεῖα (ἰθαγένεια, ἡλικία, ὑγεία, γραμματομάθεια, γλῶσσες) ἔχουν κάποια σημασία, ἀλλ' ὅχι μεγάλη. γι' αὐτὸ καὶ γιὰ τέτοια στοιχεῖα δίνει κάποιες πληροφορίες, ἐνῷ γιὰ σωματικὰ χαρακτηριστικὰ δὲν δίνει ἀπολύτως καμμία πληροφορία. ἡ Π. Διαθήκη δίνει πληροφορίες καὶ γι' αὐτά, διότι ἐκείνη εἶναι νόμος ἐγκόσμιος, ἐνῷ ἡ Κ. Διαθήκη εἶναι νόμος ἀποκλειστικὰ πνευματικός.

΄Η μελέτη αὐτὴ πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1993 στὸ περιοδικὸ «Σάλπιγξ Ὁρθοδοξίας», σὲ 6 συνέχειες, τεύχη 280 - 1· 283· 286 - 7· 289. καὶ τὸ 1994 ἀνατυπώθηκε καὶ κυκλοφόρησε σὲ ἴδιαίτερο ἐνιαίο τεῦχος.

3. Η ΔΙΑΣΩΣΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Είναι γεγονός ότι άπο τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διασώθηκε μικρό μόνο μέρος, ἐνῷ τὸ μεγαλείτερο χάθηκε. ὑπολογίζω ότι ἀπ' ὁλόκληρη τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία διασώθηκε περίπου τὸ 10%, ἐνῷ χάθηκε τὸ 90%. σὲ μερικὰ εἴδη κειμένων ἡ συγγραφεῖς παρατηρεῖται μικρὴ ἀπώλεια (10%), σὲ ἄλλα μεγάλη (70%), σὲ ἄλλα πολὺ μεγάλη (90%), καὶ σὲ ἄλλα ὁλοσχερής (100%). δίνω τὰ περίπου ποσοστὰ ποὺ ὑπολογίζω γιὰ μερικὰ γνωστὰ εἴδη ἡ μερικοὺς γνωστοὺς συγγραφεῖς σὲ κλίμακα κατιοῦσα ὡς πρὸς τὴν διάσωσι.

1. διάσωσι 100% : Ὁμηρος, Ἡρόδοτος, Θουκυδίδης.
2. διάσωσι 95% : Ξενοφῶν, Διοσκουρίδης, Γαληνός.
3. διάσωσι 90% : Ἰπποκράτειο σῶμα, Πλάτων, Ἀριστοτέλης.
4. διάσωσι 75% : Ἐπικὴ ποίησι, ἴστορικοί, ἐπιστήμονες.
5. διάσωσι 10% : Πίνδαρος, Αἰσχύλος, Σοφοκλῆς, Εὐριπίδης.
6. διάσωσι 1% : Λυρικοὶ ποιηταί (πλὴν Πινδάρου καὶ Θεόγνιδος), τραγικοὶ ποιηταί (πλὴν τῶν 3 παραπάνω), κωμικοὶ ποιηταί (πλὴν Ἀριστοφάνους), φιλόσοφοι (πλὴν Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους).
7. ὁλοσχερής ἀπώλεια: πάρα πολλοὶ ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς. ποιό είναι τὸ αἴτιο τῆς τόσο μεγάλης ἀπωλείας; δὲν είναι ἔνα, ἀλλὰ πολλά. θὰ ἐμφανίσω τὰ τρία κυριώτερα.

1. Ἡ ἀπαξία τῶν ἐν λόγῳ κειμένων είναι τὸ πρῶτο καὶ κυριότερο αἴτιο τῆς μεγάλης ἀπωλείας των· ἡ ἐλλειψι τῆς δηλαδὴ ὅποιασδήποτε ἀξίας. αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὰ κείμενα ὅποιασδήποτε γραμματείας, σ' ὅποιαδήποτε ἐποχὴ τῆς ἴστορίας καὶ σ' ὅποιοδήποτε ἔθνος τῆς γῆς κι ἀν ἀναπτύχθηκε αὐτή. δὲν είναι χαρακτηριστικὸ μόνο τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας. σ' ὅποιαδήποτε γραμματεία τῆς γῆς γράφονται πάρα πολλὰ κείμενα, ἀπὸ τὰ ὅποια είναι ἀνθεκτικὰ στὸ χρόνο, λόγῳ τῆς ὅποιασδήποτε ἀξίας των, τὸ ἔνα δέκατο ἀπ' αὐτὰ ἡ καὶ λιγότερο. τὰ ἄλλα χάνονται μετὰ τὸ θάνατο τῶν συγγραφέων τους, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν καμμιὰ ἀξία καὶ γι' αὐτὸ δὲν τοὺς δίνει σημασία κανείς. αὐτὸ εἶναι φυσικὸς νόμος στὸν ὅποιο ὑπόκεινται ὅλα τὰ κείμενα ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν ἐθνῶν. καὶ δὲν μπορεῖ νὰ σώσῃ ἀπὸ τὸ φυσικὸ αὐτὸ νόμο τὰ κείμενα οὕτε ἡ τυπογραφία. ἡ τυπογραφία διατηρεῖ ἀπλῶς σὲ καλὴ κατάστασι μόνο τὰ κείμενα ποὺ θὰ σώζονταν καὶ χωρὶς αὐτή. τὸ

πολὺ πολὺ κάποια συλλεκτικὴ προσπάθεια νὰ διατηρήσῃ στὴ ζωὴ τὰ χωρὶς ἀξία κείμενα γιὰ λίγα χρόνια ἢ λίγους αἰῶνες, κι ἔπειτα αὐτὰ χάνονται πολλὰ μαζὶ σὲ μιὰ χρονιὰ ἢ καὶ σὲ μιὰ μέρα. τέτοιες προσπάθειες εἶναι λ.χ. ἡ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα περισυλλογὴ ὅλων, εἰ δυνατόν, τῶν ὑπαρχόντων κειμένων στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας (τὸ λεγόμενο *μουσεῖον*), ἡ σήμερα στὶς ἐθνικὲς βιβλιοθῆκες τῶν κρατῶν. ἔπειτα ἔνας ἐμπρησμὸς ἢ βομβαρδισμὸς ἢ τὸ φανατικὸ καπρίτσι ἐνὸς χαλίφη καταστρέφει τὶς βιβλιοθῆκες αὐτὲς σὲ μία μέρα, καὶ ὅσα βιβλία, λόγῳ τῆς ἀπαξίας των, δὲν βρίσκονται πουθενά ἄλλοι ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πολυσυλλεκτικὲς αὐτὲς βιβλιοθῆκες, χάνονται γιὰ πάντα. στὴν Ἀλεξανδρεία λ.χ. κατὰ τὸν Γ' καὶ Β' π.Χ. αἰῶνα εἶχε δημιουργηθῆ ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες βασιλεῖς Πτολεμαίους ἢ προειρημένη βιβλιοθήκη, ἥ μεγαλείτερη τοῦ ἀρχαίου κόσμου, στὴν ὁποίᾳ ἦταν ἀποθησαυρισμένα σχεδὸν ὅλα τὰ συγγράμματα ὅλων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ἀπὸ τὸ 500 περίπου μέχρι τὸ 50 π.Χ.. ἡ βιβλιοθήκη αὐτὴ ὅμως πυρπολήθηκε δύο φορές· μία τὸ 47 π.Χ., ὅταν ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ ἔσπευσε ἐκεῖ ἀπὸ τὰ Φάρσαλα κυνηγώντας τὸν ἡττημένο ἀντίπαλό του Πομπήιο, καὶ μία ἐπὶ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου τὸ 641 μ.Χ., ὅταν οἱ μουσουλμάνοι κατέλαβαν τὴν Ἀλεξανδρεία. τὴν πρώτη φορὰ κάηκαν περίπου τὰ μισὰ βιβλία, καὶ τὴ δεύτερη ὅχι μόνο τὰ ὑπόλοιπα μισὰ ἄλλὰ καὶ πάρα πολλὰ χριστιανικὰ ποὺ εἶχαν στὸ μεταξὺ ἀποθησαυριστῇ ἐκεῖ ἐπὶ μισὴ χιλιετία. τὴν πρώτη φορὰ ὁ ἐμπρησμὸς ἔγινε κατὰ λάθος, ὁ δὲ Ἰούλιος Καῖσαρ, ποὺ ἦταν ἀνθρωπὸς τῶν γραμμάτων κι ἐλληνομαθῆς καὶ συγγραφεὺς ὁ ἴδιος, λυπήθηκε πολὺ. τὴ δεύτερη φορὰ ὅμως ὁ πορθητὴς μουσουλμάνος χαλίφης ἔκαψε τὴ βιβλιοθήκη ἡθελημένα ἀπὸ μισαλλοδοξίᾳ. ἄλλος ἔνας ἀθέλητος ἐμπρησμὸς ἀξιόλογης ἀρχαίας ἴδιωτικῆς βιβλιοθήκης, ἐκείνης τοῦ Ῥωμαίου ἀξιωματούχου Καλπουρνίου Πίσωνος μὲ 200 παπυρίνους κυλίνδρους, ἀνακαλύφτηκε ἀνασκαφικῶς τὸ 1752 στὸ Ἡράκλειο τῆς Ἰταλίας δίπλα στὴν Πομπηΐα· εἶχε γίνει τὸ 79 μ.Χ. κατὰ τὴν τότε ἔκρηξι τοῦ ἡφαιστείου τοῦ Βεζούβίου ποὺ σκέπασε μὲ πυρακτωμένη λάβα τὶς προειρημένες πόλεις. σήμερα οἱ ἀπανθρακωμένοι πάπυροι διαβάζονται κάπου κάπου μὲ πολλὴ δυσκολία καὶ δίνουν μερικὰ ἀποσπάσματα Ἑλλήνων κυρίως συγγραφέων. δὲν μνημονεύεται στὴν ἴστορία ἄλλος ἐμπρησμὸς βιβλιοθήκης οὕτε ἀνασκαφικῶς διαπιστώνεται. δὲν ἀποκλείεται μέσα σὲ 2,5 χιλιετίες νὰ ἔγιναν κι ἄλλοι ἄγνωστοι. μαρτυρεῖται ὅμως ὅτι τὰ 70 σπουδαῖα συγγράμματα τοῦ μεγάλου φυσικοῦ καὶ φιλολόγου Δημοκρίτου καὶ πολλὰ τοῦ μεγάλου φιλολόγου Πρωταγόρου τ' ἀναζητοῦσε μὲ μανία καὶ τὰ ἔκαιγε ὁ Πλάτων, ἐπειδὴ τοὺς φθονοῦσε, κι ἐπέτυχε νὰ τὰ ἔξαφανίσῃ ὅλα ἥδη πρὶν ἀπὸ τὸ 350 π.Χ. (Διογένης Λαέρτιος 9,40· 52). ἄξιο σημειώσεως ἵσως εἶναι καὶ τὸ ὅτι καὶ τὰ προαλφαβητικὰ

συλλαβικά ἀχαιικά κείμενα (ὅλα ἀνεξαιρέτως λογιστικά), που βρέθηκαν στὸν αἰῶνα μας ἀνασκαφικῶς κυρίως στὴν Κνωσὸν τῆς Κρήτης καὶ στὴν Πύλο τῆς Πελοποννήσου, κείμενα τοῦ IE' καὶ IB' π.Χ. αἰώνος, ποὺ εἶναι καὶ τ' ἀρχαιότερα ἐλληνικὰ κείμενα ποὺ ὑπάρχουν, βρέθηκαν σὲ πυρπολημένες ἀνακτορικὲς λογιστικὲς βιβλιοθῆκες. τὴν πρώτη πυρπόλησαν προφανῶς οἱ Ἀχαιοὶ καὶ τῇ δεύτερῃ οἱ Δωριεῖς πορθηταί. εὐτυχῶς στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ποὺ οἱ βιβλιοθῆκες πυρπολήθηκαν, διότι οἱ γραπτὲς ωμὲς πήλινες πινακίδες διασώθηκαν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ψήθηκαν στὴν πυρκαϊά. σήμερα στὶς μεγάλες βιβλιοθῆκες τοῦ κόσμου, ὅπως τῶν Παρισίων ἢ τοῦ Λονδίνου ἢ τοῦ Μονάχου ἢ τῆς Οὐάσιγκτων, μπορεῖ νὰ στέλνουν τὰ βιβλία τους ὅλοι, ἀλλ' ἐκεῖ ὑπάρχουν εἰδικοὶ ποὺ μὲ μιὰ ματιά, σ' ἔνα μόνο λεπτό, ἀντιλαμβάνονται τὴν ἀξία τῶν λίγων, τὰ ὄποια καὶ κρατοῦν γιὰ τὴ βιβλιοθήκη, τὰ δὲ ἄλλα τὰ στέλνουν γιὰ πολτοποίησι καὶ παρασκευὴ μουντῆς χαρτόμαζας γιὰ χαρτοκιβώτια. μία τεράστια νταλίκα μὲ δεύτερο βαγόνι ρυμουλκούμενο βγαίνει κάθε μέρα ἀπὸ τὶς παραπάνω βιβλιοθῆκες καταφορτη μὲ βιβλία, τὰ ὄποια πηγαίνουν κατ' εὐθεῖαν γιὰ πολτοποίησι. ποτὲ κανένα κείμενο στὴν παγκόσμια ἴστορία δὲν διασώζεται χάρι στὶς μεγάλες βιβλιοθῆκες· διασώζεται μόνον, ἀν ὑπάρχουν ἰδιώτες, κυρίως μεταγενέστεροι τοῦ συγγραφέως του, ποὺ τὸ ἐκτιμοῦν καὶ τὸ διατηροῦν. οἱ βιβλιοθῆκες εἶναι μόνο γιὰ τὴ διευκόλυνσι τῆς ἀνευρέσεως τῶν βιβλίων ἀπὸ τοὺς πελάτες των, ποὺ ζοῦν ὅσο ὑπάρχουν αὐτές. καὶ τ' ἀρχαῖα ἐλληνικὰ κείμενα ὑπόκεινται σ' αὐτὸ τὸ φυσικὸ νόμο τῆς σκληρῆς ἐπιλογῆς, ὅπως ὅλα τὰ κείμενα τῆς ἀνθρωπότητος. δὲν ἥταν μεγαλοφυεῖς ἢ εὐφυεῖς ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οὕτε ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι ὄποιοι δήποτε ἔθνους. κι ἀλίμονό μας ἀν σφόδραν ὅλα τὰ βιβλία ποὺ γράφτηκαν. Ἰσως μόνο ἡ ἔρημος Σαχάρα ἢ οἱ βυθοὶ τῶν ὥκεανῶν θὰ τὰ χωροῦσαν, ἀν δὲν ἥταν κι ἐπικίνδυνα γιὰ τὴ ρύπανσι τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. ὁ χρόνος εἶναι ὁ σκληρὸς ἀλλὰ κι ἀπαραίτητος ἐκτιμητῆς κι ἐπιλογεὺς τῶν γραφομένων βιβλίων καὶ ἀρκετὰ εὔστοχος συντηρητῆς ἐκείνων ποὺ ἔχουν ἀξία ἢ ἀπόλυτη ἢ καὶ δειγματοληπτική. αὐτὸ λοιπὸν εἶναι τὸ πρῶτο καὶ κυριότερο αἴτιο, γιὰ τὸ ὄποιο χάθηκαν τὰ περισσότερα ἀρχαῖα ἐλληνικὰ κείμενα, περισώθηκε δὲ τὸ πολὺ ἔνα 10% ἀπ' αὐτά· πάλι πολύ.

2. Ἡ ἐπίμονη χρῆσι τοῦ παπύρου καὶ τῆς ἀπαρχαιωμένης μὴ σιδηρούχου μελάνης γιὰ τὰ κλασσικὰ κείμενα εἶναι τὸ δεύτερο σὲ μέγεθος αἴτιο τῆς ἀπωλείας τῶν χαμένων κειμένων. μέχρι τὰ χρόνια τοῦ M. Ἀλεξάνδρου τὰ ἐλληνικὰ κείμενα γράφονταν στὸν προαλεξανδρινὸ χοντροκαμωμένο αἰγυπτιακὸ πάπυρο, τὴ λεγομένη βύβλον, μὲ μιὰ μελάνη ἐξ ὅλοκλήρου φυτική, καμωμένη ἀπὸ καπνιὰ ἢ καρβουνόσκονη καὶ φυτικὴ κόλλα (κόμμι δέντρων) διαλυμένα μέσα σὲ νερό. τὰ γράμ-

ματα τὰ γραμμένα μ' αὐτὴ τὴ μελάνη εἰχαν ζωὴ 50 - 100 χρόνια. γρήγορα ξεθώριαζαν κι ἔξαφανίζονταν. καὶ ἡ παλιὰ βύβλος ἦταν ἔνας πολὺ εὔφθαρτος πάπυρος· καταστρεφόταν μέσα σὲ λίγα χρόνια. σὲ τέτοιο πάπυρο μὲ τέτοια μελάνη ἔγραφαν τὰ κείμενά τους οἱ λεγόμενοι κλασσικοὶ συγγραφεῖς· γι' αὐτὸς εἶχαν καὶ τὴν πιὸ μεγάλη ἀπώλεια κειμένων ἥδη πρὶν ἀπὸ τὸ Β' π.Χ. αἰῶνα. στὰ χρόνια τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Πτολεμαίου Α' οἱ Μακεδόνες ἔκαναν τέσσερες πολὺ σπουδαῖες ἐφευρέσεις, ἀπαραίτητες γιὰ τὴ διαιώνισι τῶν κειμένων. α') Ἐφεῦραν τὴ μελάνη ποὺ περιέχει ἀνόργανο συστατικό, τὴ μελαντηρία ἡ θειικὸ σίδηρο ($\text{FeSO}_4 + 7\text{H}_2\text{O}$), ἡ ὁποία δὲν ξεθωριάζει ποτέ, κι ἔτσι τὰ γράμματα διατηροῦνται στὸν αἰῶνα. β') Βελτίωσαν τὴν παλιὰ αἰγυπτιακὴ βύβλο ἐπιτυγχάνοντας τὸν ἀλεξανδρινὸ πάπυρον ἢ χάρτην, ποὺ ἥταν λίγο πιὸ ἐμφανίσιμος ἀπὸ τὴ βύβλο, ἀλλ' ὅχι καὶ ἀνθεκτικότερος. γ') Ἐπινόησαν στὸ Πέργαμο τῆς Μ. Ἀσίας τὴ δερμάτινη γραφικὴ ὕλη, τὴν περίφημη περγαμηνὴ ἡ μεμβράνα, ἡ ὁποία εἶναι ἀσύγκριτα ἀνθεκτικότερη ἀπὸ τὸν πάπυρο καὶ ὡς δέκτης γραφῆς πολὺ ὡραιότερη. ἔνα παπύρινο βιβλίο ζοῦσε 1 ἢ τὸ πολὺ 2 αἰῶνες, ἐνῷ ἔνα περγαμηνὸ ζῆ περισσότερο κι ἀπὸ 22 αἰῶνες· (δὲν ἔχουμε νὰ μετρήσουμε ἄλλους αἰῶνες μέχρι σήμερα). γι' αὐτὸς σήμερα ἀρχαῖα χειρόγραφα ἐλληνικὰ διασφέζονται περγαμηνὰ 50.000 τόμοι, χάρτινα 10.000 τόμοι, καὶ παπύρινα μισὸς τόμος καὶ 3 φυλλάδια κι αὐτὰ μισοκατεστραμμένα. δ') Ἐπινόησαν τὴ σημερινὴ βιβλιοδεσία (στάχνης = τὸ σημερινὸ ράφτῳ βιβλίο), ποὺ σὲ σχέσι μὲ τὸ ρόλο (κύλινδρον ἢ εἰλητάριον) εἶναι ἀσύγκριτα ἀνθεκτικότερο στὸ χρόνο.

Τόσο ὅμως ἀπὸ τὸν ἀνταγωνιστικὸ φθόνο τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἔναντίον τῶν ἄλλων ἐλληνιστῶν ὅσο κι ἀπὸ μιὰ πολὺ μεταδοτικότερη κουλτουριάρικη καὶ παράλογη συντηρητικότητα τῶν ἐλληνιστῶν γενικῶς ἐπικράτησε ἡ ξιπασμένη ἀντίληψι καὶ μόδα, ὅτι τὰ ἔνδοξα κλασσικὰ κείμενα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γράφωνται ποτὲ σὲ περγαμηνὴ καὶ ράφτῳ βιβλίο, πράγματα ποὺ ταιριάζουν μόνο σὲ τιποτένια μπακαλοτέφτερα καὶ σὲ χυδαῖα κείμενα ἀσημάντων ἀνθρώπων. ἡ ἀνεξίτηλη ὅμως σιδηροῦχος μελάνη, ἡ ὁποία κάθεται στὴν περγαμηνὴ πολὺ καλὰ καὶ διατηρεῖται μαζί της θαυμάσια, τὸν πάπυρο τὸν κατατρώει καὶ τὸν διατρυπάει. ἔτσι στὴ μελάνη, ποὺ προωριζόταν γιὰ τὴν ἀνθεκτικὴ περγαμηνή, ἔβαζαν ἀρκετὴ μελαντηρία (μέχρι 4,5%), ἐνῷ στὴ μελάνη ποὺ προωριζόταν γιὰ τὸν ἀρχαιοπρεπὴ παπύρινο ρόλο τῶν ἔνδοξων κλασσικῶν, ἡ ἔβαζαν ἐλάχιστη (0,5%) ἢ δὲν ἔβαζαν καθόλου. κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν αἰῶνες οἱ μὲν εἰδωλολάτρες, πιστεύοντας ὅτι τὸ νὰ γράψῃς κλασσικὰ καὶ ἄλλα εἰδωλολάτρικὰ κείμενα σὲ περγαμηνὴ καὶ σὲ ράφτῳ βιβλίο εἶναι μιὰ βέβηλη καὶ ιερόσυλη χοντροκοπιά, σὰ νὰ φορέσῃς νὰ ποῦμε σέλλα σὲ γάιδαρο, ἀπὸ τὴν τέτοια ἀρτηριοσκληρω-

τικὴ ξιππασιά τους δὲν δέχονταν νὰ διαπράξουν τέτοια ἱεροσυλία, ἀλλ’ ἐπέμεναν νὰ γράφουν τὰ κείμενά τους σὲ πάπυρο, ποὺ μόνο αὐτὸς τοὺς ἔπρεπε! καὶ φυσικὰ μὲ μελάνη χωρὶς μελαντηρία, γιὰ νὰ μὴ γίνῃ δι πάπυρος κόσκινο μὲ τρύπες ἀντὶ γράμματα. ἔτσι οἱ πάπυροι εἶχαν ζωὴ 1-2 αἰώνων καὶ τὰ γράμματα ξεθώριαζαν σὲ 1 αἰῶνα (τελείως τὰ χωρὶς μελαντηρία) ή σὲ 2 (μ’ ἐλάχιστη ἐμφάνεια τὰ μ’ ἐλάχιστη μελαντηρία)’ καὶ μὲ τὶς ἀναγκαστικὰ πολὺ συχνὲς μεταγραφές τὰ κείμενα φορτίζονταν μὲ ὅλο καὶ περισσότερα λάθη ἢ καὶ μὲ ἀνεπιτυχεῖς «διορθώσεις», ὥστε σήμερα νὰ ὑστεροῦν σὲ αὐθεντικότητα. γιὰ νὰ φανῇ ὅμως τὸ ξεθώριασμα τῆς μελάνης, χρειαζόταν χρόνος περισσότερος ἀπὸ μιὰ ἀνθρώπινη ζωὴ ἢ φιλολογικὴ καριέρα, καὶ γιὰ νὰ φανῇ ἡ συσσώρευσι τῶν λαθῶν, χρειάζονταν 2 καὶ περισσότεροι αἰῶνες, κι ἔτσι ἔνας ἀσύνετος γραμματικὸς τῶν ἀρχαίων κειμένων δὲν προέβλεπε σὲ τί ἀφανισμὸς καταδίκαζε τὰ κείμενα ποὺ λάτρευε. οἱ Χριστιανοὶ ὄμως, ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ κάθε συντηρητικὴ ξιππασιὰ καὶ διακρινόμενοι γιὰ τὴν ταπεινοφροσύνη τους καὶ τὴν πρακτικότητά τους, δὲν τὸ θεωροῦσαν καθόλου ἀταίριαστο καὶ βέβηλο νὰ γράφουν τὰ κείμενά τους στὴν νεωτεριστικὴ περγαμηνὴ (Β' Τι 4, 13) καὶ σὲ ῥαφτὰ βιβλία, ποὺ τότε μπροστὰ στὸν παπύρινο κύλινδρο θεωροῦνταν ὅπως θεωρεῖται σήμερα ἡ φτηνὴ συνθετικὴ γούνα τῶν φτωχῶν μπροστὰ στὴν πανάκριβη φυσικὴ γούνα ποὺ φοροῦν οἱ πλούσιες. καὶ μιὰ κι ἔγραφαν σὲ περγαμηνή, χρησιμοποιοῦσαν φυσικὰ καὶ τὴν ἀνεξίτηλη σιδηροῦχο μελάνη, τὴν ὁποία οἱ εἰδωλολάτρες δὲν μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιήσουν, ἀλλὰ καὶ δὲν καταδέχονταν. ἔτσι ἡ Ἀγία Γραφὴ καὶ τ’ ἄλλα χριστιανικὰ κείμενα εἶχαν τὰ δυὸ ἔξαιρετικὰ προνόμια νὰ εἶναι καὶ βιώσιμα στοὺς αἰῶνες ὡς συγκεκριμένα βιβλία καὶ ἀπαλλαγμένα ἀπὸ λάθη ὡς κείμενα μεταγραφόμενα ἀπὸ χειρόγραφο σὲ χειρόγραφο ὅχι πολὺ συχνά. γιὰ νὰ μιλήσω καὶ πνευματικά, αὐτὸς συνέβη, ἐπειδὴ ὁ θεὸς τῶν Χριστιανῶν εἶναι ὑπαρκτὸς καὶ γι’ αὐτὸς μποροῦσε καὶ νὰ φωτίζῃ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ νὰ τυφλώνῃ τοὺς εἰδωλολάτρες μὲ τὸν ἴδιο τους τὸν ἐγωῆσμό, ἐνῷ οἱ καημένοι οἱ θεοὶ τῶν εἰδωλολατρῶν εἶναι ἀνύπαρκτοι καὶ γι’ αὐτὸς δὲν μποροῦν οὕτε νὰ φωτίσουν κανέναν οὕτε νὰ σκοτίσουν. γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους ἐπίσης σήμερα παρατηρεῖται τὸ ἔξῆς ἀξιοπρόσεκτο φαινόμενο. ἂν συγκεντρώσουμε καὶ κατατάξουμε χρονικῶς ὅλα τὰ σωζόμενα ἀκέραια ἀρχαῖα χειρόγραφα βιβλία (έλληνικά, λατινικά, ἑβραϊκά, ἀραβικά, ἵνδικά, κινεζικά, παλαιαμερικανικά, κλπ.), θὰ διαπιστώσουμε ὅτι τὸ ἀρχαιότερο βιβλίο τοῦ κόσμου (τὸ βατικανὸ ἔλληνικὸ χειρόγραφο 1209 ἢ 03 ἢ Β, τοῦ 340 μ.Χ.) εἶναι Ἀγία Γραφὴ (Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη, ὀλόκληρη), καὶ στὴ συνέχεια ἐπὶ μισὴ χιλιετία (Δ' - Θ' αἰῶνες) ὅλα τὰ χειρόγραφα τῆς γῆς εἶναι μόνο Ἀγία Γραφή. μόλις ἀπὸ τὸ 900 μ.Χ. περίπου ἀρχίζουν δειλὰ δειλὰ

νὰ ἐμφανίζωνται λίγα λίγα τὰ ἄλλα βιβλία τῆς γῆς, Ἑλληνικὰ λατινικὰ κι ἑβραϊκά, ὅπως οἱ Χριστιανοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς πρῶτα, κι ἔπειτα τὰ Ὁμηρικὰ "Ἐπη, οἱ προχριστιανικοὶ "Ἑλληνες καὶ 'Ρωμαῖοι συγγραφεῖς, οἱ ἑβραιόγλωσσοι Ἰουδαῖοι, καὶ τὸ ἑβραϊκὸ κείμενο τῆς Π. Διαθήκης. ἔπειτα μερικοὶ ἄλλης ἐθνικότητος παραμεσόγειοι Χριστιανοὶ συγγραφεῖς (Κόπτες, Σύροι, Αἰθίοπες, Ἀραβες, Ἀρμένιοι, Πέρσες, Γεωργιανοί, Σλάβοι, κλπ.). ἀπὸ τὸ IB' αἰῶνα ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζωνται τὰ ἴσλαμικὰ ἀραβικὰ χειρόγραφα, ἀπὸ τὸν ΙΓ' τὰ ἵνδικὰ καὶ κινεζικὰ εἰδωλολατρικὰ χειρόγραφα, καὶ μόνο τὸν IF' αἰῶνα τὰ παλαιαμερικανικά. ἀπὸ τ' ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ κείμενα μόνο 2-3 σώζονται σὲ μικρὸ χειρόγραφο φυλλάδιο, τὸ καθένα σχεδὸν ἀκέραιο ἡ μισό, ἀπὸ τὸν B' καὶ Γ' μ.Χ. αἰῶνα· ἡ ἀκέφαλη καὶ κολοβὴ Ἀθηναίων πολιτεία τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ σχεδὸν ἀκέραιος Δύσκολος τοῦ Μενάνδρου, καὶ τὸ μεγάλο κομμάτι ἀπὸ τὴν ἀνώνυμη ἴστορία τὴ γνωστὴ ὡς «Ἐλληνικὰ Ὀξυρρύγχεια». σώζεται δὲ ἀπὸ τὸν Z' αἰῶνα καὶ ἡ βιτανικὴ φαρμακολογία *Περὶ ὅλης ἰατρικῆς* τοῦ Διοσκουρίδου καλλιγραφημένη ἀπὸ χριστιανικὸ χέρι σὲ περγαμηνή. ὅλη ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γραμματεία ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται στὴ χειρόγραφη παράδοσι μὲ ἀκέραια ἔργα ἀπὸ τὸ 900 μ.Χ. περίπου, δηλαδὴ μετὰ τὸν πατριάρχη Φώτιο Κωνσταντινουπόλεως.

Συνέβησαν δὲ καὶ τὰ ἔξῆς δυὸ ἐπὶ μέρους γεγονότα. στὴ μέγιστη πόλι τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, τὴν Ἀλεξάνδρεια, καὶ στὴν περίχωρό της (Αἴγυπτο καὶ Παλαιστίνη), οἱ Χριστιανοί, γιὰ λόγους προτιμήσεως ἐγχωρίου προϊόντος, ἔγραφαν τὸ βιβλικὸ κείμενο κυρίως σὲ πάπυρο μὲ φυτικὴ μελάνη καὶ λιγάτερο σὲ περγαμηνὴ μὲ σιδηροῦχο μελάνη, ἐνῷ οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ἐλλάδος τῆς Βαλκανικῆς τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας τὸ ἔγραφαν πάντοτε σὲ περγαμηνὴ μὲ σιδηροῦχο μελάνη. ἔτσι προέκυψε ἔνας παπυρικὸς - φυτικὸς τύπος τοῦ βιβλικοῦ κειμένου, ἡ λεγόμενη καὶ ἀλεξανδρινὴ παράδοσι κειμένου, ποὺ ἔχει ἀρκετὰ λάθη (πάντως ὅχι ποτὲ ὅσα λάθη ἔχουν τὰ ἔξωχριστιανικὰ κείμενα). ἀντίθετα ὁ, ἀς τὸν πῶ ἔτσι, περγαμηνὸς τύπος τοῦ βιβλικοῦ κειμένου, ἡ ἄλλως ἀντιοχειανὸς ἡ κωνσταντινουπολιτικὸς ἡ ἐκκλησιαστικὸς λεγόμενος, ποὺ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸ 90% τῶν σωζομένων χειρογράφων, δὲν ἔχει λάθη, παρὰ ἐλάχιστα κι ἀσήμαντα, τὰ ὅποια καὶ ἀποκαθίστανται εὔκολα, διότι βρίσκονται τὸ καθένα σ' ἐλάχιστα μόνο χειρόγραφα, ἐνῷ τὸ ἀντίστοιχο ὄρθο κείμενο τοῦ κάθε χωρίου βρίσκεται ἀσφαλές σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ χειρόγραφα αὐτοῦ τοῦ τύπου τοῦ κειμένου.

"Ἔτσι λοιπὸν οἱ εἰδωλολάτρες φιλόλογοι, μὲ τὸν ἀνόητο ἐγωϊσμό τους καὶ τὴν ξιππασμένη συντηρητικότητά τους, καταδίκασαν οἱ ἕδιοι τὰ κείμενά τους σὲ μεγαλείτερο ἀφανισμὸ καὶ ποιοτικὴ φθορά, ἐνῷ οἱ

Χριστιανοί, μὲ τὴν ταπεινοφροσύνη τους καὶ τὴν πρακτικότητά τους, ἐξασφάλισαν στὰ δικά τους διαιώνισι καὶ ἀσύγκριτη ποιοτική ὑπεροχὴ καὶ καθαρότητα ἀπὸ λάθη, καὶ αὐθεντικότητα.

3. Τρίτο σὲ βαρύτητα αἴτιο τῆς ἀπωλείας πολλῶν θύραθεν κειμένων ἦταν τὸ χριστιανικὸ φίλτρο, ἀπὸ τὸ ὄποιο πέρασαν, τὸ ὅτι δηλαδὴ οἱ Χριστιανοὶ ἐπὶ 1.100 περίπου χρόνια (400 - 1.500), μέχρι τὴν τυπογραφία, εἶχαν αὐτοὶ μόνοι στὰ χέρια τους ὀλόκληρη τὴν προχριστιανικὴ γραμματεία· καὶ φυσικὰ τὴν ἔχουν καὶ μετὰ τὴν τυπογραφία ἐπὶ 5 αἰῶνες μέχρι σήμερα· διότι οὔτε οἱ Ἰουδαῖοι οὔτε οἱ μουσουλμάνοι οὔτε οἱ Ἰνδοὶ καὶ Κινέζοι εἰδωλολάτρες ἀσχολοῦνται μ' αὐτὴν ἡ ἐνδιαφέρονται γι' αὐτήν. μόνο τὰ 10 τελευταῖα χρόνια ξεφύτρωσαν στὴν Ἑλλάδα κάπου 10 παγανισταί, ποὺ παριστάνουν τοὺς νονοὺς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας, χωρὶς νὰ τὴν κατέχουν βέβαια, ἐπειδὴ οἱ ἀνθρωποι εἶναι ἀμαθεῖς καὶ ἀγράμματοι, καὶ τῆς πωλοῦν προστασία ἔναντι τῆς χριστιανικῆς ἐπιβουλῆς! οἱ Χριστιανοὶ λοιπόν, γιὰ ν' ἀρκεστῷ στὴν προτυπογραφικὴ μόνο ἐποχῇ, ἐπὶ 11 αἰῶνες μόνοι αὐτοί, τὴ μετέγραφαν αὐτὴ τὴ γραμματεία, αὐτοὶ τὴ μελετοῦσαν, αὐτοὶ τὴ δίδασκαν στὰ παιδιά τους, αὐτοὶ τὴ σχολίαζαν καὶ τὴ λεξικογραφοῦσαν· αὐτοὶ τὴν πέρασαν στὴν ἀνθεκτικὴ καὶ ώραία περγαμηνὴ μὲ ἀνεξίτηλη σιδηροῦχο μελάνη, καὶ τὴ διέσωσαν ἀπὸ τὸ καταστρεπτικὸ ξιππασμένο καπρίτσι τῶν εἰδωλολατρῶν. καὶ φυσικά, ἐδῶ θέλω νὰ καταλήξω, αὐτοὶ διάλεγαν ποιά κείμενα προτιμοῦν νὰ διαβάζουν –δικαίωμα παντὸς ἀνθρώπου αὐτό–, καὶ γιὰ ποιά ν' ἀδιαφοροῦν καὶ νὰ μὴν τ' ἀντιγράφουν. ἔτσι κείμενα, ποὺ ἀποπειρῶνταν ν' ἀπαντήσουν στὰ ἴδια μεταφυσικὰ ἔρωτήματα, στὰ ὄποια ἀπάντησε ἡ χριστιανικὴ πίστι, καὶ ἴδρυαν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἴδιωτικὰ θρησκεύματα (αὐτὰ εἶναι τὰ φιλοσοφικὰ κείμενα· καὶ ἡ φιλοσοφία γενικῶς δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἴδιωτικὸ θρήσκευμα· καὶ ἀσφαλῶς σὲ καμμιὰ περίπτωσι δὲν εἶναι ἐπιστήμη), οἱ Χριστιανοὶ δὲν τ' ἀγόραζαν, οὔτε τ' ἀντέγραφαν. καὶ κείμενα πορνογραφικὰ καὶ κιναιδικά, ποὺ προσέβαλλαν τὴν αἰδὼ καὶ τὴν ἡθική τους, ἐπίσης δὲν τ' ἀγόραζαν, οὔτε τ' ἀντέγραφαν. αὐτὸ ἦταν τὸ πιὸ ἀθῷο δικαίωμά τους. κανεὶς σήμερα δὲν μπορεῖ νὰ ὑποχρεώσῃ ἔναν ἀνθρώπο νὰ διαβάζῃ πορνογραφήματα ἢ νὰ δώσῃ στὰ παιδιά του τέτοια βιβλία καὶ περιοδικὰ καὶ τέτοιες κασσέττες. καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ γκρινιάζῃ, γιατί οἱ εἰδωλολάτρες τοῦ Δ' αἰῶνος δὲν διάβαζαν τὴν Καινὴ Διαθήκη ἢ γιατί δὲν ξόδευαν χρόνο καὶ χρήματα γιὰ νὰ κάνουν μερικὰ ἀντίγραφά της καὶ νὰ τὰ διαδώσουν! τόσο αὐτονόητο κι ἀθῷο δικαίωμα ἦταν καὶ τὸ δικαίωμα τῶν Χριστιανῶν ν' ἀδιαφοροῦν γιὰ τὰ βιβλία τῶν πάπιων τους ἐκεῖνα ποὺ ἦταν σκληρῶς ἐτερόθρησκα ἢ πορνογραφικὰ ἢ κιναιδικά. κι ὅταν ἔνα τέτοιο βιβλίο, γραμμένο σὲ πάπυρο ζωῆς 2 αἰώνων, μὲ μὴ σιδηροῦχο μελάνη ζωῆς 1

αιῶνος, ἐπὶ 1.100 χρόνια δὲν βρεθῆ κανεὶς θαυμαστής του καὶ νοσταλγός του νὰ τὸ διαβάσῃ καὶ νὰ τὸ ἀνανεώσῃ ἀντιγράφοντάς το, εἶναι εὐνόητο ὅτι ἔξαφανίζεται.

Μπορεῖ κανεὶς σήμερα νὰ κατηγορήσῃ ἔνα σεμνὸ οἰκογενειάρχη, γιατί δὲν μερίμνησε καὶ δὲν ξόδεψε, ὥστε νὰ μὴ χαθῇ ἀπὸ τὴν κυκλοφορία μιὰ βιντεοκασσέττα μὲ πορνικὰ καὶ κιναιδικὰ ὄργια τοῦ πατέρα του, ἢ μὲ βουδιστικὲς καὶ ισλαμικὲς διδαχές τοῦ γείτονά του, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴ διαφυλάξῃ γιὰ τὰ παιδιά του; μόνο φρενοβλαβῆς βέβαια μπορεῖ νὰ τὸν κατηγορήσῃ. καὶ ποιά ἦταν τὰ πορνικὰ καὶ κιναιδικὰ βιβλία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων; ἀσφαλῶς ἐκεῖνα ποὺ χαρακτήρισαν ὡς τέτοια οἱ ἕιδοι οἱ θαυμασταί τους, οἱ εἰδωλολάτρες. λέει λ.χ. ὁ εἰδωλολάτρης τοῦ Γ' μ.Χ. αἰῶνος Ἀθήναιος μὲ πολὺ καμάρι: «Καὶ ὁ Αἰσχύλος, ποὺ ἦταν μέγας ποιητής, καὶ ὁ Σοφοκλῆς παρουσίαζαν μὲ τὶς τραγῳδίες των στὰ θέατρα τοὺς ἔρωτες (ἐννοεῖ τοὺς κιναιδικούς), ὁ μὲν τὸν ἔρωτα τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν Πάτροκλο, ὁ δὲ (Σοφοκλῆς) στὴν τραγῳδία του Νιόβη τὸν ἔρωτα τῶν ἀνηλίκων ἀγοριῶν. γι' αὐτὸ καὶ μερικοὶ (ἐννοεῖται ἀρχαῖοι γραμματικοί) καλοῦσι τὴν τραγῳδίαν παιδεράστριαν· καὶ οἱ θεαταὶ ἐδέχοντο τὰ τοιαῦτα ἄσματα (Ἀθήναιος 13,75, σελ. 601ab). οἱ Χριστιανοὶ ὅμως οὕτε νὰ τὰ διαβάζουν εἶχαν ὅρεξι αὐτὰ τὰ πράγματα, οὕτε νὰ τ' ἀγοράζουν, οὕτε νὰ τ' ἀντιγράφουν, παρ' ὅλο ποὺ οἱ εἰδωλολάτρες τὰ καμάρωναν ἢ τὰ νοσταλγοῦσαν. ὅσο ἔνιωθαν ἐκεῖνοι τὸ δικαίωμα νὰ τὰ καμαρώνουν, τόσο καὶ οἱ Χριστιανοὶ εἶχαν τὸ δικαίωμα ν' ἀδιαφοροῦν γι' αὐτά. οἱ ἕιδοι οἱ εἰδωλολάτρες καμάρωναν τὴν κατ' ἔξοχὴν κιναιδικὴ λυρικὴ τους ποίησι, καὶ τὸ Σόλωνα ποὺ ἔγραφε στὰ μὲν ποιήματά του ποιά μέλη τῶν ἀνηλίκων ἀγοριῶν λαχταροῦσε ν' ἀπολαύσῃ (Σόλων, Ἀπόσπ. 23 Crusius· ἢ Πλούταρχος, Ἐρωτ., 5 σελ. 751bc), στοὺς δὲ νόμους του ὅτι μὲ ἐλεύθερο ἀγόρι μόνον ὁ ἐλεύθερος Ἀθηναῖος πολίτης μποροῦσε νὰ συνουσιάζεται, ὁ δὲ δοῦλος ποὺ θὰ τολμοῦσε νὰ κάνῃ τὸ ἕδιο ἔπρεπε νὰ μαστιγώνεται μὲ 50 βουρδουλιές (Αἰσχίνης, Τιμ., 138-9. Πλούταρχος, Σόλ. 1,6. Ἰωάννης Χρυσόστομος, εἰς ‘Ρωμ., ὅμιλ. 4,2)· ἢ καμάρωναν τὴ Σαπφώ, ποὺ στιχουργοῦσε γιὰ πόσα καὶ ποιά ὀνομαστὶ ἀνήλικα κοριτσάκια ἔνιωθε ἀσυγκράτητο σεξουαλικὸ πόθο ποὺ φώλιαζε μέσα της σὰν ἀκατανίκητο γλυκύπικρο φίδιο (γλυκύπικρον ἀμάχανον ὄρπετον) ἢ μὲ ποιά ἄλλη λεσβία ἀνταγωνιζόταν γιὰ τὴν ἕδια ἀνήλικη κοπελίτσα (Σαπφώ, Ἀπόσπ. 191· 206· 214· 218· 238· Page. Πλούταρχος, Ἐρωτ., 18 σελ. 753a. Ἀθήναιος 13,84 σελ. 605e)· ἢ καμάρωναν τὸν Ἀνακρέοντα, ποὺ καυχιόταν στὰ ποιήματά του γιὰ τὸ πόσες φορές ἀνέβηκε ἔνα ἀνήλικο ἀγόρι σὲ ἔνα μόνο κιναιδικὸ ὄργιο σὲ συμπόσιο (Ἀνακρέων, Ἀπόσπ. 301· 303· 308· Page)· οἱ Χριστιανοὶ ὅμως δὲν εἶχαν καμιὰ ὅρεξι νὰ διαβάζουν καὶ ν' ἀντιγράφουν τέτοια κείμενα, καὶ κανεὶς δὲν μπο-

ρεῖ νὰ τοὺς κατηγορήσῃ γι' αὐτό, ἐκτὸς ἀν διακατέχεται ἀπὸ σκληρὸ καὶ ἀπαιτητικὸ καπρίτσι ν' ἀσχολοῦνται οἱ ἄλλοι, θέλουν δὲν θέλουν, μ' αὐτὰ ποὺ ἀρέσουν σ' αὐτόν. γι' αὐτὸ καὶ κατὰ τὴ χριστιανικὴ χιλιετία ἡ λυρικὴ ποίησι τῶν εἰδωλολατρῶν, ἡ ἀπαράδεκτη στὸ χριστιανικὸ αἴσθημα, χάθηκε κατὰ 99%. τὰ λίγα ἀποσπάσματα, ποὺ διασώθηκαν μέχρι σήμερα, βρέθηκαν στὸν αἰῶνα μας ἀνασκαφικῶς στοὺς κοπρῶνες τῆς Ὁξυρρύγχου καὶ ἄλλων αἰγυπτιακῶν πόλεων γραμμένα πάνω σ' αὐτὸ ποὺ ὁ Κάτουλλος (36,1· 20) λέει *cacata charta* (=σκατωμένο χαρτί), κομμάτια δηλαδὴ παπύρου, σχισμένα ἀπὸ παλιὰ βιβλία, τὰ δποῖα εἶχαν χρησιμοποιηθῆ ώς χαρτὶ ὑγείας. δὲν ἔχουν περάσει ἀπὸ χριστιανικὰ χέρια τ' ἀποσπάσματα αὐτά. ὅ,τι ἦταν γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἀπαράδεκτο, οἱ Χριστιανοὶ ἀδιαφόρησαν γι' αὐτό, κι αὐτὸ χάθηκε. διότι ἐπὶ 11 αἰῶνες κανεὶς δὲν ἐνδιαφέρθηκε γι' αὐτό, κι ἐφ' ὅσον ἡ φυσικὴ βιωσιμότητά του ἦταν 1-2 αἰῶνες (τόσο ἄντεχαν ὁ πάπυρος καὶ ἡ μὴ σιδηροῦχος μελάνη, ὅπως εἶπα), ἦταν φυσικὸ ν' ἀφανιστῇ, χωρὶς κανεὶς νὰ ἐπιδιώξῃ τὸν ἀφανισμό του.

Λὲν μερικοὶ ἀμαθεῖς παγανισταὶ σήμερα μὲ φαρμακερὴ πικρία ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἔκαιγαν τὰ προχριστιανικὰ βιβλία, φροντίζοντας ἔτσι νὰ τὰ ἔξαφανίσουν. αὐτὸ εἶναι χοντροκομμένο ψέμμα ἀγραμμάτων μόνον ἀνθρώπων. διότι ἔνας ποὺ ἔχει καὶ λίγη γεῦσι ἀρχαιογνωσίας ξέρει ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἀπὸ τὸ Β' κιόλας αἰῶνα στὰ συγγράμματά τους ἔχουν πλῆθος παραπομπῶν στὰ εἰδωλολατρικὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ κείμενα. πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ θέλουν νὰ ἔξαφανίσουν κείμενα στὰ δποῖα παραπέμπουν τόσο συχνά; ἀντίθετα αὐτὸ τόκαναν οἱ εἰδωλολάτρες εἰς βάρος τῶν Χριστιανῶν μὲ μιὰ πολὺ ἐντυπωσιακὴ καὶ κομπλεξικὴ φθονερότητα. ὁ φιλόσοφος Ἀμέλιος λ.χ., ποὺ φθόνησε τὴ μεγαλοπρεπῆ ἀρχὴ τοῦ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου –γιατὶ νὰ μὴν εἶναι δική του;–, τὴν παραθέτει λέγοντας μόνον «ὅπως λέει κι ὁ βάρβαρος»· δὲν θέλει μὲ κανέναν τρόπο νὰ τὸν ὄνομάσῃ, γιατὶ πιστεύει αὐτὸ ποὺ λαχταράει, ὅτι ὁ Ἰωάννης καὶ τὸ Εὐαγγέλιο του καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη καὶ οἱ Χριστιανοὶ θὰ σβήσουν γρήγορα ἀπὸ τὴ μνήμη τῆς ἴστορίας, θὰ μείνουν δὲ μόνον αὐτὸς καὶ οἱ δμοιοί του καὶ τὰ κείμενά τους, καὶ κανεὶς δὲν θὰ ξέρῃ ποιός ἦταν ἐκεῖνος ὁ «βάρβαρος». καὶ ὁ φιλόσοφος Ἐπίκτητος, ποὺ ἔχει διαβάσει τὴν Κ. Διαθήκη, ἔχει κατακλέψει ἀπ' αὐτὴ πολλὰ ποὺ ζήλεψε φθονερά, ἐπειδὴ ἥλπιζε ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη θὰ ἔξαφανιστῇ. διότι στὶς μέρες τους οἱ αὐτοκράτορες Μάρκος Αὐρήλιος καὶ Διοκλητιανὸς ἔξέδωσαν διατάγματα, ποὺ σάζονται μέχρι σήμερα, νὰ συλλέγωνται ὅλα τ' ἀντίγραφα τῆς Κ. Διαθήκης καὶ νὰ καίγωνται, καὶ νὰ εἶναι αὐτὸ ρήτρα γιὰ νὰ γλυτώνουν τὸ κεφάλι τους οἱ συλλαμβανόμενοι Χριστιανοί. ποιός ξέρει σήμερα τὸν Ἀμέλιο καὶ τὸν Ἐπίκτητο; δὲν εἶναι λοιπὸν ἀλήθεια ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐπιδίωκαν τὸν ἀφανισμὸ

τῆς προχριστιανικῆς γραμματείας. οἱ Χριστιανοὶ ἐκτιμοῦσαν τὰ ἄξια λόγου προχριστιανικὰ κείμενα, καὶ τὰ μετέγραφαν, καὶ τὰ ἐπιμελοῦνταν, καὶ τὰ διαιώνιζαν· ποιός διέσωσε 2.000 σημερινοὺς τόμους ἀρχαίων Ἑλληνικῶν κειμένων, ἀφοῦ ἐπὶ 16 αἰώνες δὲν ὑπῆρχαν εἰδωλολάτρες; καὶ μόνο γιὰ 17 μῆνες ἔνας Ἰλλυριὸς (=Ἀλβανὸς) «‘Ρωμαῖος» αὐτοκράτορας, ὁ Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης, παλιὸς κατηχούμενος τῆς αἵρεσεως τῶν ἀρειανῶν, λάτρης τῆς περσικῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας τοῦ Μίθρα, τοῦ ὁποίου ἵσχυριζόταν ὅτι εἶναι γιός, καὶ συνήγορος τῶν ἀρειανῶν, ἀπαγόρευσε στοὺς Χριστιανοὺς νὰ διαβάζουν καὶ νὰ διδάσκουν τὰ κείμενα αὐτά, μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι «δὲν εἶναι δικά τους»· λέει καὶ ἡταν πιὸ πολὺ τοῦ Ἰλλυριοῦ αὐτοῦ. οἱ 17 ὅμως ὅλοι κι ὅλοι μῆνες τῆς βασιλείας του δὲν ἦταν, νομίζω, ἀρκετοὶ νὰ βλάψουν τ’ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ κείμενα στερώντας τα ἀπὸ τὴ σωστικὴ φροντίδα τῶν Χριστιανῶν. οὔτε 17 χρόνια δὲν θ’ ἀρκοῦσαν, γιὰ νὰ χαθῇ κάποιο βιβλίο· εἴπα ὅτι χρειάζονται 2 αἰῶνες. οὔτε βέβαια καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἔμειναν ἀγράμματοι ἀπὸ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γραμματεία, τὴν ἀξιόλογη, γιὰ μιὰ 17 μηνῶν ἀπαγόρευστη, τὴν ὁποίᾳ ἄλλωστε οὔτε καὶ τηροῦσαν· τὴν ἔγραφαν στὰ παπούτσια τους. εἶναι πανανθρώπινος νόμος ὅτι αὐτὸ ποὺ ἐπιτρέπεται στὸν ἔνα πολίτη ἐπιτρέπεται καὶ στὸν ἄλλο. ἀν τηροῦσαν οἱ Χριστιανοὶ τὸ νόμο αὐτὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐπὶ 1100 χρόνια, ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γραμματεία θὰ εἶχε ἐξαφανιστῇ· δὲν θὰ εἶχαμε σήμερα τοὺς 2.000 τόμους της. ὁ διάδοχος τοῦ Ἰουλιανοῦ Ἰοβιανός, εἰδωλολάτρης κι αὐτός, μόλις δολοφόνησε τὸν Ἰουλιανὸ καὶ τὸν διαδέχτηκε, τὸ πρῶτο ποὺ ἔκανε ἡταν ὅτι ἀκύρωσε τὴν ἀπαγόρευσι αὐτή, κι ἐπέτρεψε στοὺς Χριστιανοὺς νὰ μελετοῦν νὰ μεταγράφουν καὶ νὰ διδάσκουν στὰ παιδιά τους τ’ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ κείμενα. εὐτυχῶς γιὰ τὰ κείμενα αὐτά.

Πρέπει ὅμως νὰ πῶ καὶ γιὰ τὴν καῦσι καὶ γενικῶς γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν ἀρχαίων χειρογράφων, ποὺ εἶναι μὲν γεγονός, εἶναι ὅμως ἀξιοθρήνητα παρεξηγημένη ἀπὸ τὸν σημερινὸν ἀμαθεῖς παγανιστάς, αὐτὰ τὰ τσόκαρα. εὐτυχῶς δὲ πάλι ποὺ ὑπάρχει ἡ παρεξήγησι αὐτή, γιὰ νὰ εἶναι καὶ δείκτης τῆς νοημοσύνης των καὶ τῶν «γνώσεών» τους. ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι ὅλα τὰ χειρόγραφα τὰ κατέστρεφαν, ὅταν ἡ φθορά τους ἀπὸ τὴ χρῆσι τους ἔφτανε σὲ βαθμὸ ποὺ τὰ καθιστοῦσε ἐλλιπῆ καὶ ἄχρηστα. τὰ κατέστρεφαν δὲ μὲ τρεῖς κυρίως τρόπους. α’) τὰ ἔκαιγαν χρησιμοποιώντας τα ὡς καύσιμη ὕλη σὲ μυροποιεῖα, σὲ πλυντήρια (*γναφεῖα*), σὲ ὑπόκαυστα (=καυστῆρες λουτρῶν καὶ καλοριφέρ), σὲ ὑαλουργεῖα, καὶ σὲ ἄλλα παρόμοια καμίνια. β’) τὰ τεμάχιζαν (μόνο τὰ παπύρινα) φύλλο φύλλο καὶ τὰ χρησιμοποιοῦσαν ὡς χαρτὶ ὑγείας. γ’) διάλεγαν μερικὰ καλὰ φύλλα τους, τῶν περγαμηνῶν κυρίως, καὶ, ἀποξύνοντας τὸ παλιό, ξεθωριασμένο ἵσως, κείμενό τους, ἔγρα-

φαν σ' αὐτὰ ξανὰ ἄλλα κείμενα· αὐτὰ εἶναι τὰ λεγόμενα παλίμψηστα, σὰν τὸ κείμενο τοῦ Ἀρχιμήδους ποὺ ἀκούστηκε τελευταία πολὺ. ἔτσι ἔχουμε σήμερα παλίμψηστα μὲ ξυμμένο τὸ εἰδωλολατρικὸ κείμενο καὶ δευτερογραμμένο τὸ χριστιανικό, ἢ μὲ ξυμμένο τὸ χριστιανικὸ καὶ δευτερογραμμένο τὸ εἰδωλολατρικό, ἢ καὶ στοὺς δύο ἄλλους εὐνοήτους συνδυασμούς. καὶ ὅχι ὅπως φαντάστηκαν οἱ φαντασιοκόποι σημερινοὶ παγανισταί, ποὺ κανείς τους δὲν ἔχει ιδέα ἀπὸ παλαιογραφία καὶ κωδικολογία καὶ γενικῶς ἀπὸ ἀρχαῖα χειρόγραφα, ὅτι δῆθεν οἱ Χριστιανοὶ ἔξυναν τὰ εἰδωλολατρικά, γιὰ νὰ γράψουν τὰ δικά τους. ἐννοεῖται ὅτι καὶ χειρόγραφα τῆς Βίβλου, ὅπως τὸν κώδικα C, ἔξυναν, καὶ ἄλλων χριστιανικῶν κειμένων καὶ ἔξυναν καὶ κατέστρεφαν οἱ Χριστιανοί, ὅταν αὐτὰ πάλιωναν. οἱ κανόνες ὅμως τῆς ἐκκλησίας διατάζουν, ὅταν οἱ Χριστιανοὶ καταστρέφουν χειρόγραφα τῆς Βίβλου ἢ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, νὰ τὰ καταστρέφουν μόνο μὲ τὸν πρῶτο τρόπο, δηλαδὴ μὲ καῦσι, καὶ νὰ τὰ καῖνε οἱ ἴδιοι, χωρὶς νὰ τὰ πουλοῦν γιὰ καῦσι σὲ μυρεψούς καὶ ἄλλους καμινευτάς, ἐπειδὴ ἐπάνω τους εἶναι γραμμένα τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου καὶ ὁ λόγος του, ποὺ δὲν πρέπει νὰ κυλιοῦνται ἐδῶ κι ἐκεῖ σὰν σὲ σωρούς σκουπιδιῶν καὶ νὰ καταπατοῦνται. οἱ ἄλλοι δύο τρόποι καταστροφῆς ἀπαγορεύονταν γιὰ χριστιανικὰ βιβλία. φυσικὰ τὰ μὴ χριστιανικὰ καταστρέφονταν, ὅταν ἦταν νὰ καταστραφοῦν καὶ μὲ τοὺς τρεῖς τρόπους. ἡ ἐκκλησία δὲν ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴ σεμνὴ καταστροφὴ ἐκείνων. οὕτε καὶ οἱ ἴδιοι οἱ εἰδωλολάτρες φυσικὰ ἐνδιαφέρονταν. μόνο τῶν σημερινῶν παγανιστῶν τὸ ἄστοχο ἐνδιαφέροντας ἡλεκρίστηκε ἐλαττωματικὰ καὶ ἀναφλέχτηκε σὲ βραχυκύκλωμα τῆς διανοίας των ἐνδοκρανιακού.

Θέλω νὰ πῶ δύο λόγια καὶ γιὰ τὴ διάσωσι τῶν ἀρχαίων κειμένων ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς· γιὰ τὸ τί εἴδος δηλαδὴ διασώσεως ἔκαναν καὶ ποιοῦ βαθμοῦ. ἡ σφζόμενη σήμερα ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία διασώθηκε κατὰ 99% ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς, καὶ κατὰ 1% ἡ λιγότερο ἀπὸ ἄλλους μὴ Χριστιανούς ποὺ χρησιμοποίησαν μερικὰ φύλλα της ὡς ναστὸν πάπυρον, δηλαδὴ παλλαπλᾶ πεπιεσμένα παπύρινα περιτυλίγματα σὲ μούμιες, καὶ ὡς διεσκατωμένον χάρτην (*cacata charta*) ἀνευρίσκομενο στοὺς κοπρῶνες τῶν αἰγυπτιακῶν πόλεων. κι αὐτὰ ἀνευρίσκονται σήμερα ἀνασκαφικῶς. εἶναι δὲ σὲ ἔκτασι ἡ σφζόμενη ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία ἡ δεύτερη στὸν κόσμο μετὰ τὴ χριστιανική. ἀκριβέστερα πρώτη εἶναι ἡ χριστιανικὴ (λεπτομερέστερα πρώτη ἡ λατινικὴ χριστιανικὴ καὶ δεύτερη ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ), δεύτερη ἡ ἑλληνικὴ εἰδωλολατρική, τρίτη ἡ λατινικὴ εἰδωλολατρική, τέταρτη ἡ συριακὴ χριστιανική, πέμπτη ἡ μετὰ Χριστὸν ιουδαϊκὴ ἐβραϊκή, ἔκτη ἡ ἀραβικὴ χριστιανική, ἑβδόμη ἡ ίσλαμικὴ ἀραβική, ὁγδόη ἡ εἰδωλολατρικὴ Ἰνδική, ἐνάτη ἡ εἰδωλολατρικὴ κινεζική, δεκάτη ἡ εἰδωλολα-

τρική ίνδοκινεζική· ἔπειτα οἱ ἄλλες ἀρχαῖες καὶ προτυπογραφικὲς γραμματεῖες (χριστιανικὲς κοπτική, αἰθιοπική, περσική, γεωργιανή, γοτθική, ἀρμενική, σλαβονική, ἵταλική, ἀγγλική, ἰσπανική, γαλλική, ἀφγανική, μογγολική, καὶ εἰδωλολατρικὲς ἵπατονική, κορεατική, θιβετική, μογγολική, καὶ παλαιαμερικανική). ἡ χριστιανικὴ γραμματεία (έλληνική καὶ λατινική) ὡς πρώτη, ἡ θύραθεν ἐλληνική ὡς δεύτερη, καὶ ἡ θύραθεν λατινικὴ ὡς τρίτη, ὑπερέχουν πολὺ σὲ ἔκτασι ἔναντι ὅλων τῶν ἄλλων γραμματεῶν. ἐδῶ φαίνεται πόσο καλὰ διέσωσαν ἀποκλειστικῶς οἱ Χριστιανοὶ τὴν προχριστιανικὴ ἐλληνικὴ γραμματεία. διότι οἱ Χριστιανοί, μαζὶ μὲ τοὺς προχριστιανικοὺς "Ἐλληνες Λατίνους καὶ Ἐβραίους, εἶναι οἱ μόνοι λόγιοι στὴν παγκόσμια ἴστορία ποὺ ἔχουν ἴστορικὰ καὶ λοιπὰ ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ἐρευνοῦν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ φρονήματά τους. δῆλοι οἱ ἄλλοι εἶναι μυθολόγοι καὶ φανατικοὶ ψευδολόγοι. στοὺς Χριστιανοὺς λοιπὸν διφείλουμε τὴν σωζόμενη προχριστιανικὴ ἐλληνικὴ γραμματεία κατὰ 99% (τὴν ἀντίστοιχη λατινικὴ κατὰ 100%), καὶ εἶναι ἡ μεγαλείτερη τοῦ κόσμου μετὰ τὴν χριστιανική. φυσικὰ τὰ κείμενά της εἶναι διαλεγμένα μὲ κριτήριο τὴν ἀξία τους· Ὄμηρος, Ἰπποκράτης, Ἡρόδοτος, Θουκυδίδης, Ξενοφῶν, Λυσίας, Ἀριστοτέλης, Θεόφραστος, Ἀρχιμήδης, Πολύβιος, Στράβων, 33 τραγῳδίες τῶν τριῶν τραγικῶν ποὺ οἱ Χριστιανοὶ τὶς ἔκριναν κατάλληλες γιὰ σχολικὰ βιβλία τῶν παιδιῶν τους, κλπ.. ἦταν δὲ τὸ κριτήριο τῶν Χριστιανῶν πολὺ ἀνεκτικό, θὰ ἔλεγα χαλαρὸ γιὰ τὴν πίστι τους, ἀφοῦ διασώθηκαν καὶ οἱ 11 ἀθυροστομώτατες κωμῳδίες τοῦ Ἀριστοφάνους, καὶ τ' ἀδιάντροπα ποιήματα τῆς Παλατινῆς ἀνθολογίας, καὶ τ' ἀνερυθρίαστα ἔργα τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Ἀθηναίου, καὶ τὰ σκληρῶς ἐτερόδοξα κι ἀντιχριστιανικὰ κείμενα τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, καὶ τὰ συκοφαντικὰ γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἔργα τοῦ Λουκιανοῦ, καὶ τὰ μυθοβριθῆ ἔργα τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ τῶν ὁψίμων ἐπικῶν, καὶ τὰ σιχαμερὰ βιβλία τῶν ὄνειροκριτῶν καὶ ἀστρολόγων μάντεων Ἀρτεμιδώρου καὶ Οὐεττίου, κλπ.. χωρὶς τοὺς Χριστιανοὺς οἱ σημερινοὶ παγανισταὶ δὲν θὰ εῖχαν θρήσκευμα! τὸ φανταστήκατε αὐτό;

"Οποιος ἐκτιμάει καὶ θαυμάζει τοὺς ἀρχαίους "Ἐλληνες καὶ τὰ κείμενά τους, ἀν θέλῃ νὰ εὐγνωμονῇ κάποιον γιὰ τὸ θησαυρό του αὐτόν, διφείλει νὰ εὐγνωμονῇ μόνο τοὺς Χριστιανοὺς τοῦ Βυζαντίου, διότι μόνο αὐτοί, κινούμενοι ἀπὸ ἴστορικὸ καὶ γενικῶς ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον, διέσωσαν τὰ κείμενα αὐτά, καὶ κανεὶς ἄλλος. καὶ χωρὶς αὐτοὺς δὲν θὰ γνωρίζαμε κανέναν ἀπολύτως ἀρχαῖο "Ἐλληνα ποιητὴ ἢ συγγραφέα ἢ ἴστορικὸ ἄντρα καὶ δὲν θὰ εῖχαμε καμμία πληροφορία γιὰ τὴν ἀρχαία ἴστορία τοῦ Ἐλληνικοῦ ἔθνους. τὸ Ἐλληνικὸ ἔθνος θὰ ἦταν ἔθνος χωρὶς ἴστορία, ὅπως τὸ Ἀλβανικὸ ποὺ εἶναι ἐξ ἵσου ἀρχαῖο

μὲ τὸ Ἑλληνικό, ὅπως μερικὰ ἔθνη τῆς Κεντρικῆς Ἀφρικῆς. αὐτὰ εἰ-
ναι ἀποκλειστικὴ δωρεά τῶν Χριστιανῶν πρὸς τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος εἰ-
δικῶς καὶ πρὸς ὁλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα γενικῶς.

Αὐτὰ γιὰ τὴ διάσωσι καὶ τὴν ἀπώλεια τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς
γραμματείας καὶ ὁποιασδήποτε γραμματείας τῆς ἀνθρωπότητος γενι-
κῶς.

Ἡ μελέτη αὐτὴ πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1999 στὸ περιοδικὸ Σάλπιξ Ὁρθοδοξίας,
σὲ 2 συνέχειες, τεύχη 348· 350.

4. Η ΔΙΑΣΩΣΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

“Οταν οἱ Πέρσες κατέκτησαν καὶ κράτησαν στὴν κατοχὴ τους γιὰ
50 μέχρι 170 χρόνια τὰ τρία τέταρτα τῆς Ἑλλάδος, δηλαδὴ τὴ Μικρα-
σιατικὴ Ἑλλάδα, ποὺ ἦταν ἡ μισή, γιὰ 170 περίπου χρόνια, κι ἀπὸ τὴ
μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα τὴ Βόρειο, ποὺ ἦταν τὸ ἔνα τέταρτό της, γιὰ
50 περίπου χρόνια, σεβάστηκαν τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα τῶν ἐκεῖ Ἑλλή-
νων καὶ δὲν τὴν ἐμπόδισαν ποτέ. ὅταν πάλι οἱ ‘Ρωμαῖοι κατέκτησαν
τὴν Ἰταλικὴ καὶ Σικελικὴ Ἑλλάδα στὰ τέλη τοῦ Γ΄ π.Χ. αἰῶνος, τὴ
Βόρειο μητροπολιτικὴ τὸ 168 π.Χ., καὶ τὴ Νότιο τὸ 146 π.Χ., ὅχι μό-
νο σεβάστηκαν, ἀλλὰ καὶ θαύμασαν τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα τόσο πολύ,
ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας τὴ θεώρησαν ἀνότερη ἀπὸ τὴ δική τους, κι
αὐτὴ καὶ τὴ γραμματεία της, καὶ ὅσοι ἀπ’ αὐτοὺς ἦταν εὐγενεῖς ἢ εὐ-
κατάστατοι, τὸ θεωροῦσαν ἀπαράδεκτο νὰ μὴν ξέρουν νὰ μιλοῦν καὶ
νὰ γράφουν ἐλληνικά. ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ, ὅταν ὑπέτασσε τὴ Γαλατία,
γιὰ νὰ μὴ μποροῦν νὰ διαβάζουν οἱ Γαλάτες τὶς διαταγές του, ὅταν ἔ-
πεφταν στὰ χέρια τους, ἀλληλογραφοῦσε μὲ τοὺς ἀξιωματικούς του
στὴν ἐλληνικὴ. καὶ τὴ σεβάστηκαν οἱ ‘Ρωμαῖοι τὴ γλῶσσα αὐτὴ ὅχι
μόνο στὰ παραπάνω ἐλληνικὰ ἐδάφη, ἀλλὰ καὶ σὲ ξένα ἐδάφη, ὅπως
λ.χ. στὴν Παλαιστίνη. ἡ Παλαιστίνη τῶν χρόνων τοῦ Χριστοῦ ἦταν
δίγλωσση· δηλαδὴ κι ὁ φτωχὸς καὶ ἀγράμματος λαός της μιλοῦσε παι-
διόθεν ὡς μητρικὲς δύο γλῶσσες, καὶ ἡ μία ἀπ’ αὐτὲς ἦταν ἡ ἐλληνι-
κὴ. γι’ αὐτὸ καὶ εἶχαν καὶ πολλὰ ὄνόματα ἐλληνικὰ ὅχι μόνον οἱ
πλούσιοι, ὅπως ὁ βασιλεὺς Ἡρῷδης ἢ ὁ πατέρας του Ἀντίπατρος ἢ ὁ
γιός του Ἀρχέλαος ἢ ὁ ἀδερφός του Φίλιππος, ἀλλὰ καὶ οἱ φτωχοὶ

τοῦ λαοῦ, ὅπως οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ Ἀνδρέας καὶ Φίλιππος. ὁ Ἐρωμαῖος Πιλᾶτος μὲ τὸν Ἐβραῖον Χριστὸν συνωμίλησαν ἐλληνικά, διότι οὕτε ὁ Πιλᾶτος ἥξερε ἐβραϊκὰ οὕτε ὁ Χριστὸς μιλοῦσε λατινικά. ἡ κυρία γλῶσσα τῆς Ἐρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἡ διαφυλετική, δὲν ἦταν, ὅπως θὰ νόμιζε κανείς, ἡ λατινική, ἀλλ’ ἡ ἐλληνική. οἱ Ἐρωμαῖοι σὲ κάθε χώρα χρησιμοποιοῦσαν ὡς ἐπίσημες κρατικὲς τρεῖς γλῶσσες πρώτη καὶ κύρια τὴν ἐλληνική, δεύτερη τὴν ἐντόπια (λ.χ. συριακή, γαλατική, αἰγυπτιακή, κλπ.), καὶ τρίτη τὴν δική τους τὴν λατινική. γι’ αὐτὸν καὶ στὴν πινακίδα τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ τὸ αἰτιολογικὸν τῆς θανατικῆς του καταδίκης γράφτηκε, ὅπως ίστοροιν οἱ εὐαγγελισταί, ἐβραιϊστὶ ἐλληνιστὶ ρώμαιστι. αὐτὸς ὁ τρίλεξος ὅρος ἀνευρίσκεται πολλὲς φορὲς σὲ πολλὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἄσχετα μὲ τὴν Χριστιανικὴν πίστην τὸν Ἰουδαϊσμόν μόνο ποὺ στὴν πρώτη θέσιν πολλὲς φορὲς ἀντὶ ἐβραιϊστὶ ἔχει συριστί, αἰγυπτιστί, ἀραβιστί, κλπ.. ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἦταν ἡ μόνη κοινὴ γλῶσσα ὅλων τῶν ἐθνῶν τῆς Ἐρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. γι’ αὐτὸν κι ὁ Ἐβραῖος ἀπόστολος Παῦλος, ὁ κατὰ τὴν νομικήν του ιθαγένειαν Ἐρωμαῖος πολίτης, ὅταν γράφῃ Ἐπιστολὴν πρὸς Ἐρωμαίους, πρὸς Γαλάτας, πρὸς Ἐβραίους, γράφει στὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. γι’ αὐτὸν καὶ γενικῶς ἡ Κ. Διαθήκη γράφτηκε ὀλόκληρη στὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν· (δὲν ἀληθεύει ὁ μῦθος ὅτι τὸ Κατά Ματθαῖον Εὐαγγέλιον γράφτηκε πρῶτα στὴν ἐβραϊκή). αὐτὸς ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἐκ μέρους τῶν Ἐρωμαίων καὶ ἡ ἐπικράτησί της ὡς πρώτης γλῶσσης τῆς αὐτοκρατορίας των, μὲ δεύτερη τὴν λατινικήν, διήρκεσε μέχρι τὸ 284 μ.Χ.. καὶ τὴ σεβάστηκαν τὴ γλῶσσα αὐτὴ ὅχι μόνο οἱ καθαρόαιμοι Ἐρωμαῖοι αὐτοκράτορες, οἱ μέχρι δηλαδὴ τὸν Ἀδριανό, ἀλλὰ καὶ οἱ Γαλάτες, καὶ οἱ Σύροι, καὶ οἱ Ἀραβεῖς, καὶ οἱ Θρᾷκες αὐτοκράτορες τῆς Ἐρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Τὸ 284 μ.Χ. ἀναρριχήθηκε στὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ὁ ἐξ ὑπεξιωματικῶν Ἰλλυριός, ἦτοι Δαλμάτης (= Ἄλβανός), στρατηγὸς Διοκλητιανός, ἔνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ποὺ ἔκανε ὁ βάρβαρος αὐτὸς αὐτοκράτορας, μόλις ἐνθρονίστηκε, ἦταν ὅτι κατήργησε τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἀπαγόρευσε τὴν ἐπίσημη χρῆσιν της, καὶ ἡ ἀπαγόρευσι αὐτὴ διήρκεσε τρισήμισυ αἰώνες, μέχρι τὸ 610 ποὺ ἀνατράπηκε ὁ αὐτοκράτορας Φωκᾶς ὁ μέθυσος. τὴν ἐπανέφερε ὡς γλῶσσα τῆς αὐτοκρατορίας, ἐπίσημη καὶ μοναδική, ὁ αὐτοκράτορας Ἡράκλειος ποὺ ἀνέτρεψε τὸ Φωκᾶ. ὁ Διοκλητιανός, ἐπειδὴ φοβόταν τὸν πανίσχυρο Γερμανὸν συστράτηγό του καὶ συναυτοκράτορα Κωνστάντιο, ποὺ βασίλευε στὶς ἐπαρχίες Αὐστρία, Γερμανία, Ἐλβετία, Γαλλία καὶ Ἀγγλία, κι ἐπειδὴ δὲν ἔνιωθε –οἱ Διοκλητιανὸι– καθόλου ἀσφαλῆς στὴν καρέκλα του, εἶχε κάνει συναυτοκράτορές του ἄλλους δυὸς Ἰλλυριούς, τὸ γαμπρό του Γαλέριο καὶ τὸν ψυχοπαθῆ φίλο του Μαξιμιανό· ἦταν καὶ οἱ δύο τοῦ χε-

ριοῦ του. ὁ Γερμανὸς Κωνστάντιος ἀπὸ τὴν Ἑλληνίδα γυναικα του Ἐλένη, τὴν πρώτη, εἶχε γιὸ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο· κι ἀπὸ τὴν Ἰλλυρίδα, τὴ δεύτερη γυναικα του, τὴν κόρη του ψυχασθενοῦς Μαξιμιανοῦ, ἀπέκτησε ἔναν ψυχασθενὴ γιό, τὸν Κωνστάντιο, τὸν πατέρα τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ λεγομένου παραβάτου. μετὰ τὴν ἀπαγόρευσι τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τὸ Διοκλητιανό, ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐγγράμματοι εἰδωλολάτρες Ἐλληνες –ποὺ ἦταν τότε περίπου τὸ ἔνα τρίτο ἢ τέταρτο τῶν Ἐλλήνων– ἀπαρνήθηκαν τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἐπειδὴ μ' αὐτὴ δὲν εἶχαν καμμία πρόσβασι στὰ κρατικὰ ἀξιώματα καὶ κανένα λαμπρὸ μέλλον, ἔμαθαν καλὰ τὴ λατινική, κι ἔγραφαν πλέον σ' αὐτήν, γιατὶ καὶ σ' αὐτὴ πλέον μιλοῦσαν. ἔτσι λ.χ. οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου Ἐλληνες Ἀμμιανὸς Μαρκελλίνος ὁ ἱστορικὸς καὶ Μακρόβιος ὁ γραμματικὸς καὶ πάρα πολλοὶ ἄλλοι ως συγγραφεῖς εἶναι Λατῖνοι καὶ λατινόγλωσσοι. στὴν ἐλληνικὴ ἔμειναν γιὰ λίγα χρόνια λίγοι εἰδωλολάτρες Ἐλληνες, οἱ ὄποιοι γρήγορα κι ἐγκατέλειψαν τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ὅλοι. μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐξέλιπαν οἱ τελευταῖοι Ἐλληνες εἰδωλολάτρες, μηδενὸς διώκοντος. ως τυχοδιώκτες ἐκλατινίστηκαν, γιὰ νὰ μὴ χάσουν τὴν ὑψηλὴ κοινωνικὴ τάξι στὴν ὄποια πάσχιζαν νὰ μποῦν. τὰ δυὸ ὅμως τρίτα ἢ τρία τέταρτα τῶν Ἐλλήνων ἦδη τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ ἦταν, ὅπως εἶπα, Χριστιανοί. κι αὐτοὶ μόνοι κράτησαν μὲ πεῖσμα ως γλῶσσα τους, καὶ λαλούμενη καὶ γραφόμενη, ἀπὸ ἐγγραμμάτους κι ἀγραμμάτους, τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα· μόνο τὴν ἐλληνική.

“Οταν 80 χρόνια μετὰ τὸ Διοκλητιανό, ἐπὶ Ἰουλιανοῦ, ἐπανῆλθε ἡ δίωξι τῶν Χριστιανῶν, γιὰ 17 μόνο μῆνες ποὺ βασίλευσε ὁ Ἰουλιανός, ὁ Γερμανοὶλλυριὸς αὐτὸς αὐτοκράτορας ὁ λεγόμενος καὶ παραβάτης (= πρώην Χριστιανὸς ἀποσκιρήσας), ἐπειδὴ ἀπὸ κατηχούμενος τοῦ ἀρειανισμοῦ, ποὺ ἦταν, ἀσπάστηκε τὴν περσικὴ εἰδωλολατρία, γιατὶ μέσα στὴν ψυχασθενική του φαντασίωσι πίστευε ὅτι εἶναι γιὸς τοῦ περσικοῦ θεοῦ Μίθρα, ὁ φρενοβλαβής αὐτός, λαμβάνοντας εἰς βάρος τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης μέτρα πολὺ σκληρότερα ἐκείνων τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἀπαγόρευσε στοὺς Χριστιανούς, δηλαδὴ στὰ 90 ἢ 95% πλέον τοῦ Ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας, ἀκόμη καὶ τὴν ἐντελῶς ἴδιωτικὴ διδασκαλία καὶ ἐκμάθησι τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. αὐτὸ τὸ ἔκανε κυρίως, ἐπειδὴ πίστευε ὅτι ἔτσι θὰ πλήξῃ τὴν Καινὴ Διαθήκη. ἀλλὰ βέβαια οἱ 17 μῆνες τῆς βασιλείας του γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἦταν κουνούπι στοῦ βοδιοῦ τὸ κέρατο· οὔτε ποὺ τὴν κατάλαβαν· διότι γι' αὐτοὺς σήμαινε μόνον ὅτι τὰ παιδιά τους στὴν ἐκμάθησι τῆς μητρικῆς των γλώσσης στὰ σχολεῖα ἔχασαν μόνο μιὰ χρονιά. τὴν ἀπαγόρευσι τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ τὸν ἴδιο τὸν Ἰουλιανὸ οἱ Χριστιανοὶ οὔτε ποὺ τὰ ἔνιωσαν. γελοῦσαν μὲ τὰ καμώματα τῆς ἀνισορροπίας του. ὁ

Μ. Ἀθανάσιος μάλιστα, ἐπίσκοπος τῆς μεγαλείτερης πόλεως τῆς αὐτοκρατορίας, τῆς Ἀλεξανδρείας, τὸν ὁποῖο ὁ Ἰουλιανὸς «ἐξώρισε», οὔτε κὰν ξεκίνησε γιὰ τὴν ἐξορία ἐκείνη, παρ' ὅλο ποὺ ὁ παλαβὸς προσπαθοῦσε μὲ ἀλλεπάλληλες ἐπιστολὲς νὰ διεγείρῃ ἐναντίον του τοὺς Ἀλεξανδρεῖς, λές καὶ αὐτὸς ἦταν ὁ ἀντάρτης, ὁ δὲ αὐτοκράτορας ἦταν ὁ Ἀθανάσιος. τοὺς ἔγραφε μάλιστα, γιὰ νὰ τοὺς φιλοτιμήσῃ, ὅτι Εἰστε ἀπόγονοι τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος, τοῦ πιὸ γενναίου καὶ τρομεροῦ Ἐλληνος, ὁ ὁποῖος, ἀν ζοῦσε σήμερα, θὰ ἔφερνε σὲ κάποια ἀγωνία ἀκόμη κι ἐμᾶς τοὺς Ἀρμαίους! ἐκεῖνο τὸν καιρὸ ἔγραψε καὶ δυὸ φαντασιωτικὰ βιβλία τρελλοῦ, δυὸ ψυχασθενικὲς λογόρροιες, ἐναντίον τῶν Ἐλλήνων, ἐπειδὴ ἦταν φανατικὸς ἑβραιόφιλος, κι ἐναντίον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. τὸ πρῶτο, στὸ ὅποιο χλευάζει κι ἔξυβρίζει τοὺς Ἐλληνες, τὸ τιτλοφορεῖ *Μισέλλην*, τὸ δεύτερο, στὸ ὅποιο προσπαθεῖ νὰ λασπώσῃ τὸν Ἀλεξανδρο μὲ πολλὴ μανιακὴ κακία, τὸ τιτλοφορεῖ *Συμπόσιον* ἢ *Κρόνια*. οἱ σημερινοὶ Ἐλληναρᾶδες ἔξυμνοιν καὶ θεοποιοῖν τὸν Ἰουλιανὸ γιὰ δύο λόγους· ἀπὸ ἀντιχριστιανικὴ λύσσα κι ἀπὸ πολλὴ ἀγραμματοσύνη· σὰν τσόκαρα καὶ στειλιάρια, ποὺ εἶναι, οὔτε διάβασαν τὰ δυὸ αὐτὰ βιβλία του οὔτε κὰν τὴν ὑπαρξία τους ξέρουν· κούτσουρα. καὶ τὸν λένε «μέγαν Ἰουλιανό», ἐπειδὴ δὲν ξέρουν δτι βασίλευσε μόνο 17 μῆνες καὶ δὲν ἔκανε ἀπολύτως τίποτε. ἦταν δὲ καὶ κίναιδος. ὁ Ἀθανάσιος ἔξακολουθοῦσε πολὺ ἐπίσημα νὰ ἐπισκοπεύῃ στὴ μεγαλούπολι καὶ ἔλεγε ὅτι δὲν βλέπει νὰ διαρκέσῃ γιὰ πολὺ αὐτὴ ἡ παλαβομάρα. μᾶλλον καταλάβαινε ὅτι ἔνα τέτοιο ψυχοπαθὲς ἄτομο δὲν θὰ τὸ ἀνεχτοῦν στὸ θρόνο οἱ στρατηγοὶ παραπάνω ἀπὸ μιὰ χρονιὰ περίπου. καὶ φυσικὰ δὲν διαψεύστηκε. ὁ πανίσχυρος εἰδωλολάτρης στρατηγὸς Βαλεντινιανὸς δολοφόνησε τὸν ψυχασθενῆ, διώρισε γιὰ ἔνα ἔτος αὐτοκράτορα τὸν εἰδωλολάτρη συστράτηγὸ του Ἰοβιανό, ὥσπου νὰ δῇ ἀν θὰ ἐπικρατήσῃ τὸ κίνημά του, κι ὅταν εἰδε ὅτι ἐπικράτησε, δολοφόνησε καὶ τὸν Ἰοβιανό, κι ἔγινε αὐτοκράτορας ὁ ἴδιος γιὰ πολλὰ χρόνια. ὅλοι οἱ τότε εἰδωλολάτρες αὐτοκράτορες, Ἰοβιανός, Βαλεντινιανός Α', Β', Γ', Βάλης, καὶ Γρατιανός, εὐνόησαν τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἄφησαν ἥσυχους νὰ διδάσκουν καὶ νὰ μαθαίνουν δτι θέλουν. εἶναι οἱ 6 εἰδωλολάτρες αὐτοκράτορες τῆς πραγματικῆς ἀνεξιθρησκίας, οἱ προκάτοχοι τοῦ Θεοδοσίου Α'. ἀλλὰ κι ὁ Θεοδόσιος, ὁ ἔβδομος τῆς σειρᾶς, ἦταν εἰδωλολάτρης, ὅταν ἔγινε αὐτοκράτορας· ἐπειτα ἔγινε Χριστιανός, ἐπειδὴ σχεδὸν ὅλοι οἱ ὑπήκοοι του ἦταν πλέον Χριστιανοί. τὸ πρῶτο πρᾶγμα ποὺ ἀκύρωσε ὁ Ἰοβιανός, μόλις διαδέχτηκε τὸν Ἰουλιανό, ἦταν τὸ διάταγμα τοῦ Ἰουλιανοῦ ποὺ ἀπαγόρευε στοὺς Χριστιανοὺς τὴ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. ἦταν ἔξωφρενικό, διότι, ὅπως εἶπα, τὸ 95% τῶν Ἐλλήνων ἦταν τότε Χριστιανοί. ἦταν σὰ ν' ἀπαγόρευε κανεὶς στοὺς Ἐλληνες νὰ μι-

λοῦν ἑλληνικά. γι' αὐτὸ κι ὁ Ἰοβιανὸς ἀκύρωσε τὸ τρελλὸ διάταγμα τοῦ Ἰουλιανοῦ. δὲν ἐπανέφεραν ὅμως οἱ αὐτοκράτορες ἐκεῖνοι, οὔτε κανεὶς ἄλλος μέχρι τὸν Ἡράκλειο, ὃς ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους τὴν ἑλληνική· γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι δὲν ἦταν "Ἐλληνες" δὲν τοὺς ἔνοιαζε. οὔτε τὴν ἐπανέφεραν ἀλλ' οὔτε κι ἐμπόδιζαν τὴν ἴδιωτικὴ μάθησι καὶ χρῆσι της ἀκριβῶς ὅπως γινόταν ἐπὶ τουρκοκρατίας. οἱ δὲ ἐλάχιστοι πλέον εἰδωλολάτρες "Ἐλληνες, ἐπειδὴ διακατέχονταν ἀπὸ τυχοδιωκτικὴ καὶ ἀκόρεστη ὄρεξι γιὰ κρατικὰ ἀξιώματα, νίοθετοῦσαν τὴν λατινικὴ γλῶσσα καὶ ἀρνοῦνταν τὴν ἑλληνική. ἀναφέρω τὸ ἐπιφανὲς παράδειγμα ἐνὸς τέτοιου αὐτοκράτορος μὴ "Ἐλληνος, ποὺ ἦταν ἀδιάφορος γιὰ τὴν τύχη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τὴν ὅποια δὲν μίλησε ποτέ του, κι ἐνὸς συγχρόνου του ἀξιωματούχου "Ἐλληνος εἰδωλολάτρου ἀπὸ κείνους ποὺ ἀπαρνήθηκαν τὴν ἑλληνικὴ μητρικὴ τους γλῶσσα, γιὰ ν' ἀναρριχηθοῦν στὰ ὑψηλὰ ἀξιώματα, πρὸς τὸ τέλος περίπου τῆς μαύρης περιόδου 284 - 610. ὁ Ἰουστινιανὸς (527 - 565) καὶ ὁ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργός του Τριβωνιανός, ποὺ προτίμησε νὰ κωδικοποιήσῃ τὰ μέχρι τότε κείμενα τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου στὴ λατινικὴ γλῶσσα, καὶ ὅχι ὅπως τὰ κωδικοποίησαν ἀργότερα οἱ αὐτοκράτορες τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. ὁ Ἰουστινιανὸς ἦταν «Χριστιανός», ἀλλὰ δὲν ἦταν "Ἐλληνας" ὁ Τριβωνιανὸς ἦταν "Ἐλληνας, ὀλλὰ δὲν ἦταν Χριστιανός" ἦταν ἀπὸ τοὺς τελευταίους εἰδωλολάτρες. καὶ οἱ δυό, καὶ ὁ πανίσχυρος αὐτοκράτορας κι ὁ εὐνοημένος του ὑπουργός, συμφωνοῦσαν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα πρέπει νὰ παραμείνῃ θαμμένη, μέχρι νὰ σβήσῃ τελείως, ὅτι οἱ νόμοι τοῦ κατὰ 80% ἑλληνικοῦ κράτους πρέπει νὰ εἶναι γραμμένοι στὴ λατινική, οἱ νομομαθεῖς οἱ δικασταὶ καὶ οἱ δικηγόροι νὰ μιλοῦν στὰ δικαστήρια μόνο λατινικά, καὶ ὁ ἀπλὸς λαός, ὁ Ἐλληνικός, τόσο στὰ δικαστήρια ὅσο καὶ στὸ στρατὸ καὶ σ' ὅλες ἀνεξαιρέτως τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες πρέπει νὰ ἔχαναγκάζεται νὰ μιλάῃ λατινικά. τότε μπῆκαν στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα οἱ σημερινὲς ἄφθονες λατινικὲς λέξεις της, ὅπως σπίτι πόρτα σκάλα κάγκελλο κολόνα κελλὶ φροῦτο φρέσκος μαρούλι ράδικι μανίκι μουλάρι σκρόφα πουλὶ κουνέλι κότα παϊδάκια φαμίλια μπάρμπας κάστρο ταβέρνα καὶ χιλιάδες ἄλλες.

Καὶ ποιός κατὰ τὰ μαύρη ἐκείνη ἐποχὴ τῶν 3,5 αἰώνων ἦταν ὁ μοναδικὸς χρήστης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης; ποιός ἦταν ἐκεῖνος ποὺ ἐπέμενε μὲ πεῖσμα νὰ μιλάῃ τὴν ἑλληνικὴ καὶ μόνο τὴν ἑλληνική, ποὺ ἀν δὲν τὴν μιλοῦσε κι αὐτὸς ὁ τελευταῖος φορέας, ἡ ἑλληνικὴ σ' ἔναν αἰῶνα θὰ γινόταν μιὰ πενιχρὴ γλῶσσα τῶν 3.000 λέξεων σὰν τὴν τσιγγάνικη, καὶ σ' ἄλλον ἔναν αἰῶνα θὰ ἔσβηνε τελείως, ὅπως συνέβη μὲ ἄλλες ἐθνικὲς γλῶσσες σὰν τὴν προρρωμαϊκὴ γαλατικὴ καὶ τὴν προρωμαϊκὴ ἰσπανικὴ καὶ τὴν προαραβικὴ αἰγυπτιακή; ποιός εἶναι ὁ ἔνας

καὶ ἀποκλειστικὸς χρήστης καὶ διατηρητὴς καὶ σωτήρας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ποὺ ὄχι μόνο τὴ διέσωσε, ἀλλὰ καὶ τὴν κράτησε στὸ πιὸ ὑψηλό της ἐπίπεδο, ἐπίπεδο ποὺ δὲν δοκίμασε ποτὲ ἄλλοτε καμμία γλῶσσα τῆς γῆς, καὶ διατήρησε μαζὶ μ' αὐτὴ καὶ τὴν ἀρχαία της προχριστιανικὴ γραμματεία, δεύτερη σὲ ἔκτασι πάνω σ' ὅλη τὴ γῆ, κι ἔγραψε σ' αὐτὴ ἄλλη μιὰ τεράστια γραμματεία, πρώτη σὲ ἔκτασι πάνω σ' ὅλη τὴ γῆ; ποιός εἶναι αὐτὸς ὁ μοναδικὸς χρήστης καὶ σωτήρας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης; ἡ Χριστιανικὴ ἐκκλησία· οἱ Χριστιανοὶ "Ἐλληνες. ὅταν οἱ "Ἐλληνες εἰδωλολάτρες πρόδωσαν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, γιὰ νὰ μὴ χάσουν τ' ὀξιώματα καὶ τὴν ἔνταξί τους στὴν τότε κοινωνικὴ ἐλίτ καὶ κρατικὴ νομενκλατούρα. δὲν ὑπάρχει ἴστορικὸς ἢ γνώστης τῆς ἴστορίας ποὺ θὰ τολμήσῃ ν' ἀμφισβητήσῃ αὐτὴ τὴ μεγάλη ἀλήθεια. μόνο φρενοβλαβής θὰ τολμοῦσε κάτι τέτοιο.

Βέβαια ἐξ ἵσου ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ κίνητρο τῶν Χριστιανῶν γι' αὐτὴ τὴ μεγάλη πρᾶξι τους ἦταν ἡ Κ. Διαθήκη καὶ ἡ Π. Διαθήκη, τὸ ὅτι δηλαδὴ ἥθελαν πάσῃ θυσίᾳ νὰ κρατήσουν ζωντανὴ τὴ γλῶσσα στὴν ὄποια γράφτηκε πρωτοτύπως ἡ Κ. Διαθήκη καὶ ἡ αὐθεντικὴ μετάφρασι τῆς Π. Διαθήκης. τὸ κίνητρο ὅμως αὐτὸ δὲν μειώνει καθόλου τὴν προσφορά τους στὸ Ἐλληνικὸ ἔθνος, ὅτι μόνοι αὐτοὶ διέσωσαν τὴ γλῶσσα του, τὴ γλῶσσα τους.

Οἱ Χριστιανοί, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, καὶ τόσοι ἄλλοι ἐπέμεναν νὰ γράφουν, ἀπαξάπαντες καὶ μόνον αὐτοί, στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, νὰ κηρύττουν τὴν πίστι στὴν ἑλληνική, νὰ χρησιμοποιοῦν στὴ λατρεία τὴν ἑλληνική. καὶ γιὰ νὰ τὴ γνωρίζουν εἰς βάθος καὶ ἐκ περισσοῦ, ἔκριναν ὅτι πρέπει νὰ διαφυλάξουν καὶ νὰ σπουδάζουν καὶ τὰ προχριστιανικὰ κείμενά της, 2.000 τόμους, τὴ δεύτερη, ὅπως εἶπα, σὲ ἔκτασι ἀρχαία γραμματεία τῆς γῆς μετὰ τὴ χριστιανική. οἱ εἰδωλολάτρες "Ἐλληνες ἐν τέλει προσῆλθαν ὅλοι στὴν προσοδοφόρο λατινικὴ κι ἀφωμοιώθηκαν ἀπὸ τὸ λατινισμό. γι' αὐτὸ καὶ οἱ μὲν Χριστιανοὶ λέγονταν τότε μὲ τὴν ἑλληνικὴ λέξι πιστοί, οἱ δὲ εἰδωλολάτρες μὲ τὴ λατινικὴ λέξι παγάνοι (*pagani*)· καὶ σήμερα τοὺς λέμε παγανιστάς. διότι ἐκλατινίστηκαν πρόδωσαν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. ὁ τυχοδιώκτης καὶ ὑλόφρων καὶ ἄπληστος εἰδωλολάτρης ποτὲ δὲν χαλάει τὴ ζαχαρένια του, ἀλλὰ τὸ μόνο ποὺ κυττάει εἶναι τὸ τομαράκι του· καὶ γι' αὐτὸ θέλει πάντα κοινωνικῶς καὶ κρατικῶς νὰ ἔχῃ τὸ πάνω χέρι· καὶ γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχῃ αὐτό, πουλάει, ὅταν χρειαστῇ, καὶ τὴ γλῶσσα του καὶ τὸ ἔθνος του. εἶναι τέτοιος λόγω τῆς ἡθικῆς ποὺ τοῦ ὑπαγορεύει ἡ ἀκάθαρτη θρησκεία του, ἡ θρησκεία τοῦ ψεύτη καὶ κλέφτη Ἐρμοῦ, τῶν φονιάδων Ἀπόλλωνος καὶ Ἀρεως, τοῦ κτηνοβάτου Ποσειδῶνος, τῆς πόρνης Ἀφροδίτης, τῆς μοιχαλίδος Δήμητρος, τοῦ μοιχοῦ καὶ αἰ-

μομίκτου καὶ ἀρσενοκοίτου Διός, καὶ τοῦ κιναίδου Διονύσου, τοῦ ψευδάνορος (= ψευτοάντρα), ὅπως τὸν ἔλεγαν μὲ σιχασιὰ στὴ διάλεκτό τους οἱ ἀρχαῖοι Μακεδόνες· τέτοια εἶναι ἡ ἡθικὴ τῶν φαντασιωτικῶν αὐτῶν προσωποποιήσεων τῆς κακίας τῆς ἀκαθαρσίας καὶ τῆς διαστροφῆς. ποιά ἐθνικὴ γλῶσσα νὰ διασώῃ ὁ παγανιστής, ὅταν θὰ χρειαστῇ νὰ τὴν προδώσῃ καὶ νὰ τὴ θάψῃ, γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τὸ τομαράκι του τὴν καλοπέρασι καὶ τὴν ὑστερικὴ προβολή; οἱ ἐλάχιστοι τελευταῖοι εἰδωλολάτρες τῆς Ἑλλάδος χάθηκαν, ὅχι διότι κάποιος τοὺς κυνήγησε· κανεὶς δὲν τοὺς πείραξε μέχρι τὸν Θ' μ.Χ. αἰῶνα ποὺ ὑπῆρχαν λίγοι ἀκόμη· ἀφοῦ ἀνέβαιναν καὶ στὰ ὕπατα ἀξιώματα, ὅπως ὁ ἐπὶ Θεοδοσίου πρωθυπουργὸς Εὐτρόπιος κι ὁ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὑπουργὸς Τριβωνιανός, γιὰ τὸν ὅποιο ὄλες οἱ πηγὲς μαρτυροῦν ὅτι ἦταν ὁ μεγαλείτερος μιζαδόρος καὶ δωρολήπτης (δωροδοκῶν) τῆς αὐτοκρατορίας. οἱ "Ἐλληνες εἰδωλολάτρες ἔξελιπαν, ἐπειδὴ ἐκλατινίστηκαν· τότε χάθηκαν γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος· ὅπως ἀκριβῶς χάθηκαν γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἔξισλαμισθέντες Βυζαντινοί, ὅσοι ἔγιναν Ἀραβεῖς καὶ Τούρκοι, καὶ πασᾶδες καὶ τύραννοι καὶ βασανισταὶ τῶν ἄλλων ἀδερφῶν τους Ἑλλήνων· αὐτὸ ἦταν δικὴ τους ἐπιλογὴ.

Ἄλλὰ καὶ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν τουρκοκρατία, ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς καὶ περίπου ἄλλοι 10 τῆς παρέας του, ποὺ ἀπὸ Χριστιανοὶ ἔγιναν εἰδωλολάτρες, γιατὶ φαντάστηκαν ὅτι ἔτσι θὰ σώσουν τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὅταν τοὺς παρουσιάστηκε ἡ εὐκαιρία νὰ πᾶν στὴν Ἰταλία ὡς διαπραγματευταὶ τῆς ἐνώσεως ὁρθοδόξων καὶ παπικῶν, ξανάγιναν «Χριστιανοὶ» ὁρθόδοξοι, σὰν τὸν Καραχαβιάρη καὶ τὰ ζαγάρια του, πῆγαν στὴν Ἰταλία, ὑπέγραψαν τὴν «ἔνωσι», κι ἐκεῖ, ὅταν ὁ φιλοτομαρισμός τους καὶ ἡ φιλαυτία τους γλυκάθηκαν καὶ ζεστάθηκαν, γιὰ νὰ παραμείνουν στὴν Ἰταλία καὶ νὰ γίνουν ἵταλόγλωσσοι καὶ Ἰταλοί, ἔγιναν παπικοί· δὲν ξαναγύρισαν στὴν Ἑλλάδα. χάθηκαν γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος, μηδενὸς διώκοντος. διότι δὲν μποροῦσε τὸ τομαράκι τους νὰ ὑπομείνῃ τὴν τουρκοκρατία, ὅπως τὴν ὑπέμειναν καρτερικὰ καὶ ἥρωϊκὰ οἱ πιστοὶ Χριστιανοί, αὐτοὶ ποὺ διατήρησαν μέχρι τὴν ἀπελευθέρωσί του καὶ τὸ ἔθνος καὶ τὴ γλῶσσα του.

Δεύτερη λοιπὸν φορὰ ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα κινδύνευσε νὰ σβήσῃ, μαζὶ καὶ μὲ τὴ γραμματεία τῆς καὶ μὲ τὸ ἔθνος, κατὰ τοὺς 4 αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας, ποὺ γιὰ τὸ βόρειο μισὸ τῆς Ἑλλάδος ἦταν 5. τότε ὄλοι οἱ ὑλόφρονες καὶ καιροσκόποι καὶ τυχοδιώκτες "Ἐλληνες ἔγιναν Τούρκοι καὶ μουσουλμάνοι· καὶ λίγοι ποὺ μποροῦσαν νὰ φύγουν στὸ ἔξωτερικὸ καὶ νὰ ρίξουν πίσω τους στὴν πατρίδα μαύρη πέτρα, ἔγιναν παπικοί καὶ Ἰταλοί. οἱ δὲ πιστοὶ Χριστιανοὶ ἔμειναν "Ἐλληνες. πάλι βέβαια τὸ κίνητρό τους ἦταν ἡ πίστι τους ἡ χριστιανική· ἐπειδὴ δὲν μποροῦσαν νὰ γίνουν Τούρκοι οὔτε Ἰταλοί, ἀν δὲν ἀπαρνοῦνταν αὐτὴ

τὴν πίστιν οὔτε αὐτὸς μειώνει ὅμως τὴν μεγάλην πρᾶξιν τους, τὴν μόνην πρᾶξιν ποὺ διέσωσε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φυσικὰ καὶ τὸ ἔθνος τὸ Ἑλληνικόν. οὔτε αὐτὸς εἶναι σύμπτωσι, οὔτε ἄσχετο μὲν τὴν θείαν πρόνοιαν. ὅσοι δὲν κρατήθηκαν πιστά μέλη τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἐκκλησίας, ἔχασαν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν· καὶ τὴν ἐθνικότητά τους βέβαια. γιὰ κείνους ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔσβησε· χάθηκε. σήμερα μιλοῦν τουρκικὰ καὶ ἵταλικά· κι ἔχουν καὶ τὴν ἀντίστοιχην ἐθνικὴν συνείδησιν· κι ἐπιβουλεύονται κιόλας τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ τὴν γλῶσσαν του. μόνη ἡ ἐκκλησία διέσωσε, γιὰ δεύτερη φορά στὴν ἴστορία, τὴν γλῶσσαν αὐτὴν τὴν ἑλληνικήν. οἱ “Ἐλληνες γιὰ 4-5 αἰώνες καὶ στὰ δικαστήρια καὶ στὶς κρατικὲς ὑπηρεσίες ἥταν ἀναγκασμένοι νὰ μιλοῦν τουρκικά. μόνο στὴν ἐκκλησία μιλοῦσαν ἑλληνικά, καὶ στὸ σπίτι τους βέβαια ὡς Χριστιανοί. ἡ ἐκκλησία κράτησε καὶ στὴ λατρεία της καὶ στὸ κήρυγμά της καὶ σὲ κάθε χρῆσι της μόνο τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν· μόνη ἡ ἐκκλησία. δὲν ὑπῆρξε ἄλλος φορεὺς τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσης τότε. κι ἀν χανόταν ἡ γλῶσσα βέβαια, θὰ χανόταν καὶ ἡ γραμματεία της καὶ ἡ ἴστορία καὶ τὸ ἔθνος.

Καὶ παρ’ ὅλες τὶς δυσμενεῖς, δυσμενέστατες κι ἐπικίνδυνες, συνθῆκες ἡ ἐκκλησία τὴν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικὴν τὴν κράτησε σ’ ὅλο τὸ ὕψος της καὶ σ’ ὅλη τὴν καθαρότητά της. ἀφήνω τους λογίους ἐκκλησιαστικοὺς ἡγέτες, σὰν τους κληρικοὺς Μελέτιο Πηγᾶ, Εὐγένιο Βούλγαρι, Νικηφόρο Θεοτόκη, Νεόφυτο Δούκα, Ἀθανάσιο Πάριο, Θεόφιλο Καμπανίας Θεσσαλονίκης, καὶ τόσους ἄλλους, ποὺ ἔγραφαν σὲ ἀρχαῖζουσα γλῶσσαν. παίρνων τὶς ἀπλές Διδαχές τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ! τί δημοτικὴ ἑλληνική! τί καθαρότητα ἑλληνικῆς γλώσσης! κάνετε ἔνα πείραμα. πάρετε τρία δημοτικὰ κείμενα τῆς τουρκοκρατίας, δυὸς ἰδιωτικὰ κι ἔνα ἐκκλησιαστικό· ἔνα τοῦ ΙΖ’ αἰώνος, ἔνα τοῦ ΙΗ’, κι ἔνα τοῦ ΙΘ’-τὸ Χρονικὸ τοῦ Παπασυναδινοῦ τοῦ Σερραίου (ΙΖ’), τὶς Διδαχές τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ (ΙΗ’), καὶ τὸ Στορικὸν (= Ἰστορικὸν) τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη (ΙΘ’), δηλαδὴ αὐτὸς ποὺ λέμε ‘Απομνημονεύματά του’ (διότι ὁ Μακρυγιάννης μπορεῖ νᾶγραψε τὸ κείμενό του μετὰ τὴν τουρκοκρατίαν, ἀλλὰ τὴν γλῶσσαν του τὴν ἔμαθε ὡς μητρικὴ καὶ τὴν μιλοῦσε ὡς ὥριμος πλέον ἄντρας ἥδη ἐπὶ τουρκοκρατίας). πάρτε τὰ κείμενα αὐτὰ καὶ χτενίστε τὸ λεξιλόγιό τους. στὰ δύο, Παπασυναδινὸ καὶ Μακρυγιάννη, θὰ βρῆτε μιὰ δημοτικὴ ἑλληνικὴ κατάφορτη ἀπὸ τουρκικὲς λέξεις· τί ἀμανάτι καὶ τί τζιβαέρι καὶ τί χαζίρι! κατάφορτη. διαβάστε καὶ τὶς Διδαχές τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, τὸ χριστιανικὸ κήρυγμα τῆς ἐκκλησίας· τὸ δημώδες, τὸ ἄκρως λαϊκό· δὲν θὰ βρῆτε τέτοιες λέξεις· θὰ βρῆτε ὄλοκάθαρα ἑλληνικά. γιατί; γιατί ἡ ἐκκλησία τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ τὴν ἀρχαῖζουσαν στὴ λατρεία της καὶ τὴ δημοτικὴ στὸ κήρυγμά της, τὴν μιλοῦσε μόνο καθαρή· μ’ ἔνα αἰσθητήριο ἀλάθη-

το. ξένες λέξεις δὲν δεχόταν στὴ λαλιά της. δὲν κακίζω τοὺς ἄλλους δύο συγγραφεῖς· ἀνθρώποι ἀπλοϊκοὶ ἦταν· Ἠταν φυσικὸν νὰ δεχτοῦν τουρκικὲς λέξεις· δὲν ἤξεραν κὰν ποιές ἀκριβῶς εἶναι τουρκικὲς καὶ ποιές καθαρόαιμες ἐλληνικές. δὲν Ἠταν φιλόλογοι οἱ ἀνθρώποι. Ἡ ἐκκλησία ὅμως οὕτε αὐτὸ τὸ ἀπλοϊκὸ καὶ ἀπολύτως δικαιολογημένο μειονέκτημα εἶχε στὴ γλῶσσα της καὶ τὴ δημοτικὴ καὶ τὴν ἀρχαῖζουσα. Ἡ ἐκκλησία μιλοῦσε μόνο καθαρὴ ἐλληνικὴ γλῶσσα, πεντακάθαρη· μόνη αὐτή. ἄλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι, ὅση ἐλληνικὴ γλῶσσα ἤξεραν, στὴν ἐκκλησία τὴ μάθαιναν· ἔκει τὴ φρεσκάριζαν, ἔκει τὴ διατηροῦσαν καὶ τὴ συντηροῦσαν, γιὰ χάρι τῆς Χριστιανικῆς πίστεως τὴν κράτησαν. γιὰ κανέναν ἄλλο λόγο.

Λέμε συνήθως· τὸ Ἐλληνικὸ ἔθνος χάρισε στὴ Χριστιανικὴ πίστι τὴ γλῶσσα του γιὰ τὴ Βίβλο της. ναί· ἄλλὰ καὶ Ἡ Χριστιανικὴ πίστι, δύο φορὲς αὐτή, χάρισε στὸ Ἐλληνικὸ ἔθνος τὴ γλῶσσα του. τὸ Ἐλληνικὸ ἔθνος σὲ ἔναν μόνο ὄφείλει εὐγνωμοσύνη, διότι δύο φορὲς διέσωσε μόνος αὐτὸς τὴ γλῶσσα του καὶ γε τὴν ἐπιβίωσί του ὡς ἔθνους· στὴ Χριστιανικὴ πίστι, στὴ Χριστιανικὴ ἐκκλησία. ποῦ Ἠταν τότε οἱ παγανισταί, αὐτὰ τὰ τσόκαρα, αὐτὰ τ' ἀγράμματα κι ἀπελέκητα σαχλοκούδουνα; ὅλοι τους πρόδωσαν κι αὐτομόλησαν τὴ μιὰ φορὰ στὸ λατινισμὸ τὴν ἄλλη στὸ ἰσλάμ, κι ἔσβησαν τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα τους. αὐτὸ τοὺς ὑπαγορεύει πάντα τὸ θεοποιημένο τομαράκι τους. Ἡ Χριστιανικὴ πίστι διέσωσε, δίς, τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ γιὰ πάντα τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία καὶ τὴν ἐλληνικὴ ἱστορία. τὸ Ἐλληνικὸ ἔθνος ὄφείλει τὴ σημερινὴ ὑπαρξί του μόνο στὴ Χριστιανικὴ πίστι, στὴν ἐκκλησία. σὲ κανέναν ἄλλο· καὶ κυρίως σὲ κανένα πατριδοκάπηλο, σὲ κανένα ψιλικατζῆ ὀλυμπιακῆς φανφάρας. ξέρετε τώρα ποῦ θ' αὐτομολήσουν αὐτοὶ σὲ περίπτωσι ποὺ Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα θὰ κινδυνεύσῃ. γιὰ χάρι τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης διέσωσαν δίς οἱ Χριστιανοὶ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, μὲ συνέπεια νὰ διασωθῇ καὶ Ἡ ἐλληνικὴ γραμματεία καὶ Ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία καὶ τὸ Ἐλληνικὸ ἔθνος, γι' αὐτὸ ἄλλωστε κι ὁ διαμορφωτὴς ποὺ διέπλασε τὴ νεώτερη ἐλληνικὴ γλῶσσα εἶναι μόνο ἔνας· Ἡ Βίβλος· Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ μετάφρασι τῶν Ἐβδομήκοντα καὶ Ἡ Καινὴ Διαθήκη ὅπως γράφτηκε ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ Βίβλος διέπλασε πρῶτα τὴ γλῶσσα τῆς χριστιανικῆς λατρείας καὶ τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος κι ἔπειτα ὅλη τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα.

Ἡ μελέτη αὐτὴ πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1999 στὸ περιοδικὸ Σάλπιγξ Ὁρθοδοξίας, σὲ 3 συνέχειες, τεύχη 354-6.

5. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ

Τὸν Ἱανουάριο τοῦ 1965, πρὶν ἀπὸ μισὸ αἰῶνα, ἔνα ἀπόγευμα μᾶς συγκέντρωσαν στὸ γήπεδο τοῦ στρατοπέδου νεοσυλλέκτων τῆς Κορίνθου, 1500 νεοσυλλέκτους - Y.E.A. - ἐπιστήμονες ὅλους, ἀπ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, καὶ κάποιοι ἐπισκέπτες μ' ἔνα φορτηγὸ μοίρασαν σ' ὅλους ἀπὸ μιὰ Καινὴ Διαθήκη τῆς τσέπης, μετάφρασι τοῦ Βάμβα μὲ πολὺ ώραία καὶ κομψὴ βιβλιοδεσία. πῆρα κι ἐγώ, ἀν καὶ εἶχα δική μου Κ. Διαθήκη τῆς τσέπης μὲ τὸ ἀρχαῖο κείμενο. τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωΐ σηκώθηκα μισὴ ὥρα πρὶν ἀπὸ τὸ ἐγερτήριο, γιὰ νὰ ἑτοιμαστῶ. βγαίνοντας ἀπὸ τὸ θάλαμο τῆς διμοιρίας, εἶδα στὸν προθάλαμο πεταμένη μιὰ Κ. Διαθήκη, καὶ τὴ συμμάζεψα. «Θὰ εἶχα τώρα τρεῖς». στὴ σκάλα εἶδα πεταμένες ἄλλες τέσσερες, καὶ τὶς πῆρα. σκέφτηκα βέβαια «Ποῦ νὰ τὶς βάλω τόσες», ἀλλὰ μοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ τὶς ἀφήσω. στενοχωρήθηκα· «Πέντε ἀτομα πέταξαν τὴν Κ. Διαθήκη! τόσο πολλοί! μὰ τί ἄνθρωποι εἶναι αὐτοί; τέλος πάντων ἀφοῦ βρέθηκαν τόσο πολλοὶ νὰ τὶς πετάξουν, ἃς ζοριζόμουν λίγο νὰ τὶς βολέψω στὸ ἀδιαχώρητο τοῦ γυλιοῦ μου μέχρι νὰ βγῶ καὶ νὰ τὶς χαρίσω σ' ἄλλους». μόλις βγῆκα στὴν αὐλή, σοκαρίστηκα. ἐκατοντάδες Κ. Διαθῆκες, σχεδὸν ὅσες μοιράστηκαν, πεταμένες καὶ τσαλαπατημένες· πολλὲς μὲ μανία. στ' ἀποχωρητήρια μοῦ κόπηκε τὸ αἷμα· περίπου μιὰ ἐκατοντάδα πεταμένες· ἄλλες μέσα στὰ δοχεῖα ἀπορρίψεως τοῦ χρησιμοποιημένου χαρτιοῦ ὑγείας, ἄλλες στὸ πάτωμα καὶ στὰ ὄρθιστάδην οὐρητήρια τσαλαπατημένες μέσα στὰ οὖρα, ἄλλες ἀνοιχτὲς καὶ μπρούμυτα πάνω στὰ ἀτάκτως κι ἐκτὸς ἀποχετεύσεως ἀφημένα κόπρια. ἔφυγα μὲ φρίκη, χωρὶς νὰ οὐρήσω. μοῦ ἦταν ἀδύνατο. πῆγα σ' ἔνα μεμονωμένο οὐρητήριο πίσω ἀπὸ τὰ μαγειρεῖα.

Πιὸ μπροστά, ἵσως τὸ 1962, ὅταν ἤμουν φοιτητής, κάποιος διδάκτωρ τῆς θεολογίας εἶχε στὴ διατριβὴ του μιὰ στατιστική, ποὺ ἔκανε σὲ πόλεις καὶ χωριὰ τῆς Ἑλλάδος γιὰ τὸν ἐκκλησιασμὸ τῶν Χριστιανῶν. τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ ὄποιοδήποτε ἐκκλησίασμα περιλάμβανε ὄλες τὶς ἡλικίες καὶ τῶν δύο φύλων. ὁ ἐπιστήμων στάτισε ὅτι στὴν Ἑλλάδα ἐκκλησιάζεται τὸ 2% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας. σήμερα (2000 - 2010), καθὼς περιερχόμουν νὰ κηρύξω στὴ μισὴ Θεσσαλονίκη καὶ σὲ 50 περίπου χωριά της καὶ τοῦ Λαγκαδᾶ, στὴν ἐκκλησία ἔβλεπα μόνο ἄντρες καὶ γυναῖκες γέρους, καὶ ὅχι ποτὲ κάτω ἀπὸ 50 ἔτῶν.

‘Υπολογίζω ότι τὸ ποσοστὸ τοῦ ἐκκλησιάσματος εἶναι στὰ χωριὰ μικρότερο τοῦ 0,5%, στὶς πόλεις ἵσως 1% καὶ μ' ἐλάχιστους νέους. ἀπερχόμενο ἐκκλησίασμα· θέλω νὰ πῶ γερασμένο, μὲ κατεύθυνσι πρὸς τὸν τάφο. κάτω τῶν 50 ἑτῶν ἔβλεπα μόνο στὶς πόλεις· καὶ ἐλάχιστους. οἱ ἄλλοι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι βαπτίζονται νεογνά, ἐκτὸς λειτουργίας, κηδεύονται νεκροί, ἐκτὸς λειτουργίας, καὶ παντρεύονται νέοι, ἐκτὸς λειτουργίας, οὐσιαστικὰ δὲν ἐκκλησιάζονται ποτέ· μερικοὶ ἵσως ὅταν ρίχνουν βεγγαλικὰ τὴν νύχτα τοῦ πάσχα χωρὶς νὰ μποῦν στὴ λειτουργία.

‘Αν τὸ 100% τῶν «ὅρθοδόξων Χριστιανῶν» Ἐλλήνων, 10.000.000, ἀποφασίσουν μιὰ Κυριακὴ νὰ ἐκκλησιαστοῦν, ἡ ἐκκλησία θὰ τοὺς διώξῃ, ἐπειδὴ τὸ συνολικὸ ἐμβαδὸν τῶν ναῶν δὲν εἶναι οὕτε τὸ 5% ἐκείνου τὸ ὅποιο μπορεῖ νὰ τοὺς χωρέσῃ.

Τὸ 1% τοῦ ὄρθοδόξου Χριστιανικοῦ Ἐλληνικοῦ λαοῦ εἶναι περίπου 100.000, τὸ 0,5% περίπου 50.000. οἱ ἄλλοι ἔχουν κόψει κάθε σχέσι μὲ τὴ Χριστιανικὴ πίστι κι ἐκκλησία. ἀν λάβουμε ὑπ’ ὄψι μας ὅτι οἱ 10.000 εἶναι ἄνθρωποι τῶν μνημοσύνων, μόνο 90 ἢ 40 χιλιάδες εἶναι οἱ ἐκκλησιαζόμενοι. ἀν ἀναζητήσουμε ἐκείνους ποὺ διαβάζουν τὴ Βίβλο, προσεύχονται, ἔξομολογοῦνται, καὶ κοινωνοῦν, τὸ ποσοστὸ μειώνεται ὀπωσδήποτε στὰ μισά, 45 ἢ 20 χιλιάδες. ἐλπίζω ὅτι αὐτοὶ παραδέχονται ως θεὸ τὸ Χριστό, δὲν βλασφημοῦν τὰ θεῖα, δὲν σκοτώνουν τὰ παιδιά τους, δὲν καπνίζουν, δὲν βρίζουν μὲ τὸ ρῆμα γαμᾶ. λοιπὸν οἱ ὄρθοδόξοι Χριστιανοὶ “Ἐλληνες, μαζὶ μὲ τ’ ἀνήλικά τους εἶναι περίπου 20 - 40 χιλιάδες. αὐτοὶ εἴμαστε. κάτι παραπάνω ἀπὸ τοὺς παπικούς, κι ἀπὸ τοὺς χιλιαστάς, κι ἀπὸ τοὺς προτεστάντες, ἀλλ’ ὅχι κι ἀπὸ τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν αἵρετικῶν, οἱ ὄποιοι στὴν αἵρεσί τους εἶναι ζηλωταί. (ἡ σάρα καὶ ἡ μάρα εἶναι καρφιτσωμένη στὴν ὄρθοδοξὴ ἐκκλησία). αὐτοὶ λοιπὸν εἴμαστε. ὁ θεὸς νὰ μᾶς φυλάγῃ μέσα στὴν ἀποχριστιανισμένη Ἐλλάδα.

‘Ο κόσμος ὅλος ἀποχριστιανίζεται. ἔρχονται μέρες πολὺ διαφορετικὲς ἀπ’ ὅλες τὶς προηγούμενες. αὐτὸ ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ κάνῃ ὁ ἔξισλαμισμὸς σὲ πέντε αἰῶνες μὲ τόση βίᾳ, θὰ τὸ κάνῃ ἡ τηλεόρασι σὲ πέντε δεκαετίες χωρὶς καμμία βίᾳ. λέτε ἡ τηλεόρασι αὐτὴ νὰ εἶναι τὸ χρυσοῦν ποτήριον τῆς αἰσχρῆς γυναικὸς τῆς Ἀποκαλύψεως (14,8· 16,19· 17,1 - 18,24), τῆς Μεγάλης Βαβυλῶνος, τὸ γέμον βδελυγμάτων καὶ τῶν ἀκαθάρτων τῆς πορνείας τῆς γῆς, ἥ ὄποια Βαβυλὼν ἐκ τοῦ οἰνου τῆς πορνείας αὐτῆς πεπότικε πάντα τὰ ἔθνη καὶ μὲ τὴν ὄποια ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθησαν οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν ἐκ τοῦ οἰνου τῆς πορνείας αὐτῆς;

6. ΕΜΠΡΗΣΜΟΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Ἡ ἀρχαία βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ λεγόμενη καὶ *Mουσεῖον*, κάηκε δυὸς φορές, τῇ δεύτερῃ φορὰ ὀλοσχερώς.

Ο πρῶτος ἐμπρησμός της, κατὰ τὸν ὅποιο κάηκαν τὰ μισὰ περίπου βιβλία της, συνέβη τὸ 47 π.Χ., ἐνῷ βρισκόταν στὴν Ἀλεξάνδρεια ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ γιὰ τὴν καταδίωξι τοῦ Πομπηίου. ὁ ἐμπρησμὸς ἦταν μᾶλλον ἀτύχημα. ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ, ποὺ ἦταν ἐλληνομαθῆς καὶ φιλέλληνας, λυπήθηκε πολὺ γιὰ τὸν ἐμπρησμὸ ἐκεῖνο, τόσο διότι ἡ καταστροφὴ ἦταν μιὰ μεγάλη ἀπώλεια ὅσο καὶ διότι συνέπεσε μὲ τὴν ἐκεῖ δική του παρουσία.

Ο δεύτερος κι ὄλοκληρωτικὸς ἐμπρησμὸς συνέβη τὸ 641 μ.Χ., ὅταν κυρίευσαν τὴν Ἀλεξάνδρεια γιὰ πρώτη φορὰ οἱ Ἀραβεῖς μωαμεθανοί, ποὺ τὴν πῆραν ἀπὸ τοὺς Ἐλληνες Χριστιανούς. τὴν ἔκαψε ἐσκεμμένα καὶ φανερὰ ὁ Ἀραβας μωαμεθανὸς πορθητὴς τῆς Ἀλεξανδρείας Ἀμβρος (Ἀμρ - ἴμπν "Ἐλ Ἀς). τὴ φορὰ αὐτὴ κάηκαν καὶ πολλὲς χιλιάδες χριστιανικῶν κειμένων, τὰ δόποια εἶχαν συσσωρευθῆ στὴ βιβλιοθήκη ἐπὶ ἔξ αἰῶνες. λέγεται μάλιστα καὶ τὸ ἔξῆς γιὰ τὸν μωαμεθανικὸ αὐτὸ ἐμπρησμό. ὁ πορθητὴς ᾤώησε τοὺς Ἀλεξανδρεῖς ἀν τὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης εἶναι σοφάτερα ἀπὸ τὸ Κοράνιο, κι ἐκεῖνοι ἄλλοι φοβήθηκαν καὶ τοῦ εἴπαν Ὁχι, κι ἄλλοι τόλμησαν καὶ τοῦ εἴπαν ὅτι Ναι εἶναι σοφάτερα. ἐκεῖνος τότε στοὺς μὲν πρώτους ἀπάντησε ὅτι, ἀφοῦ δὲν εἶναι σοφάτερα ἀπὸ τὸ Κοράνιο, δὲν χρειάζονται, καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ καοῦν, στοὺς δὲ δευτέρους ἀπάντησε ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ύπαρχουν βιβλία θεωρούμενα σοφάτερα ἀπὸ τὸ Κοράνιο, καὶ γι' αὐτὸ πρέπει ἐπίσης νὰ καοῦν. κι ἔκαψε τὴ βιβλιοθήκη.

Κάνοντας μιὰ νηφάλια καὶ ῥεαλιστικὴ ἐκτίμησι τῶν δυὸς ἐμπρησμῶν τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας, τοῦ εἰδωλολατρικοῦ καὶ τοῦ μωαμεθανικοῦ, μποροῦμε νὰ ποῦμε τὰ ἔξῆς. ἔνα βιβλίο μεγάλης ἀξίας βρίσκεται ὅχι μόνο στὶς βιβλιοθήκες, ὅπου φρόντισε καὶ τὸ ἔβαλε ὁ συγγραφεὺς ἢ ὁ ἐμπορικὸς ἐκδότης του ἢ κάποιος παράγων τῆς βιβλιοθήκης, ἀλλὰ καὶ στὴν κυκλοφορία, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι τὸ ἐκτιμοῦν τὸ διαβάζουν τὸ ἀντιγράφουν τὸ ἀποκτοῦν. ἔνα βιβλίο χωρὶς ἀξία δὲν κυκλοφορεῖ, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι δὲν τὸ ἐκτιμοῦν δὲν τὸ διαβάζουν δὲν ἐνδιαφέρονται νὰ τὸ ἔχουν, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ βρίσκεται σὲ μιὰ βιβλιοθήκη, ἵδιως μεγάλη, ἐπειδὴ φρόντισαν νὰ τὸ βάλουν ἐκεῖ κά-

ποιοι. ἔτσι ὅταν μιὰ βιβλιοθήκη καῆ, τὰ μὲν κείμενα ἀξίας διασφέζονται στὴν κυκλοφορία, τὰ δὲ χωρὶς ἀξία, ποὺ ἥταν στὴ βιβλιοθήκη, ἐξαφανίζονται. κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαφανίσῃ τὰ "Ἐπη τοῦ Ὁμήρου ἢ τὰ Ἐρμηνευτικὰ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἀκόμη κι ἄν κάψῃ ἐκατὸ βιβλιοθῆκες σὰν ἐκείνη τῆς Ἀλεξανδρείας.

"Ἐτσι μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ δυὸ ἐμπρησμοὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας γιὰ μὲν τὴν πόλι ἐκείνη ἥταν ἀπώλεια μεγάλη, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ γραμματεία, τόσο τὴν προχριστιανικὴ ὅσο καὶ τὴ χριστιανική, δὲν ἥταν καθόλου ἀπώλεια. εἶναι φυσικὸς νόμος ἀπ' ὅποιαδήποτε γραμματεία τῆς γῆς νὰ διασφέζωνται στοὺς αἰῶνες τὰ βιβλία ἀξίας καὶ ν' ἀφανίζωνται μ' ὅποιονδήποτε τρόπο τὰ χωρὶς ἀξία. κανεὶς ἐμπρησμὸς βιβλιοθήκης δὲν ἐπηρεάζει τὰ ποσοστὰ οὕτε στὴν ἑλληνικὴ γραμματεία οὕτε σὲ καμμιὰ ἄλλη. ἡ φυσικὴ ἐπιλογὴ καὶ τὸ φιλτράρισμα τοῦ χρόνου εἶναι γεγονότα αὐτόματα. τέτοιοι ἐμπρησμοὶ δείχουν μόνο τὴ βαρβαρότητα τῶν ἐμπρηστῶν, καὶ δὲν ἔχουν καμμιὰ ἀπολύτως ἄλλη σημασία.

Περίληψι διαλέξεώς μου τοῦ 1997

7. ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΤΟΥ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ ΣΤ' ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ

1. Λέξεις τουρκικές

"Οχι σ' ἐμπεριστατωμένη ἐπιστημονικὴ δουλειὰ ἀλλὰ σὲ μιὰ ἀνέμελη ἀνάγνωσι τῆς ἀναπαύσεως ὑπογράμμισα ὅλες ἢ σχεδὸν ὅλες τὶς τουρκικές λέξεις ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Μακρυγιάννης στ' Ἀπομνημονεύματά του· ἀλλ' ὅχι κι ὅλες τὶς ἀναφορές τῆς κάθε λέξεως. ἡ χρῆσι τῆς κάθε μιᾶς εἶναι πολὺ συχνότερη. τὸ παρὸν δηλαδὴ δὲν εἶναι εὑρετήριο τῶν κάτωθι ἐμφαινομένων λέξεων, ἀλλὰ δεῖγμα.

- ἀμανέτι 312· 337
 ἄτι 126
 γεμεκλίκια 138
 γεντέκια 126
 γιβάρι 51
 γινάτι 143
 γιρούσι 115
 γκιζεράώ· γκιζεράγει 360· γκιζεροῦσα 195
 γκιουλές 88· γκιουλέδες 87
 ζαΐρές 73· ζαΐρέδες 40
 καζάρμες 295
 κάλπικα 84
 καλπουζάνοι· καλπουζάνους 84
 καρσί 66· 413
 κασαβέτι 314
 κιντέρι 52
 κιοτήδες 43
 κολτζήδες 96
 κονάκια 44
 κοτζάμ 51
 κούλια (ή) 43
 κουσούρι 48· 402
 μαμουντιέδες 86
 μαχαλᾶς 44
 μεϊντάνια 297
 μιντάτι 111
 μουκατάδες 135
 μούλκια (τὰ) 286
 μουστερῆδες 367
 μπαϊλντιζώ· μπαϊλντισαν 65· μπαγίλντισαν 50· μπαϊλντισαμεν 66· μπαϊλντισμένον 51
 μπαϊράκι· μπαγιράκι 123
 μπαϊράκια 40
 μπαϊρακτάρης 123· μπαγιρακτάρης 180
 μπαϊρια (τὰ) 118
 μπαρούτι (τὸ) 46· ἵσως ἀπὸ τὸ πυρῖτις
 μπαχτζίσι 88· 210
 μπεζέρισα (ἀόριστος) 133
 μπεντέκια 43
 μπερμπάντης· τοῦ μπερμπάντη 411
 μπερμπάντικοι 84· μπερμπάντικο πρᾶμα 405
 μπλατζαστήκαμε στὴν Παναγιὰ τοῦ Ἀργους 112
 μπουλονξῆδες 208
 μπουντρούμια 414
 νιζάμι 37
 νταγιαντάω· νταγιάνταγαν 97· νὰ νταγιαντήσουμε 92· 171
 ντέφι 119
 ντιμισκί 49
 ντίπ 51
 ντογάνα 97· ντογάνες 419
 ξίκι 289· 326
 ότζάκια 119· 411
 παζάρι 44
 παπούτζια 335· 350 (-τζα)
 πατριντί 399-400
 πλιάτσικα 96· πλιάτζικα 124
 ραγιᾶδες 50· 84
 ρέέμια· δίνω ρέέμια 95· φύγαν τὰ ρέέμια 95
 ρίτζᾶς· κάμω ρίτζᾶ 88· ρίτζᾶδες 88
 σαλαβατίζω· σαλαβάτισαν 148
 σαντριβάνι 87
 σαράγι 43
 σερασκέρηδες 92
 σίγρι 146· 344· 414
 σιργούνι 320
 σοκάκια 360· σουκάκια 44
 σουρτούκηδες 384· ἵσως ἀπὸ τὸ σύρω - σύρομαι
 ταζέτικον (ψωμί) 184
 ταΐφᾶς 101
 ταμπούρια 140
 τεμπίχι· ἔκαμα τεμπίχι 143
 τεσκέδες 126
 τεσκερές· ἔναν τεσκερέ 126· τὸν τεσκερέ 429· ντεσκερές (ό) 62· ντεσκερέδες 115· (ό τεσκερές, τὸν τεσκερὲ - τὸν ντεσκερὲ - ό ντεσκερές· ὅπως τὸ ἐλληνικὸ ή οὐρὰ - τὴν οὐρὰ - τὴν νουρὰ - ή νουρά).
 τεφαρίκι 285
 τζαμί 42
 τζαντίρι 149· 211
 τζασίτης 66· τζασίτες 83

τζατμᾶδες 413	χαζίρικος· ἔτοιμους και χαζίρικους
τζελάτης 239	198
τζερεμετισμένοι 83	
τζεμπιχανές (ό) 48. τὸν τζεμπιχανές 351	χαμπέρι 117
τζιβαϊρικόν· πρᾶμα τζιβαϊρικόν πολυ- τίμητο 338· τζιβαϊρικά 78· 149.	Βυζαντινή - ἀραβική
τζιβαϊρκά 396	
τζιράκι 69	τζαγουσιάδες 216
τζοανταραίονς 226	
φέτι· κάνω φέτι τοὺς ραγιᾶδες 50	Γερμανικές - Ἰνδιάνικες
χαβαλές 111	
χαζίρενομαι· χαζίρεντηκα 336	‘Ρουντχάρτης (= ‘Ρούντχαρτ - Runt- hart) 300
χαζίρι 62· 193	τζιγάρο (= τσιγάρο) 368

2. Λέξεις ἀρχαϊκὲς - καθαρευουσιάνικες

Ο Μακρυγιάννης ἔχει κι ἀρκετὲς λέξεις κι ἐκφράσεις ἀρχαϊκὲς και καθαρευουσιάνικες, τὶς διόπεις ἄκουγε συχνὰ ἀπὸ ἐγγραμμάτους ή τὸ πιθανώτερο τὶς διάβαζε σ' ἐφημερίδες· διότι, ὅπως φαίνεται, διάβαζε πολὺ ἐφημερίδες. δὲν φαίνεται ἀν τὸ ἔκανε αὐτὸ γιὰ φιγούρα ή ἀπλῶς τὶς ἄκουγε και τὶς ἐπαναλάμβανε, χωρὶς νὰ ξέρῃ ὅτι εἶναι ἀρχαϊκές. κάποιες εἶναι στρατιωτικοὶ και πολεμικοὶ ὅροι. πάντως ἡταν φιγουρατζῆς και καυχηματίας. μερικές φορές τὶς χρησιμοποιεῖ ἐννοώντας τὶς λαθεμένα (ἐπισωρεύω, εὔνοια, πῦρ). ἄλλοτε εἶναι ἀρχαϊκὲς ἐπιβιώσεις τῆς δημοτικῆς γλώσσης (ἔλπίζω, τιμαρεύω), ή λατινικὲς - γαλλικὲς τῆς δημοτικῆς (μιλλιούνι), ή ἑλληνικὲς σὲ ἀγγλικὴ - γερμανικὴ χρῆσι («θέλω» = θελά, θά, ως βοηθητικὸ ρῆμα κλίσεως), κι ἄλλοτε εἶναι μίμησι λογίων ἀρχαιοκλίτων (τὸνς Πέρσας). ὅσο γιὰ τὶς ὁξύτονες ὀνομαστικὲς οὐσιαστικῶν πολεμισταί, μαθηταί, καθηγηταί, ἐλεγκταί, κλπ., αὐτὴ εἶναι μέχρι σήμερα ή αὐθεντικὴ και ἀκριβῆς δημοτικὴ - χωριάτικη - ἀγροτικὴ χρῆσι, και ὅχι τὰ φτιαχτὰ πολεμιστές, μαθητές, καθηγητές, ἐλεγκτές, κλπ., ὅπως τὶς ἰσοπέδωσαν οἱ ἀγράμματοι ψευτολόγιοι «δημοτικισταί» (καμμιὰ φορὰ και ἀστοὶ πανεπιστημιακοὶ) μὲ τὶς παροξύτονες και προπαροξύτονες ὄντως δημοτικὲς ὀνομαστικὲς ἀλήθειες, στρατιῶτες, ἐργάτες, ἀλῆτες, κλπ.. ἔτσι ἐδῶ αὐθικῶς κι ὁ Μακρυγιάννης λέει μαθηταί και πολεμισταί.

ἀναιρῶ· νὰ τὸ ἀναιρέσουνε 438	Γουργαροσερβία 404· Σερβογουργα- ρία 412
ἀντενεργῶ· ἀντενεργοῦσαν 300	
ἀντιτείνω· ποιός θ' ἀντίτεινε; 414	διὰ νυχτός 42· 66· 96· 97· 101· 298· 314

- "Ελλην· ἀπὸ τὸν "Ελληνα 439· (καὶ στὸ τραγούδι του «"Ελληνά μου, βασίλευε!»· πρβλ. 430 τοὺς 'Ρωμαίογους = "Ελληνες).
 ἐλπίζω (= προβλέπω κάτι κακό, ὑποψιάζομαι)· ἐλπίζε 46· ἐλπίζαμεν 50· ἐλπίζαν 289· 296· νὰ ἐλπίζῃ 349. πρβλ. Θουκυδίδην 1,1,1 Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων... ἀρξάμενος εὐθὺς καθισταμένου καὶ ἐλπίσας μέγαν τε ἔσεσθαι καὶ ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων. Σοφοκλῆς, Τραχ., 111 κακὰν δύστανον ἐλπίζουσαν αἰσαν. Ἡρόδοτος 8,12,2 ἐλπίζοντες πάγχυ ἀπολέεσθαι. Ἀριστοφάνης, Ὁρν., 956 τουτὶ... τὸ κακὸν οὐδέποτ' ἥλπισα.
 ἐξιστορῶ· θέλω τὴν ξεστορήσει 340
 ἐπισωρεύω· τοὺς ἐπισώρεψαν ὅλα ὄσα κακὰ ἔκαμαν 422
 εὔνοια· σὲ κακὴ εὔνοια πάντοτες ἡμουν 331
 ἐφημερίδες· ὅλο τὸ κοινὸ καὶ οἱ ἐφημερίδες 439
 θέλω (θέλει εἰσθαι, θά)· ὑποσκέθηκα ὅτι θέλω τὴν φυλάξει 216· θέλω τὴν ξεστορήσει 340· ἀλλιδᾶς δὲν θέλω σᾶς ξέρει, οὕτε νὰ σᾶς ἀκούσω 326
- καταξοχή (= κατ' ἔξοχήν) 316
 καταπραγύναμεν 432
 κατομμύριον (= ἑκατομμύριον) 381· κατομμύρια 380· πρβλ. μιλλιούνι - μιλλιούνια (= 1.000.000) 200
 κοινό· ὅλο τὸ κοινὸ καὶ οἱ ἐφημερίδες 439
 κρίνω εὐλογον· ἔκρινα εὐλογον 411
 οἱ μαθηταί 381
 μεταγενέστερον 310
 μιλλιούνι - μιλλιούνια (1.000.000) 200
 Πέρσατ· σὰν τὸ Λεωνίδα μὲ τοὺς Πέρσας 250
 πίνω· πίνει τὸ τζιγάρο του 368
 πολεμισταί· πολεμιστάς 43
 πολιορκηταί· τοὺς πολιορκητάς 40
 πῦρ· πῆρα τὸ πῦρ καὶ τὸ σίδερον 306· ἀπὸ τὸ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου.
 'Ρωμαῖοι (= "Ελληνες, 'Ρωμιοί) τοὺς 'Ρωμαίογους 430
 Σεπτεβριανὸν στοιχεῖον (= οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Συντάγματος τῆς 3 - 9 - 1843) 382
 συμμετέχω· συμμέθεξε 307· δὲν εἶχε συμμεθέξει 396
 σφοδρός 373
 τελεσφορῶ· δὲν τελεσφόρησε 373
 τιμαρεύω· τιμάρευα ἄλογα 439
 ὑποχωνδρία· ὑποκοντρία 340
 ὑπόσχομαι· ὑποσκέθηκα ὅτι... 216.

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙ

Δρος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΙΑΜΑΚΗ

12

ΤΕΥΧΟΣ 12 - ΜΑΡΤΙΟΣ 2013
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΟΝΑΞ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Ἡ παράδοσι τοῦ κειμένου τῆς Ἅγίας Γραφῆς The Transmission of the Text of the Holy Bible	99 117
2. Μορφὴ κι ἐμφάνισι τῶν βιβλικῶν προσώπων	134
3. Ἡ διάσωσι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας	165
4. Ἡ διάσωσι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης	177
5. Οἱ Ἑλληνες Χριστιανοί	186
6. Ἐμπρησμὸς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας	188
7. Λεξιλόγιο τοῦ Μακρυγιάννη	189

ISBN 978-960-7127-29-7

ISSN 2241-7192